

NEM (CSAK) ERDÉLY VOLT A TÉT II.

MÁRIA ROMÁN KIRÁLYNŐ PÁRIZSI KÖVETSÉGE

1919

Les conditions militaires
à imposer à l'Allemagne

LE CONSEIL SUPÉRIEUR DE GUERRE
LES DISCUTERA AUJOURD'HUI

Les nouvelles
lois militaires
en Allemagne
et en Autriche allemande

LA REINE DE ROUMANIE
se promène, avec ses filles, dans Paris

La Reine de Roumanie
avec ses filles, dans Paris

AINSI PARLA LA REINE DE ROUMANIE
dans le train spécial qui l'amena hier matin à Paris

LE MARÉCHAL JEFFRE
voit dans la Ligue des nations
la sauvegarde
de la victoire et de la paix

LES AVANCES
de la Ligue des nations
pour la sauvegarde
de la victoire et de la paix

NAGY Dokumentum
MAGYARORSZÁG

Nagy-Románia, a megtervezett ország

Kosztá István

Nem (csak) Erdély volt a tét II.

MÁRIA ROMÁN KIRÁLYNŐ PÁRIZSI KÖVETSÉGE

Levelek, feljegyzések, levéltári okmányok, emlékiratok,
naplórészletek Mária román királynő 1919-es párizsi
követjárásáról

NAGY *Dokumentum*
MAGYARORSZÁG

Budapest, 2011. május

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001261706

Mária román királynő párizsi követsége

Nem (csak) Erdély volt a tét II.

X 273958

írta, az idézeteket fordította, jegyzetelte: Koszta István

lektorálta, a bevezetőt írta: Borsi-Kálmán Béla

Kiadja a **Kárpátia**Stúdió
karpatiastudio.hu

tervezőszerkesztő: Tóth Gábor

Készült a budapesti Korrekt Nyomda nyomdaüzemében.
korrektnyomda.hu

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásbeli engedélye nélkül sem részben, sem egészben nem másolható, sem elektronikus, sem mechanikus eljárással, ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést!

ISBN HU 978-963-89291-3-6

© Koszta István, Kárpátia Stúdió Kft., 2011

„It is like heaving a horse and wanting to build a stable around it. Every adventurer proposes to have an empire. The very name sticks in the nostrils of a freeborn man. Speculation on a large scale. We never meant to have an empire, it just happened.”

„Olyan ez, mint amikor egy ló köré akar valaki istállót építeni. Minden kalandor tervei között szerepel egy birodalom. Ezt a szót szabadnak született ember nem tudja elfogadni. Nagyszabású feltevés. Soha nem akartunk birodalmat, az egész csak megtörtént.”

Martha Bibescu

TARTALOM

A követjárás eseménykrónikája	10
Bevezető	13
Érvek a folytatáshoz	29
I. Kétségek között	37
A színpalak mögött	47
A „csábítókról”	51
A hadsereg is méltatlankodik	55
A román delegáció elutazik Párizsba	62
II. Mieux d'être sur place	71
Előkészületek	76
III. Párizs! Párizs!	85
„Párizs imádni fogja, Felség!”	86
Elsőoldalas tudósítások	89
Mélyinterjú soron kívül	91
Hol vannak az erdélyiek?	95
A mai nap, úgy tűnik, a sajtó napja	98
A nagy Clemenceau	99
A „bukaresti béke”	102
La Marseillaise	119
Találkozások	120
Fogadáson az Elysée palotában	125
Az Akadémia díszülésén	127

Párizs befogadott	130
Útban London felé	133
IV. A Buckingham-palota vendége	135
V. Újra Párizsban	153
Az orosz kapcsolat	154
Már Párizsban	160
Loie Fuller	169
A nyugtalanság tényleges okairól	173
Látogatás Reimsben	181
A francia elnök hódolata	186
Találkozás Wilson elnökkel	190
Az utolsó napok Párizsban	203
Akik Párizsban maradnak: „az örömlányok”	210
Au revoir, Paris!	214
VI. „Visszahoztam Romániát Európa térképére”	219
A vonaton	220
Sajtótájékoztató	223
Az érem több oldala	226
Melléklet	234
Irodalomjegyzék	236
Névmutató	240

A KÖVETJÁRÁS ESEMÉNYKRÓNIKÁJA

1919. január

11. A szövetségesek közös elhatározással úgy döntöttek, hogy Románia a békekonferencián a többi kisebb szövetséges állammal (Görögország, Szerbia, Belgium stb.) egyenrangú félként vehet részt.
16. A román delegáció megérkezik Párizsba
31. és február 1. A román küldöttség vezetője, Brătianu miniszterelnök a Nagytanács előtt elmondja Románia követeléseit.

1919. február

1. Brătianu folytatja a román követelések felsorolását a Nagytanács előtt.
7. A király elfogadja a királynő utazási tervét.

1919. március

5. Megérkezés Párizsba.
6. Nemzetközi sajtótájékoztató és fogadás a Ritz szállóban.
7. A királynő látogatást tesz Clemenceau francia miniszterelnök hivatalában. Lord és Lady Derby ebédmeghívása a párizsi angol nagykövetségen. Rendkívüli találkozás Albert Thomas-szal. A Párizsi Operaház díszvendége.
8. Találkozás Herbert Clark Hooverrel, az amerikaiak közép-európai élelmezési programjának főmegbízottjával. Találkozás Venizelos, görög miniszterelnökkel. A királynő fogadja Aristide Briand-t, aki Románia háborúba lépésekor Franciaország miniszterelnöke volt. Wilson elnök politikai főtanácsadóját, Mr. House-t fogadja. A francia elnök vendége az Elysée palotában. A Szépművészetek Akadémiájának díszülésén.
9. A királynő és kísérete Noyon és környékére utazik, bejárja a csatateret és

tiszteleg a francia hősök emlékének. Vacsorafogadás Lloyd George angol miniszterelnök és Balfour külügyér meghívására.

12. Elutazás Londonba. V. György és a család vendége a Buckingham-palotában március 29-ig.

30. Újra Párizsban.

1919. április

1. A francia sajtószakszervezet operagálájának díszvendége. Fogadja György szerb koronaherceget.
2. A párizsi román kolónia vendége. Megbeszélés Foch tábornaggal és Henrys tábornokkal. Fogadja Albert belga királyt. Megbeszélés Thompson tábornokkal.
6. A királynő lányai társaságában, szűk kísérettel a lerombolt Reimsbe látogatott el.
8. A Román Vöröskeresztet támogató Vöröskereszt Bizottság összejövetelén elnököl a Ritzben. A rendezvény szónoka, a bizottság tiszteletbeli elnöke, Paul Deschanel, a francia parlament hivatalban lévő elnöke. A háborúban elesett írók emlékére rendezett nagyszabású rendezvényen Poincaré francia elnök köszönti.
- 10–11. A Ritz szálló királyi lakosztályában fogadja Wilson amerikai elnököt és feleségét. Másnap ebéden Wilson amerikai elnök szállásán. Az első segélyszerelvény útnak indul Romániába.
14. Clemenceau búcsúlátogatása a Ritzben. A lengyel küldöttség vendége, Ignacy Paderewski koncertje.
16. A román csapatok általános támadásának kezdete. Előnyomulás Budapest irányába. A királynő este elutazik Párizsból.
21. A királynő az Orient Express útvonalán megérkezik Bukarestbe.
26. Sajtótájékoztatója a párizsi és londoni látogatásról.

BEVEZETŐ

„Minden történeti pillanatban van mérlege nemcsak a tényleges helyzetnek,
hanem a valóságban benne rejlő lehetőségeknek is, melyek megvalósítása nem
szükségszerű, hanem erőfeszítés és jóakarat kérdése.”¹

Bibó István

„Volt egyszer, hol nem volt, mesék
Tündérországa táján
Volt egyszer egy csodálatos,
Szépséges-szép királylány.”²

„Szüleinek egy-sarja volt
És mindenek közt drága,
Mint Szűz a szentek, s mint a hold
A csillagok sorába’.”³

Ezekkel a varázslatos, balladai sorokkal kezdődik a román irodalom egyik legnagyobb alakjának, Mihai Eminescunak (1850–1889) legismertebb, s minden bizonnyal leghatásosabb filozofikus költeménye, az 1883-ban papírra vetett *Luceafărul* (*Az esticsillag*), amely megannyi nagy költőnk és műfordítónk (Áprily Lajos, Berde Mária, Franyó Zol-

¹ *A fogoly Bibó vallomásai az 1956-os forradalomról.* Összeáll.: Kenedi János; előszó: Kende Péter. 1956-os Intézet, Bp., 1996. 185. o.

² Áprily Lajos fordítása. In: *A román irodalom kis tükré – Második kötet – A XIX. század második felének irodalma.* Szerk.: Mihai Gafița és V. András János. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1963. 199. o. (a továbbiakban: *Áprily*)

³ Berde Mária fordítása. In: *Román költők antológiája.* Válogatta és szerkesztette, az utószót és az életrajzi jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. Kozmosz Könyvek, Bp., 1982. 168. o. (a továbbiakban: *Berde*)

tán, Kis Jenő) tolmácsolásában magyar olvasók számára is hozzáférhető.

Nem, az alatt következő szöveg nem irodalomtörténeti traktátus, hanem csupán rövid, figyelemfelkeltő bevezető kíván lenni egy tavaly megjelent szigorúan történeti munka⁴ második részéhez, amelynek már az alcíme is sokatmondó: *Nem (csak) Erdély volt a tét II.* – nem is beszélve a talányos főcímről: *Mária román királynő párizsi követsége – 1919.* Szerencsénkre a két mű szerzője, a Gyulafehérvárott 1945. augusztus 11-én született és jelenleg Csíkszeredában élő Koszta István rögvest fellebbenti a fátylat második kötetének rejtélyes főszereplőjéről. S mivel a könyv borítóján a hajdani edinburgh-i hercegnő vonzó arcvonásai is közszemlére tétetnek, e sorok írója is bevallhatja: e – csupán a mi Erzsébet királynénkhöz hasonlítható – valóban „királynői jelenség” képmása láttán éledtek fel benne Eminescu halhatatlan strófái, amelyek a román eredetiben még szebbek, még szívbemarkolóbbak, mint anyanyelvünkön.⁵ A román változat (s Eminescu csak József Attilához mérhető géniusza) ráadásul még többet is mond, mint Áprily Lajos fordítása: nagy birodalmi rokonságról regél („*din rude mari împărătești*”),⁶ ami Viktória brit anyakirálynő (1837–1901) 1875. október 25-én a Kent grófságban lévő Eastwell Parkban született bájos unokalányáról,⁷ V. György angol

4 Koszta István: *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról.* Kárpátia Stúdió, Csíkszereda–Budapest, 2010. (a továbbiakban: *Nem (csak) Erdély*, 2010)

5 „A fost odată ca'n povești/A fost ca nici odată/Din rude mari împărătești/O prea frumoasă fată/Și era una la părinți/Și mândră 'n toate cele/Cum e Fecioara între sfinți/Și luna între stele.” Eminescu, Mihai: *Luceafărul*. In: Uő.: *Poezii*. Ediție revăzută de Ion Scurtu. București, é. n., Editura Librăriei „Universale” Leon Alcalay, 161. o.

6 Lásd az előző jegyzetben (a kifejezés elsődleges értelme „császári”, de „birodalminak” is értelmezhető, annál is inkább, mert a leendő *Regina Maria* nagyanyja 1876-tól India császárnője is volt, anyai nagyatyja pedig nem más, mint II. Sándor, minden oroszok cárja! Lásd erről a 8. és a 9. számú jegyzeteket is.

7 Mária királynő élete 63. évében 1938. július 18-án hunyt el Sinaiban. Lásd *Nem (csak) Erdély*, 2010: 29. o. (az 55. számú jegyzetben.)

király (1890–1936) unokahúgáról⁸ lévén szó alighanem telitalálat. A forgandó szerencse (és a román nemzetépítés esélyei) szemszögéből mindenképpen.⁹

Az már más lapra tartozik, hogy az észvesztően szép, szőke hajú, ibolyakék szemű leányka¹⁰ az eminescui remekmű születése pillanatában mit tudhatott leendő hazájáról, miközben – a nyarakat rendszerint az angol királyi család Wight szigetén fekvő osborne-i kastélyában töltvén – a Saxe-Coburg-Gotha (1917-től Windsor) dinasztia leszármazottaival, s velük egyívású egyéb, az ifjú hercegekkel és hercegisasszonyokkal csaknem egyenrangú arisztokrata-csemetékkal (köztük a főhősnőnknel alig egy évvel idősebb leendő Sir Winston Leonard Spencer Churchill-lel) mezítláb tapicskolt a La Manche csatorna tengerparti homokjában...¹¹

Gyaníthatóan szinte semmit, s nem elsősorban azért, mert nyolc-tíz éves kislányok ritkán forgatnak vaskos földrajzi atlaszokat; inkább azért, mert az ország, amelynek Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringennel 1893. január 10-én kötött házassága révén 1914. október 10. és 1927. július 20. között majd királynője lesz, szó szerint még „nem volt a térké-

8 Erről ezt írja Scotus Viator: „...on the 10 January 1893 Prince Ferdinand was married to Princess Maria of Edinburgh, the grand-daughter at once of Queen Victoria and of Tsar Alexander II and niece of the king's close friend and kinsman the late Emperor Frederick.” Lásd Seton-Watson, R. W.: *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity*. University Press, Cambridge, 1934. 369. o. (a továbbiakban: *Seton-Watson*)

9 Scotus Viator szavaival: „From the dynastic point of view this not only brought added prestige to Roumania, but seemed a fresh move towards the Triple Alliance, both in view of the close kinship between the British and German royal families and of the apparent strenghtening of political ties between their respective countries during the second Salisbury ministry: while the mother of the future queen linked her with the court of Russia.” *Seton-Watson*: 369. o.

10 Vö.: Czigány Lóránt: *Ibolyakék szempár*. In: Heti Válasz, 2004/45. sz. 47–48. o. (Mandache, Diana: *Later Chapters of my Life. The Lost Memoir of Queen Marie of Romania*. Sutton Publishing, 2004. című könyv rövid ismertetése.) Szépségét és sokoldalúságát, valamint az egyéniségéből sugárzó életörömet Scotus Viator így örökíti meg: „Her own beauty, versatility and *joie de vivre* soon won many hearts.” *Seton-Watson*: 369. o. (kiemelés az eredetiben)

11 Lásd a könyv 271. számú jegyzetét.

pen”... Hiszen, gondoljunk csak bele, Románia neve 1816-ban jelent meg először nyomtatásban, akkor is úgörgög nyelven; román nyelvű említéséig ismereteink szerint 1838-ig várni kell, államjogi kategóriává – Moldva és Havaselve 1859. január 24-i egyesítése, majd a két vajdaság külön adminisztrációjának fokozatos megszüntetése következtében – 1862-ben válik, míg a Román Királyság (Regatul României) nevet csak 1881-ben veszi föl¹² (I. Hohenzollern-Sigmaringen Károly, 1866. április 8-tól a Dunai Egyesült Fejedelemségek „uralkodó hercegének” 1881. március 14-i királlyá koronázásával).

Vagyis minden rosszhiszeműség nélkül szögezhetjük le, hogy *történelmileg* vadonatúj képződményről van szó, amely jobbára még csak az álmok és vágyak (s persze az intenzív politikai tervezetések) szintjén létezett, amiként a modern román nemzet sem volt még egyéb akkortájt – Benedict Anderson elhíresült kifejezésével – elképzelt közösségnél (*imagined community*).¹³ Tegyük tüstént hozzá: akárcsak a magyar!

|| Újabb nehezen megválaszolható kérdés, hogy a csodaszép brit hercegisasszony,¹⁴ akinek édesanyja – a Romanov családból származó Maria

Alekszandrovna nagyhercegnő – révén orosz (és német) vér is csörgedezett ereiben, s csupán 1892 késő őszen került Bukarestbe, mennyiben tekinthető románnak. Jóllehet, új hazáját és annak népét annyira megszerette, hogy angolul és franciául vezetett naplóiban szinte mindig ez a kifejezés szerepel (nem egyszer nagybetűvel): „*țara mea*”.¹⁵ Mint ahogy az a tény sem tartozik keleti s délkeleti szomszédaink kézikönyveinek kiemelt témái közé, hogy nem csupán az első román koronás fő, I. Hohenzollern Károly (1839–1914) nem született (az akkor még nem is létező) Romániában, hanem unokaöccse, a második román uralkodó, Ferdinánd is a dinasztia sasfészkében, Sigmaringenben látta meg a napvilágot 1865-ben. S bár erejüket megfeszítve próbáltak alkalmazkodni, sőt a felesége által Nándónak szólított Ferdinánd románul is kitűnően megtanult, végeredményben mindketten meglehetősen idegenül mozogtak a bukaresti elit akkoriban még igen keleties, a rossz emlékü fanarióta kor (1711–1821) több negatív vonását is magán viselő, a nyugat- és közép-európai mentalitástól jelentősen eltérő, s ennél fogva számukra (is) nagyon nehezen értelmezhető egzotikus világában...

A sajátos bukaresti *couleur locale* a Havaselvére (Munténiába) a XIX. század elején-közepén, majd az 1918–20-as „Nagy Egyesülés” után kivándorolt erdélyi román értelmiségi és politikus-nemzedékekben ugyanazt a hatást keltette, mint amit fél évszázaddal korábban a fejedelemségekbe vetődött magyar emigránsokban! Erre kiváló példa Koszta István előző könyvének főszereplője, Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950) is, aki hosszú, többnyire szarkasztikus, olykor maliciózus

12 Lásd: Babeș, Mircea – Calafeteanu, Ion – Popișteanu, Christian et al.: *Politica externă a României – Dicționar cronologic*. Editura Științifică și enciclopedică, București, 1986. 141. o. (a továbbiakban: *Dicționar cronologic*) A fogalom újkeletűségének további jele, hogy a jelenlegi angol elnevezés – *Romania* – csupán a múlt század nyolcvanas éveiben rögzült, addig többnyire a *Rumania* alak, ritkábban a *Roumania* forma szerepelt a szomszédaink történetét tárgyaló kiadványokban. (Állításunk még egy olyan kis minta alapján is ellenőrizhető, mint jelen bevezető jegyzetanyaga, hiszen a figyelmes olvasó mindhárom változatot megtalálhatja benne!)

13 Lásd Anderson, Benedict: *Imagined Communities – Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, New York, 1983. Magyar változata: *Elképzelt közösségek – Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford.: Sonkoly Gábor. L'Harmattan–Atelier, Bp., 2006.

14 A leendő *Regina Maria* szépsége mindenkinek szemet szúrt, bárki találkozott vele. Egy Bukarestben több alkalommal és több minőségben (a húszas évek elején már nagykövetként) is szolgáló magyar diplomata, Hory András ügyvivő korában, föltehetően még az első világháború előtt, ilyennek látta – s emlékiratai egyik kiadatlan passzusában az akkor érvényben lévő helyesírással meg is örökölte – „Mária angol királyi hercegnő”-t: „Feltűnően szép, eszes asszony, elsőrangú lovas volt, akinek kegyeiert sokan versenyeztek és bizony nem egy fiatal diplomatát kellett mint »persona non gratat« hirtelen más állomáshelyre áthelyezni, ha tulságosan belefelejtkezett a Principessa Maria hipnotikus erővel bíró, csodás szemeibe.” Hory András: *A Belmagyar utcától a Dísztérig (1909–1919)*. Gépirat, MTA Könyvtára,

Kézirattár, Ms. 10.864/2., 152. fol.

15 „Az én országom” (román). Azt azért érdekesnek tarthatjuk utólag, hogy, az ezzel egyenértékű, de nagyobb érzelmi azonosulást feltételező „patria” (haza) szót viszont nemigen használta... Sőt egy darabig – hiszen anyja révén maga is Romanov-származéknak minősült (a „jobbágyfelszabadító” II. Sándor cár unokája volt!) – azzal az ötlettel is kacérkodott, hogy megpályázza az októberi forradalom zavaros eseményei során megüresedett orosz trónt... (lásd *Az orosz kapcsolat c. fejezetet*)

oldalakat szentel regáti élményeinek.¹⁶ A jelenség időnként annyira kétségbe ejtette az erdélyieket, hogy újra és újra nyomdafestéket nehezen tűrő kifejezésekre ragadtatták magukat, mint például maga Vaida, aki egy helyütt¹⁷ „*mahalaua sufletească*” (körülbelül: kültelki szellemiség, a „lealjasulás” értelmében) súlyosan sértő összefoglaló névvel illette ezt a mentalitást. A kiváló megfigyelőképeségű s a tollal is jól bántó erdélyi román politikusnak sikerült egyetlen bekezdésbe sűríteni két tűz közé szorult politikus-nemzedékének áthidalhatatlan erkölcsi dilemmáit: „Bukarestben káoszra találtunk, mely maga volt a közélet alapja. Úgy éreztük magunkat, mint a bolondokházában. A bennszülöttek mindezt természetesnek és jónak találták. A mi koncepciónkban ők a kormányzati tapasztalat hiányát látták. Számukra mi az ellenzék emberei voltunk, [...] valamiféle eszelős [erdélyi] parasztok, szánalmas, deklasszált hazátlanok. Nem mondták ugyan, de éreztették velünk társadalmi és politikai alacsonyabbrendűségünket. A magyar »grófok« nagyzási hóbortja a velük való politikai és szokványos érintkezés során demokratikus volt az akkori idők politikai parvenüinek krémjéhez képest.”¹⁸

A regátiak is érezték a „hegyeken túli testvérek” fenntartásait, Vaida egyik legnagyobb bukaresti ellenlábasa – a Ion Brătianu örökébe lépett, a Vasgárdisták által élete virágjában kegyetlenül legyilkolt tehetséges Ion Duca (1879–1933) – így ír erről, azoknak a napoknak hangulatára emlékezve, amikor 1919 novemberében először hívták össze teljes ülésre

16 Lásd Vaida-Voevod, Alexandru: *Memorii. I–IV*. A szöveget gondozta, az előszót, a jegyzeteket és a kommentárokat írta Alexandru Șerban. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994–1998. (a továbbiakban: *Vaida-Voevod*; a hivatkozott passzusokat lásd: *Vaida-Voevod*: II. 76–80. o., 166–169. o.; III. 153–154. o.; IV. 139. o., 142–144. o., 166. o., 189–190. o., 199–200. o., 206–208. o.)

17 *Vaida-Voevod*: IV. 189–190. o.

18 *Vaida-Voevod*: II. 15. o. (Az én kiemelésem! – B-K. B.). Ezt a szövegrészt saját fordításában Koszta István is idézi tavaly megjelent ugyancsak figyelemre méltó könyvében. *Nem (csak) Erdély*, 2010: 164–165. o.

Nagy-Románia parlamentjét: „Az erdélyiek úgy óvakodtak tőlünk, akárha pestisesek lettünk volna”. S a pártpolitikai okokon túl e tartózkodás oka it „a rejtett [erdélyi] felsőbbrendűségben, a regionalizmusban, valamint Maniu¹⁹ és Vaida minden regáti sajátossággal szembeni megvetésében” jelölte meg,²⁰ amit azzal a tagadhatatlan ténnyel hozott összefüggésbe, hogy – úgymond – „a Régi Királysággal ellenséges magyar szellemiségben nevelkedtek”.²¹

E passzusokat azért is idéztük, hogy érzékeltessük, ha még az erdélyi románság tehetséges, kitűnő szimatú, minden hájjal megkent politikusainak is embert próbáló feladat volt a „regáti” környezetben való eligazodás, könnyen elképzelhető, mennyi nehézséget, mekkora fejtörést okozhatott mindazoknak, akik – akárcsak Mária királynő és férje, „Nando” – az európai kontinens szerencsésebb régióiból csöppentek a Török Birodalom nemrég volt egzotikus tartományaiiba.

Ennélfogva csupán nagyon halkan merem egyáltalán megpendíteni, hogy a szépséges Regina Maria, minden románok fenséges királynője – aki kútfőink egybehangzó tanúsága szerint a nálánál gyöngébb sze-

19 Iuliu Maniu (1873–1953) Vaida-Voevod mellett a legjelentősebb erdélyi román politikus, Vaida barátja és bizalmasa, az Erdélyi Román Kormányzótanács (Consiliu Dirigent) elnöke. Vaida hozzá intézett jelentéseit dolgozta fel Koszta István 2010-es könyvében, további élettrajzi adatait lásd *Nem (csak) Erdély*, 2010: 26. o. (a 39. számú jegyzetben)

20 Duca, I. G.: *Amintiri politice*. Vol. III. Jon Dumitru Verlag, München, 1982. 194. o.

21 Uo.: 152. o. Ezt a kétségtelenül felemás *erdélyi román attitűdöt* egy ízben – igaz, meghatározott politikai céllal és kényes lélektani helyzetben: az ország megcsonkítása és Erdély bekebelezése ellen a pesti román nagykövetség előtt 1918. december 15-én tüntető felajzott magyar egyetemisták lecsillapítása céljából – egyikük, Ioan Erdélyi [Erdélyi János] emígy fogalmazta meg: „Én is magyar nevelésben részesültem – jelentette ki a román politikus – mindig rokonérzettel viseltem a magyarok iránt, és ezért is bíztak meg engem az ellentétek elsíntásával. Biztosíthatom a magyar ifjúságot, hogy bármiképpen döntsön a békekonferencia és bármiképpen változzon meg Európa térképe, mi testvériességben, jó barátságban és békességben akarunk élni a magyarokkal, és aki magyar, székely vagy szász volt eddig, az marad ezután is.” Idézi Viczián János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. Bp., 2002. Közreadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. 226. o.

mélyiségű,²² félszeg Ferdinand király helyett többnyire maga tartotta a kezében a jogart – vajon tudatában volt-e annak, hogy a mindenható bukaresti kamarilla (Ionel Brătianu, Barbu Știrbei, Elisa Brătianu [Știrbei húga, Brătianu második felesége]) beltagjaként – bármennyire nagyra becsülték, s rendkívüli képességeit sokra tartották is, sőt szorult helyzetükben (mint például épp 1919 román szempontból sorsfordító kora tavaszán) nagyon is számítottak szolgálataira – valójában a bizánci politikai iskola kései képviselőinek hasznos eszköze lehetett csupán?²³ Abban a nagyszabású politikai játszmában, amelynek tétje „nem (csak) Erdély”, még csak nem is Nagy-Románia megteremtése (a román nemzeti törekvések betetőzése), hanem a román és magyar nemzetfejlődés és -építés jellegének, e két nép és nemzet kapcsolatrendszerének hosszú távú kijelölése/meghatározása volt – máig ható érvénnyel.

S most egy csábító gondolatmenet kedvéért térjünk vissza Eminescu klasszikus alkotásához, amelynek egyik vezérmotívuma, tudvalevőleg –

22 „The new King, Ferdinand I, lacked his uncle's prestige and political associations. Though well-read, versatile and good judge of character, he was deficient in will power, slow to reach a decision: a natural diffidence made him uncertain in the expression of opinion, and he was thus more amenable to the influence a powerful minister. His first and natural impulse – in which Queen Marie, despite her natural sympathies with Britain and Russia, wisely encouraged him – was to husband the resources of the country and avoid all complications until it became possible to form a clearer estimate of the main struggle in Europe.” *Seton-Watson*: 481–482. o. (az én kiemelésem – B.-K. B.)

23 A bukaresti Akadémiai Könyvtár (B. A. R.) kéziratárának Brătianu-hagyatékában ez a lakonikus, ám annál sokatmondóbb *vélemény* olvasható *Regina Maria* párizsi és londoni küldetéséről: „Frumusețea femeii e deja apreciată. Pe stradă mulțimea o aclamă. Am căutat să îi stabilim aci o popularitate de eroism care cred că o merită. Va sta pînă marți, cînd pleacă la Londra.” (A nő szépségét máris sokra értékeli. Az utcákon a tömeg lelkesen ünnepli. Igyekeztünk a hősiesség népszerű pózában feltüntetni, amit, azt hiszem, megérdemel. Keddig marad, aztán tovább utazik Londonba.) Brătianu, Ion – Brătianu, Sabina [a miniszterelnök húga]: Párizs, 1919. március 7. *B. A. R.*. Msse, Fondul I. C. Brătianu, S1(206) CCCLXVI: Idézi Iordache, Anastasie: *Ion I. C. Brătianu*. Editura Albatros (Historia), București, 1994. 422–423. o. (a továbbiakban: *Iordache*)

s persze erősen lecsupaszítva – a halhatatlan lángész (Hyperion) és a közönséges halandók zökkenőmentes együttélésének megoldhatatlansága, egymás megértésének lehetetlensége, a géniusz magányra ítéltetése. Következésképp hiába epekedik a tündérszép királylány az éjszakai égbolton ragyogó Esthajnalcsillagért, hogy az deli legényként lopózzon be szobájába a nyitott ablakon át, s Hyperion is hiába szórja sugárözönét a vánkosok közt vágyakozó hús-vér földi szerelmesére, a beteljesülés csak a képzeletben lehetséges – de nem a valóságban. A hoppon maradt királyleány (aki hiúságában, önbecsülésében vérig sértett örök nő is egyben) őrlődésére, önértékelésének elbizonytalanodására s csalódására érez rá az udvarban – jókor, jó helyen – szolgáló „apródgyerek”:

„Volt ott a várban egy inas:
Leon, hamis legényke,
Ő mérte asztalnál a bort
A színezüst edénybe.

Sokat ringott apród-kezén
Királyné szép uszálya,
Víg fattyú volt s szemet vetett
Királykisasszonyára.

Orcája rózsásan tüzelt
S addig sodorta vágya:
Leonát nézni átosont
A halk leányszobába.”²⁴

24 *Aprily*: 199. o.

Consummatum est! Bevégeztetett. Ki-ki elképzelheti, mi következett, minek kellett – a természet (a lélektan, a társadalom, a történelem) törvényei szerint – történnie!

A vakmerő, mindent egy lapra feltevő kalandor észjárását emígy öntötte formába Eminescu – s ekképpen tolmácsolta, mesterien, Áprily Lajos (és Berde Mária):

„Milyen szép lett! Tűz vesse fel
Ezt a gyönyörűséget!
Ha bátorságod van, Leon,
Ma tán a célt eléred.”²⁵

„Most itt a perc, apródgyerek,
Mégfogni a szerencsét!”²⁶

S hogy mi köze mindennek bevezetőnk „logikájához”, rögtön érthetőbbé válik, ha néhány korabeli dokumentum segítségével egyfelől föl-idézzük, mi is történt a mindent eldöntő 1916. augusztus 27-i bukaresti

25 Az eredeti román szöveg még „népiesebb” formulát használ: „Ei Cătălin, acu-i acu/Ca să-ți încerci norocul” Uo.: 169. o.

26 A strofa első két sora: „Láng vesse föl, de büszke lett./ S be gyönyörű jelenség!” Berde: 168. o. Több mint érdekes, hogy a magyar nemzettudat és önszemlélet szemszögéből a talán legnagyobb csapást jelentő Erdély elcsatolása kapcsán egyik legjobb esszéjében Németh Lászlónak is a férfi/nő viszony egyetemes törvényszerűségei ötlenek eszébe, amikor így elmélkedik: „Iszonyú elgondolni, hogy a magyarság ezt a földet elvesztette. Mialatt Erdélyt jártam, egyre jobban kivilágosodott, hogy az elveszett Erdély nem csak terület. Erdély vizsga volt, s az, hogy nem tudtuk megtartani: levizsgázás, mert Erdélyt nem úgy vették el tőlünk. Mi nem fejeztük be a meghódítását s mi erőszakkal ki a kezünkől, amit meghódítottunk belőle. [...] Mert egy országrészt nem fogadalm, fegyver és birtoklás tart meg, hanem az a titkosabb hódítás, mely úgy ejti meg a földet, mint férfi a nőt. Erdély a legkülönb nő volt, akivel a magyarságnak itt Európában dolga akadt s a kései utazó, aki komoly zöld szemű előtt járt heteken át, a méltatlan, legkülönb párját elvesztett him szomorúságát érezhette: ez után a nő után már csak lefelé mehetek.” Lásd Németh László: *Magyarok Romániában*. In: Németh László: *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok*. II. köt. Püski, Bp., 1992. 771–772. o. (az én kiemelésem – B.-K. B.)

koronatanácson, ahol a Monarchia hátbatámadását elhatározták (és a vonakodó Hohenzollern Ferdinand királlyal is elfogadtatták), majd az ott kiereszkolt sorsdöntő határozatot miként indokolta szerettei körében (vagyis nem „publikusan”) az erős akarátú román miniszterelnök, Ionel Brătianu – aki, mint fentebb céloztunk már rá, tökéletesen tisztában volt a vállalkozás valamennyi kockázatával, köztük egy súlyos, akár a román nemzetállamiság megsemmisülését „eredményező” vereséggel is – pontosan ezeket a szavakat használta: ezt is vállalni kell, „mert »ki tudja, vajon a századok során lesz-e még egy ilyen kedvező pillanat, mint a mostani«, amikor a nagyhatalmak (zöme) egyértelműen elfogadta a román területi igények megvalósítását”.²⁷ Az „államalkotó” nagy román politikus a fanarióta eredetű Maria Moruzi hercegnővel kötött rövidéletű házasságából származó egyetlen fia,²⁸ a jeles történész (Gh. I. Brătianu, 1898–1953) szerint atyját egész augusztusban nyomasztotta

27 Szász Zoltán: *A sorsban bizakodó Románia – Szövetségben az ellenséggel*. História, 2004/6–7. sz. 42–44. o. (Az idézett passzust – Szász Zoltán fordításában és fogalmazásában – lásd a 44. oldalon.) A sorsfordító koronatanács előzményeihez, és Brătianu bizantinizmussal elegyes machiavellizmusához idemásoljuk egy korabeli újságcikk alábbi részleteit: „[1916.] Julius huszonhetedikén Czernin [gróf, a Monarchia bukaresti követe] megjelent a román királynál. A király szerint *Bratianu a monarchia felosztásánál meg akar jelenni, nem pedig annak érdekeit előmozdítani*. Huszonkilencedikén [Czernin] jelenti, hogy Bratianu figyelmeztette, hogy utoljára tárgyal vele, mivel *tudja, hogy az ántánt hatalmakkal tárgyal*. Bratianu kijelentette, hogy nem gondol mostan a háborúra, *csupán jelen akar lenni a felosztásnál*, mivel leverésünk elkerülhetetlen. Czernin figyelmeztette őt, hogyha megtörténik a román árulás, akkor német csapatokat vetnek Erdélybe és félmillió bolgár megtámadja Romániát [...] A koronatanács összeülésekor [román] katonaság vette körül a követséget. Bratianu a koronatanácsot megelőzőleg *becsületszáva fogadta, hogy semlegesen maradjon*. Az utolsó pillanatban a királyt tolta előtérbe, elhárítva a felelősséget. Kétségtelen, hogy Bratianu még szívesen várakozott volna, amit előre láttam, az bekövetkezett – írja a külügyminiszter [Berchtold Lipót gróf, ti. a közös külügyminisztérium ún. »Vörös könyvében«] – az ántánt hirtelen kiereszkolta Románia közbelépését.” Lásd *A legnyomorultabb fickó. – Bratianu jelen akar lenni a monarchia felosztásánál*. – Temesvár okt. 11. Temesvári Hírlap, 1916. október 12. 3. o. A korabeli román diplomácia hatékonyságához (s kivált Ionel Brătianu stratégiai gondolkodásához és partnereire gyakorolt szuggesztív hatásához) lásd legújabbban: Mandache, Diana: *Later Chapters of my Life. The Lost Memoir of Queen Marie of Romania*. Vö. az előző 10. számú jegyzetével.

28 Forrásunk szerint Brătianu csupán „tisztességből”, *pro forma* vette el a nálánál némileg idősebb hercegnőt, hogy fia törvényesen viselhesse apja nevét. Vö. *Iordache*: 80–81. o. Ugyanez a szerző tudni véli, hogy 1902-ben az akkor négyesztendő leendő akadémikus, az anyja környezetében lévő tisztek által „Mein Prinz”-nek nevezett „copilaș oacheș și zgubiu [...] vorbea ungurește cu bona” (a nagy barna szemű és hajjú, virgoc kisfiú magyarul beszélgetett a [feltehetően székely] házvezetőnővel.) Uo.: 81. o.

a nagy horderejű döntés felelőssége, minden energiáját a helyzet elemzése²⁹ vette igénybe, s egy gondterhelt percében a borotválkozótükör előtt így szólt az akkor 18 éves ifjúhoz: „Látod, a jelen pillanat döntő. Ha nélkülünk kötik meg a békét, akkor Nagy-Magyarország és Nagy-Bulgária között összeroppanunk. Látnia kell a világnak, hogy mit akarunk, és hogy miért akarjuk azt. [...] Ezzel az útmutatással léptünk be a háborúba.”³⁰

Nemcsak a célt kell világosan látni, nem csupán azt a helyzetet kell előidézni/megteremteni, legalábbis felismerni, amelynek révén a köznap elképzelés versus történelmi vízió egyáltalán megvalósulhat, hanem a cselekvés kínálkozó pillanatát is meg kell érezni, az esélyt pedig, ha adódik, tüstént és – két kézzel – kötelezően meg kell ragadni! Késedelem, habozás, tétovázás, bizonytalankodás nélkül! Annál az egyszerű oknál fogva, hogy – bárki ellenőrizheti evilági életében – szinte sohasem ismétlődik meg. (Ha pedig netán a helyzet „kimarad”, Fortuna istenasszony kegyetlen bosszút állhat...) Azonnal és a legteljesebb eltö-

29 Az ilyesfajta elhatározó élethelyzetekről ezt írja a múlt század egyik legeredetibb brit történetfilozófusa: „A történész által tanulmányozandó racionális tevékenység sohasem mentes a kénysztől: attól a kénysztől, hogy számoljon helyzete tényeivel. Minél racionálisabb a tevékenység, annál teljesebben veti alá magát ennek a kényszernek. Racionálisnak lenni annyi, mint gondolkodni; s annak, aki cselekedni akar, arról a helyzetről kell leginkább gondolkodnia, amelyben éppen van [...] A cselekedni készülő embernek a helyzet az ura, orákuluma, istene. Cselekedete attól függően bizonyul sikeresnek vagy sikertelennek, hogy jól vagy rosszul ragadta-e meg a helyzetet [...] És ha figyelmen kívül hagyja is a helyzetet, a helyzet nem fogja figyelmen kívül hagyni őt. Nem tartozik azok közé az istenek közé, akik nem torolják meg a sértést.” Lásd Collingwood, Robin G.: *A történetírás természete, tárgya, módszere és értéke*. In: uő.: *A történelem eszméje*. Gondolat, Budapest, 1987. 383–384. o. (az én kiemelésem – B.-K. B.)

30 Idézi – Gheorghe Ion Brătianutól: Nagy napok emléke. 1918. december 1. *Visszaemlékezések és dokumentumok*. Kriterion, Bukarest, 1988. 9. o. – Papp Livia: *Az első világháború képe a román emlékiratok és szépirodalmi művek tükrében* (kézirat), 90. fol. A román hadüzenet előzményeiről, magáról a támadásról és annak következményeiről, valamint az elhíresült tanácskozásról – Ion Mamina: *Consilii de coroană*. Editura Enciclopedică, București, 1997. (főként: 58–83. o.) alapján – saját fordításában újabb revelatív részleteket közöl és értékel Veres Emese-Gyöngyvér: „Mikor Oláhország háborút izene...” – *A barcasági csángók kálváriája*. Barca, Bp., 2008. című értékes könyvében (a koronatanácsról lásd 29–31. o.)

kéltiséggel kell tehát cselekedni, hogy az ember (közösség, nép, nemzet) ura lehessen sorsának!³¹

Ha pedig az események láncolata egyszer már elindult, még akkor is lehet korrigálni, helyesbíteni, az eredeti forgatókönyvön módosítani/finomítani, ha a dolgok vontatottan haladnak, vagy előre nem látható fordulatot vesznek, netán megfenekleni látszanak – amiként az végeredményben a brătianui elképzelésekkel 1916 késő ősze és 1919 kora tavasza között történt. Ismeretes, hogy az augusztus 28-án indított román benyomulásra adott válaszként az osztrák-magyar csapatok Erich von Falkenhayn vezetésével szeptember végén ellentámadásba mentek át, délkelet felől August von Mackensen tábornok német hadai indultak el Bukarest irányába, és 1916. december 5-én el is foglalták a román fővárost.³² A fiatal román királyság harapófogóba került, a kormány és az udvar Iași-ba menekült, s bár a román hadsereg a Kárpát-könyökből 1917 július/augusztusában három csatában (Mărăști, Mărășești, Oituz)³³ is vitézül helytállt, mégis Ionel Brătianu 1916 augusztusi rémálmai sejlettek föl a román államiság összeroppanásáról. Tudjuk, nem így történt, a (hadi)szerencse megfordult, a központi hatalmak ármádiái 1918 őszén egymás után tették le a fegyvert, Oroszország az 1917-es októberi forradalom folyományaként már egy év óta megszűnt hadviselő fél lenni. Más szóval a közép- és délkelet-európai fronton hatalmas geostratégiai úr keletkezett, amelyet (a lengyel egység helyreállítása mellett, azzal mondhatni párhu-

31 Prendre son destin en plein main (erős kézzel kell megmarkolni a sorsot) – mondja erre a francia.

32 Lásd erről Erich von Falkenhayn: *Der Feldzug der 9. Armee gegen die Rumänen und Russen, 1916–17*. E. S. Mittler, Berlin, 1921.; Nagybacsoni Vitéz Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916–1917*. (Második és bővített kiadás) I. kötet, Erdély. A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium kiadása. é. n.; Julier Ferenc: *1914–1918. A világháború magyar szemmel*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1933.

33 *Dictionar cronologic*: 163. o.

zamosan) csupán egyetlen ésszerű módon lehetett betölteni: a román hadsereg energikus újjászervezésével és nyugat-európai (francia) hadfelszereléssel való masszív ellátásával. Vagyis: Románia egyenrangú (katonai) szövetségesként való (újra)elismerésével! Csakhogy volt egy óriási (államjogi, diplomáciai és persze morális) bökkenő: az 1918. május 7-i megalázó bukaresti béke aláírásával Románia formálisan megszegte az antanttal 1916. augusztus 17-én ugyancsak Bukarestben kötött „titkos szerződés” egyik legfőbb kitételét, miszerint semmilyen esetben sem köt különbékét! Ennek további következményeként – jól lehet szinte minden geostratégiai adu Brătianu kezében volt, s az elképesztően kifinomult taktikai érzékű román államférfi hajszálpontosan tudta, hogy az idő neki dolgozik – a román diplomáciának nem csupán azt kellett elérnie, hogy régi/új nyugat-európai szövetségesei (főként a látványos politikai győzelme ellenére valójában gazdaságilag s emberanyagában a szó szoros értelmében kivérzett Franciaország) ráébredjen „igazi” (valós, nyers) geopolitikai érdekeire, hanem a következetesen makacs román érdekérvényesítő törekvéseket – s kivált azok semmire tekintettel nem lévő kíméletlen brutalitását – is el kellett fogadtatnia. Lehetőleg még azelőtt, hogy a legnagyobb történelmi rivális – Magyarország – képviselői szóhoz jutnának a párizsi békekonferencián... Ahogy mondani szokás: „le kellett velük nyeletni a békát”! Emellett, valljuk be, nyugat-európai beidegződésekkel Brătianu manőverei, időhúzó taktikája, fölényeskedő, kioktató stílusa, olykor a pökhendiségig elmenő arroganciája meglehetősen sok ellenérzést keltett brit és francia partnereiben (leginkább Clemenceau francia kormányfőben, a békekonferencia elnökében), olyannyira, hogy hovatovább úgy tetszett: a román diplomácia zsákutcába jutott, legalábbis kátyúba került. Magyarán: veszélybe kerül(het)tek a tűzön-vízen át megvalósítandó célkitűzések. Ráadásul a legfőbb tárgyalópartnerei szemében napról-napra ellenszenvesebb színben feltűnő román kor-

mányfő nem tudott angolul, ami leginkább a franciául nem beszélő Wilson esetében minősülhetett hátránynak...

Ebben a történelmi pillanatban – egészen pontosan 1919. március 5. és április 16. között – került sor Mária királynő párizsi és londoni követjárására. S hogy mit és hogyan végzett, mit és milyen körülmények között cselekedett, miként korrigálta Brătianu és közvetlen munkatársai, utasításait szolgai módon végrehajtó feltétlen bizalmasai (Nicolae Mișu³⁴ és Victor Antonescu³⁵ londoni, illetve párizsi nagykövetei) ott és akkor hibának minősülő csökönyösségét, merevségét és kíméletlenségét, milyen határozott fellépéssel (olykor ellenállhatatlanul nőies praktikákkal) nyerte el a legfőbb döntéshozók (Clemenceau, Lloyd George s főként T. W. Wilson) rokonszenvét s mi (sokkal) több: Románia iránti politikai jóakarátát, vagyis hogyan aknáztta ki „a valóságban benne rejlő lehetőségeket” (Bibó); egy szóval mit tett választott hazája érdekében,³⁶ az – sok egyéb érdekesség, s mindeddig homályban maradt részlet, összefüggés mellett – kiderül ebből a könyvből.

Olvassák figyelemmel! Megéri. Hiszen főszereplője, Mária királynő, első monográfiája, Mabel Potter Daggett (tudtán kívül Eminescu

34 Rövid életrajzát lásd: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 48. számú jegyzet

35 Rövid életrajzát lásd: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 41. számú jegyzet

36 A román politikai élet két tagadhatatlanul legerősebb személyiségének Nagy-Románia megteremtésért végzett *oeuvre*-jét így hasonlította össze egy angol ismeretterjesztő kézikönyv szerzője: „The long drawn-out negotiations in Paris which were to shape the final form of the Peace Treaties found Rumania in a very unfavourable position. The forceful personality of I. Bratianu, who put forward excessive and unreasonable demands of the Rumanian troops in Hungary, who requisitioned and transferred great quantities of railway and other materials to the Old Kingdom, estranged many of Rumania's friends. In spite of that, and thanks to the intervention of Queen Marie, Rumania emerged as the greatest and most populous of all Balkan States.” Lásd C. Kormos: *Rumania*. University Press, Cambridge, 1944. (British Survey Handbooks 2) 72. o. (az én kiemelésem – B.-K. B.)

Esticsillagára hajazó) szavaival: „olyan tünemény volt, aki felkavarta és varázslatos génuszával ámulatba ejtette a világot”.³⁷

Borsi-Kálmán Béla
Budapest, 2011. május

37 Lásd a könyv 413. számú jegyzetét.

ÉRVEK A FOLYTATÁSHOZ

„A királynő látogatása, az ügy érdekében, kiemelt jelentőségű volt. Tevékenységének eredményei egyre inkább érzékelhetővé válnak. Nélküle, valamennyi férfi együtt, több kérdésben – a hitelek ügyétől a katonai beavatkozásig – nem tudtunk előbbre jutni. Az ő közbelépése hihetetlenül sokat lendített a dolgainkon. Nem azt állítom, hogy ő érte el az eredményeket, de tudatosan ő teremtette meg azt a légkört, amelyben sikerrel jártunk. Tudatosan, mert lenyűgöző szépsége mellett a megjelenése, gesztusai, beszédmódja, egész lénye ellenállhatatlanul hódító. [...] Ez a rendkívüli nő több száz diplomata és egy hadtest munkáját végezte el. Ő napjaink legragyogóbb történelmi alakja marad.”

Az idézetet Alexandru Vaida-Voevod április 10-ére keltezett és az erdélyi Kormányzótanács elnökének, Iuliu Maniunak címzett levele záró részéből emeltem ki.¹ Előző könyvemben nem volt hely erre a levéltöredékre külön reflektálni, nem is illett a képbe, nem volt releváns, ahogy tudós barátaim mondanák, csak éppen annyira, hogy jegyzetben tájékoztattam az érdeklődő olvasót a királynő nem hivatalos követségének az eseményeit feldolgozó forrásokról. A márciusi párizsi lapokat böngészve az emlékeztető cédulák között találtam egy hasonlóan érdekes levéltöredéket.

A berni román sajtóközpont erősítésére kihívott és oda tartó, Vaida-Voevod leveleiből már ismert Gheorghe (Ghiță) Popp² egy hónappal korábban Párizsban március 10-re keltezett levelében beszámol Iuliu

1 Koszta István: *Nem (csak) Erdély volt a tét*. Kárpátia Stúdió, Bp., 2010. 72. o. (a továbbiakban: *Nem (csak) Erdély*, 2010)

2 *Nem (csak) Erdély*, 2010: 49., 57., 75. és 141. o.

Maniunak viszontagságos kiutazásáról, és részben a Párizsban gyötrődő román delegáció munkájáról, de leginkább a francia sajtóról, a sajtó fogadókészségéről stb., a királynő sűrű programjának sajtóvisszhangjáról, és már megelőlegezi Vaida-Voevod későbbi ítéletét: „A királynő párizsi jelenléte a legjobb propagandaeszköz. A lapok szívesebben írnak elegáns és elbűvölő alakjáról, mosolyáról, egy csokor virágról, amelyet a noyoni sírokon helyez el, mint bármilyen tudós előadásról vagy tájékoztatóról. A lapok tele vannak a királynőnkéről beszámoló apró tudósításokkal, hírekkel. Úgy hisszük, hogy a szerbeket a sárga irigység környékezi sikerünk láttán. Az ő hercegük, aki elutazott, nem hódított azzal a sikerrel, amellyel azt egy nő teheti.”³

Hogy nem ment ki a fejemből a királynő követsége, és most tisztelt olvasómat csábítom vele, annak az az egyszerű magyarázata, hogy beleásva magam a forrásokba egy rendkívül izgalmas, több szálon bonyolódó és bódítóan színes történet bontakozott ki a háttérből. Amit bűn lenne nem megosztanom a Trianon-téma iránt érdeklődőkkel. Annál is inkább, mert a „hivatalos” magyar történetírás – még a maga idejében és azóta is – csak kisebb geszták és legendák⁴ között bagatellizálta azt, és leseperte az asztalról. Pedig, mint majd olvasni fogjuk, már akkoriban nagyon oda kellett volna figyelni! Maradjunk azonban a tényeknél.

Mielőtt továbbhaladnék „jelen időben”, vissza kell térnem a Románia semlegességi nyilatkozatát megelőző napok egyik történetére, amelyet Czernin gróf⁵ – a háborús évek eseményeiben tájékozottabb olvasó szá-

mára bizonyára közismert – emlékiratában⁶ mesél el, majd két év múlva ugyanott, már győzőként, újra felidézi. „Köztudomású volt – írja –, hogy Mária királynő háborúpárti volt, de természetesen az angolok oldalán látta volna értelmét belépni... Pár nappal a hadüzenet előtt egy különös hangulatú búcsúreggelire voltam hivatalos. Mind a ketten tudtuk, hogy valamikor szemben állunk majd egymással. A reggeli után, egy alkalmasnak vélt pillanatban azt mondtam neki, hogy én is áttekintettem a helyzetet, de úgy gondolom, hogy a bolgárok korábban Bukarestben lesznek, mint a románok Pesten.⁷ A királynő, aki a nyílt és egyenes beszéd híve volt, nyugalommal nyugtázta a megjegyzésem.” Nem volt elegáns egy diplomatától ez a cinikus megjegyzés. Az osztrák cenzúra pár nappal később elcsípett egy levelet, amelyben a reggelin részt vevő udvarhölgy az ominózus összejövetet „*fort embêtent*”-nak, vagyis „bosszantónak” írja le, és nem a leghízelgőbben (Schmeichelhaften) nyilatkozik Czernin grófról. „A királynő soha nem adta fel a győzelem reményét – jegyzi fel emlékiratában a gróf. Bizonyára nem osztotta meg és nem egyeztetette minden taktikai elképzelését Brătianuval, de számunkra világossá vált, hogy a háború benne van a programjában. A legnehezebb időkben is méltósággal viselte a megpróbáltatásokat. Egy barátnője mesélte nekem később, amikor csapataink délről, északról és nyugatról már bekerítették és éjjel-nappal ágyúzták Bukarestet, hogy nyugalommal csomagolt és készült a kimenekülésre. Biztos volt benne, hogy »minden román király-

3 *Scrisori de la conferința de pace. Paris–Versailles, 1919–1920.* Szerk.: Vaida-Voevod, Mircea. BCU Cluj-Napoca – Multi Press Internațional, 2003. 461. o.

4 Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák.* In: *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből.* Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2005. 155. o. Ablonczy azonos címmel külön kötetben is megjelentette ezeket 2010-ben másodkézi forrásokra utalva. Vö.: Ablonczy Balázs: *Trianon legendák.* Jaffa, Bp., 2010. 158. o.

5 Czernin, Ottokar gróf (Dimokur, ma Dymokury, Csehország, 1872. szeptember 26. – Bécs, 1932.

április 4.) Ausztria–Magyarország meghatalmazott követe Bukarestben, 1916-tól 1918-ig a Monarchia külügyminisztereként a breszt-litovszki és a bukaresti békeszerződés egyik – meghatározó – megalkotója. IV. Károly császár helyett ő viszi el a Sixtus-affér botrányát, és lemond. 1920 és 1923 között ő a Polgári Munkapárt egyetlen képviselője az osztrák parlamentben.

6 Czernin, Ottokar: *Im Weltkrieg.* Velegt bei Ullstein & Co, Berlin und Wien, 1919. (a továbbiakban: *Im Weltkrieg, 1919*)

7 Az eredeti szövegben: „ich ebenfalls über die Situation orientiert, aber dir Bulgaren würden früher in Bukarest sein als die Rumänen in Pest” (német)

nőjeként» fog majd oda visszatérni.⁸ Czernin gróf programról (*ihrem Programm*) és saját taktikáról (*seinem Taktik*) ír. Elhittem neki.

A királynő, bármennyire leplezték, magyarázták, értelmezték útjának motivációit akkor és később is, Párizsban pontos tématervvvel előkészített küldetést teljesített, mint majd kiderül: saját forgatókönyve, vagy ahogyan Czernin gróf feljegyezte: „programja” szerint.

Talán nem tévedek, ha azt írom, hogy a látogatás már régen a pakliban volt,⁹ legfeljebb az időzítését kellett átgondolni, de tovább halogatni sem lehetett, mert „helyzet volt”. Február 7-én dőlt el, hogy utazik. Két nappal később a szokásos teára érkező konzervatív párti Ionaș Grădișteanunak¹⁰ lelkendezik várható utazásáról: „El volt ragadtatva, mert ő biztatott először arra, hogy utazzak ki Párizsba.”¹¹ Kulcsmondat, ami – számomra legalább – egyértelművé teszi, hogy egy korábbi beszélgető körben a királynő hozta szóba párizsi és londoni utazása feltételezhető sikerét a Románia megítélésével kapcsolatos elbizonytalanodás jobbra fordítására. Később majd megsejtjük, érezzük, olykor felfedezni is véljük azokat az

8 *Im Weltkriege*, 1919: 129–130. o.

9 Pichon francia külügyminiszter [Pichon, Stéphen (Amay-le-Duc, Côte-d'Or, 1857. augusztus 10. – Versen-Montagne, Jura, 1933. szeptember 18.) egy feljegyzéséből tudjuk, hogy már 1918. december elején a Párizsba visszatért román főmegbízott megkereste ez ügyben: „Amikor a román követ [Victor Antonescu] ma reggeli beszélgetésünk során célzást tett a román király és királyné esetleges franciaországi utazására, azt válaszoltam, hogy pillanatnyilag erről nem lehet szó. Kifejtettem, hogy az olasz király [III. Vittorio Emanuele] e hónap 19-re kitűzött utazásán kívül csak a szerb Sándor herceg és a görög király látogatása van tervbe véve. Ez utóbbi január előtt nem is valósulhat meg; azután pedig elkezdődik a békekonferencia, és így egy újabb utazás, nézetem szerint, egyáltalán nem is jöhet szóba.” Az elutasítás valós indoka: „Ugyanennek a Franciaország és Románia jelenlegi helyzetét taglaló beszélgetésnek a során rámutattam, hogy jog szerint a román kormányt még nem lehet úgy tekinteni, mint amely újra a francia kormány szövetségesevé lett. [...] A jogi helyzet szabályozása azonban még hátravan, és a ténybeli állapot sem teljesen tisztázott.” Az utolsó mondat utalás a bukaresti békeszerződés megítélésével kapcsolatos dilemmára. In: Ádám Magda – Ormos Mária: Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999. (a továbbiakban: *Ádám–Ormos*, 1999) 33. sz. irat

10 Grădișteanu, Ion (1861–1932) jogász, ügyvéd, konzervatív politikus.

11 Maria, regina României: *Însemnări zilnice (ianuarie 1918 – decembrie 1919)* Vol. I–IX. Editura Historia, București. 2006. (a továbbiakban: *Însemnări zilnice*, 2006) 53. o.

érveket, amelyek a királynőt emelik a karmesteri pulpitusra, de a kezdeményező nem derült ki egyértelműen.

Előző dolgozatomban¹² az akkor rendelkezésemre álló dokumentációs anyag azzal érvelt, hogy Brătianu hívására, Saint-Aulaire ötletére, de a király hozzájárulásával kelt útra boldogan a királynő. Sherman David Spectornak is van egy története: „Albert belga király, Sándor szerb régensherceg, Fejsal emír és másoknak rendezett párizsi pompás fogadásaira irigykedve Brătianu hozzájárul Saint-Aulaire ötletéhez, aki a Quai d'Orsay-beli feljebbvalóival együtt lelkesen támogatta Foch tábornagy terveit, és kérte Mária királynő kiutazását Párizsba, hogy helyben agitáljon Románia ügyében.”¹³

Oktalanságomban a királynő késői életpálya-összegező írásából¹⁴ vettem át azt a mélyen megható szöveget, amelyben a megbízásnak örvendezik, s egy szóval sem árulja el, hogy tulajdonképpen ő maga provokálta ki a megbízást, folyamatosan és kitartóan ráhangolva környezetét, mint ahogyan a naplójában teszi! A napló szövegét kellett volna betűről betűre átböngészni, mentségemre szolgáljon, hogy akkor könyvem központi témája maga a párizsi konferencia volt. Még az sem keltett gyanút, hogy Brătianu Clemenceau¹⁵ rákérdezésére tagadta volna, hogy bármi

12 Kosztai István: *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról*. A szerző megbízásából nyomtatta csíkszeredai Tipograph Kft. nyomdaüzeme 2010 májusában. Változatlanul utánnymotta a Kárpátia Stúdió Budapesten 2010 júniusában.

13 Spector, Sherman David: *România la Conferința de pace de la Paris*. Institutul European, 1995. 137–138. o. (a továbbiakban: *Sherman Spector*, 1995)

14 Maria, regina României: *Capitole țării din viața mea. Memorii redescoperite*. Szerk.: Mandache, Rodica. Editura Alfa, 2007. (a továbbiakban: *Capitole țării*, 2007)

15 Clemenceau, Georges Benjamin (Mouilleron-en-Pareds, Vendée, 1841. szeptember 28. – Párizs, 1929. november 24.) francia orvos, újságíró-lapszerkesztő, politikus. Alapvetően meghatározta politikáját a németekkel szemben való ellenérzése. Ellenezte az 1871-es békeszerződést, támogatta a revansista irányzatokat. 1906-ban belügyminiszter, majd miniszterelnök is, egészen 1909-ig. 1914-től belügyminiszter, 1917 novemberétől ismét miniszterelnök. Mozgósította az ország minden tartalékát, sikerült keresztülvinnie Foch főparancsnokká való kinevezését, ezáltal a hadműveletek összehangolását.

köze van hozzá, sőt alkotmányossági aggályokat is föl sorakoztatott az ötlet képtelensége mellett érvelve.¹⁶ Nem keltett gyanút, mert általános az a vélemény a magyar történészek írásaiban, hogy a román miniszterelnök notórius ködösítő volt, és hosszan szokták sorolni a „hazudozásait”. Kénytelen voltam nemcsak ezt az „általános véleményt”, hanem több más egyebet is átértelmezni.

Tény, hogy a korabeli román alkotmányban nincs olyan paragrafus, amely korlátozná a királynő magánutazásait az adott körülményektől függetlenül. Öt év múlva is „talány” még az utazás. Gilles Duguy, Kanada akkori romániai főmegbízottja fogalmazásában: „a történészek számára örök dilemma, kinek a ragyogó ötlete volt, hogy a királynő, a Balkán Jeanne d’Arc-ja ott legyen a békekonferencia alatt Párizsban”. Az ő meggyőződése az, hogy csak Joe Boyle lehetett az ötletgazda.¹⁷ A kanadai diplomata idéz egy levelet is, amelyben a „kanadai Ruy Blas-nak” nevezett ezredes nemcsak biztatja a királynőt az utazásra, hanem el is igazítja, miképpen készüljön föl rá.¹⁸ A nagytekintélyű történész és politikus Nicolae Iorga meg is kérdezi a királynőtől az április 23-i kihallgatáson: „Nem tudja, hogy ki és miért tartotta fontosnak, hogy ő Párizsba menjen? Talán azért, hogy kisegítse Brătianut nehéz helyzetéből, akinek nem

sikerült ott rokonszenvre találni?”¹⁹ Radu Rosetti ezredes,²⁰ az 1918 novemberében Berthelot vezérkara mellé rendelt román összekötő tiszt, aki bennfentesnek is számít a román–francia kapcsolatok függöny mögötti dolgaiban (a miniszterelnök sógora), emlékiratában²¹ utal a királynő egy 1919. január 23-i kihallgatáson erről (feltehetően) elhangzott mondataira. „Elutazna a királlyal Párizsba és Londonba, és bizonyos abban, hogy személyes jelenléte és természetes varázsa sokatmondóan kihangsúlyozná az uralkodó Anglia és Franciaország iránti kitartó, legendás bizalmát. Érdemleges sikere lehetne. Munkatársak hiányára panaszkodott. Tegnap mondta azt Pia Brătianu úrhölgynek, hogy ha lenne még egy Ionelhez [Brătianu] fogható embere, örömmel használná föl, hogy ne vádolhassák egyoldalú pártfogással.”²² A kiváló hírforrásokkal rendelkező Alexandru Marghiloman (testvére, Hélène a királynő közeli munkatársa) is tud az utazásról: „A királynő utazni akar, kérték az érintett kormányok hozzájárulását, amit azok késnek megadni.”²³ Megadják majd, és ezzel indul az a történet, amelyet én követjárásnak nevezek. Talán sikerül is bizonyítanom a dolgot végéig, miért.

Mint sok más esetben, ezúttal is az olvasóra bízom, mit hogyan ítél meg könyvem elolvasása után. Mindössze annyit tanácsolok, ne indulatos, ne előítéletekkel tegye, hanem a dokumentumszövegek szerint.

A háborút lezáró béketárgyalásokon Németország minél jelentősebb meggyengítését akarta keresztülvinni, de nem valósult meg minden elképzelése. Közép-Európában viszont francia befolyást sikerült kialakítania. 1920-ban vereséget szenvedett az elnökválasztáson, majd lemondott miniszterelnöki posztjáról is és visszavonult a politikai élettől.

16 Gauthier, Guy: *Missy, regina României*. Humanitas, București, 2000. 236. o.

17 Duguy, Gilles: *Regina Maria și Joe Boyle. O prietenie de suflet*. (román nyelvre fordította Cristina Covacevici-Duguy). Editura DU STYLE, București, 1999. 135–136. o.

18 Utal rá Florescu, Gheorghe I.: *Regina Maria și Conferința de pace din 1919*. (I.) c. írásában a *Convorbiri Literare* c. havilap 2008. júliusi számában.

19 Iorga, *Memorii*: II. köt. 193. o.

20 Rosetti, Radu R. (Căiuți, Bákó megye, 1877. március 20. – Văcărești, 1949. június 2.) román tüzértiszt, történész, a Román Akadémia tagja. Románia háborúba lépésekor a Főhadiszállás hadművelleti osztályának a vezetője, 1917-ben a 47/72. gyalogezred parancsnoka, a Răzoare mellett vívott csatában (augusztus 20.) megsebesül. A háború befejezése után londoni katonai attasé. 1924-ben a király tábornoknak lépteti elő. A Văcărești gyűjtőfogházban hal meg 1949-ben.

21 General Radu R. Rosetti: *Mărturisiri (1914–1919)*. Editura Modelism, București, 1997.

22 Uo.: 312. o.

23 Marghiloman, Alexandru: *Note politice, 1897–1924*. I–IV. vol. București, 1927. (a továbbiakban: *Note politice, 1927*) 238. o.

Abból a megfontolásból biztatom erre a megközelítésre, hogy egy dokumentumból csak egy igazság fogalmazható meg, nem a szél járása szerint több! Minden változat közül az a valószínű, hogy Saint-Aulaire márki sugallatára döntött az utazás mellett a király, de kezdeményezője, mint sok más helyzetben, kétségtelenül a királynő, az egyedüli, akinek Románia háborúba lépésében is döntő szerepe volt.²⁴

²⁴ Contele de Saint-Aulaire: *Confesiunile unui bătrân diplomat*. Humanitas, București 2003. 144–145. o.

I. KÉTSÉGEK KÖZÖTT

A spanyolnáthából épphogy felgyógyult királynő 1918. december 26-án enyhe nosztalgiával jegyzi fel naplójába: „Rengeteg esemény! Wilson Európában van,²⁵ az olasz király Franciaországba látogatott stb., stb.” Nem érkeznek biztató hírek Párizsból. A január elsején Bukarestbe visszatérő olasz nagykövet, Fasciotti²⁶ is rossz hírekkel érkezik: „Úgy hírlík, hogy Anglia és Franciaország megtagadják szövetségesi jogainkat. Nem hihettem el. Ha igaz, akkor igazságtalanság lenne.”²⁷

Szerencséjére, vagy inkább bosszúságára, a királynő bizonytalan kimenetelű spanyolnáthában szó szerint átaludta a csakugyan forró eseményeket. A Brătianu-csapat (korabeli szóhasználat: liberálisok) oldaláról kezdeményezett – de mindvégig a Bukarestben berendezkedett francia főhadiszállásra összpontosított – számon kérő hajszt az árulóknak minősített Marghiloman-csoport konzervatív, de főképpen „németbarát” tagjai, szimpatizánsai, újságjai ellen, ami abban tetőzött, hogy a „kiismerhetetlen erdélyiek” hódolatát fogadva sem vállalták a parlament feloszlatása után az általános választások kiírását. A bukaresti ortodox metropolita,²⁸ aki palotájában maradt a német megszállás alatt is, úgy „úsztá” meg, hogy a király barátjának fogadta. A katolikus király azonban egyháza elöljárója, Netzhammer²⁹ érsek vasárnapi

²⁵ T. W. Wilson amerikai elnök december 4-én hajózott át Európába.

²⁶ Az olasz kormány megbízottja Bukarestben.

²⁷ *Însemnări zilnice*, 2006: I. köt. 13. o.

²⁸ Az ortodox egyház akkor legmagasabb elöljárója.

²⁹ Raymund Netzhammer (Erzingen, Baden 1862. január 19. – Werd-sziget, Svájc 1945. szeptember 18.) bukaresti római katolikus érsek 1905 és 1924 között. A svájci Einsiedeln kolostorban szentelték pappá 1886. szeptember 5-én. Kiváló matematikus, térképész, numizmatikus. Tanári pályán kezdte, de egészségi

miséjére katolikus karácsonykor sem mert elmenni. Nem is fogadta az érseket.³⁰

Az első ún. civil megmozdulás a bukaresti zsidó közösség felvonulása volt. Miután a német megszállás alatt legitim parlament által hozott törvények között a zsidó kisebbség külön jogállásáról kihirdetett törvényt is semmisnek nyilvánították, a Bukarest főutcáin nyitó zsidó boltokat megrohanta és kifosztotta „a kiéhezett csőcselék” – akik között román és francia katonai egyenruhában csellengő „egyéneket” is fölfedezhetett a figyelmes járőkelő. A „kicsi, de lelkes zsidó tömeg” felvonulásának híre és a hitközség elöljáróinak tiltakozása a december 4-én Brest francia kikötőben európai partra szálló Wilson elnök környezetébe is eljutott. A „zsidók ügye”, amely különösképpen Besszarábia megszállásával éleződött ki,³¹ mint ahogyan később olvasni fogjuk, Damoklész kardjaként vé-

okok miatt alig 27 évesen kénytelen volt azt abbahagyni. Montreux-ban (Svájc) pap. 1900-ban a kolostor apátja Bukarestbe küldi, ahol kinevezik a katolikus szeminárium igazgatójának. 1903-ban Rómába rendelik. 1905. június 3-án elhunyt Bukarest érseke, von Hornstein Ferenc-Xavér, X. Pius pápa a Benedek rendi Raymund Netzhammert nevezi ki a helyére.

30 Netzhammer, Raymund: *Episcop în România între epocă sa confloictelor naționale și religioase*. I-II. Editura Academiei Române, București 2005. 857–858. o. (a továbbiakban: Netzhammer, 2005) Ezt a történetet tömörebben elmeséli Al. Marghiloman is: „Netzhammer érsek korán reggel [január 15-én] meglátogatott. Nem látta a királyt. Amikor az visszajött Bukarestbe feliratkozott kihallgatásra, de nem kapott választ. Karácsonykor a király küldött 5000 lejt az érsekségre, amit az érsek Stirbey-nek címzett levélben köszönt meg Dobrudzsáról írt könyve kíséretében. A franciák bevonulásakor Berthelot-tól is találkozót kért. A tábornok segédtisztje azt válaszolta, hogy nincs már szabad időpontja és ne is fáradjon egy újabb megkereséssel. »A Nagy Nemzet képviselője, mondta Mgr. Netzhammer, megengedte magának azt, amit Mackensen tábornok soha sem tett volna meg.«” *Note politique*, 1927: 208. o.

31 A román királyi hadsereg november 5. után kezd komolyan foglalkozni a besszarábiai bevonulással. Iancovescu tábornok ír e tárgyban Prezan tábornok vezérkari főnöknek, a levél tartalmát egyeztetni Scserbacsev orosz tábornokkal, a romániai front parancsnokával, részletesen tájékoztatva a Besszarábiában ellenőrizhetetlenül kószáló orosz és más bolsevik érzelmű csapatok önkényeskedő „front mögötti” ténykedéséről. Amíg a román hadsereg a Prut és Szeret folyók közötti területről ki nem takarította az ugyancsak ellenőrizhetetlen orosz egységeket, addig viszont minden erőre szükség volt házon belül. Egy Kijevben csoportosított erdélyi ezredet küldtek be Kisinyov felé, de azt már az útonállók lefegyverezték. A fogolytáborokban toborzott „erdélyi” ezrednek különben sem volt legendás a harci kedvük. Tíz nap alatt elkészült egy forgatókönyv: egy lovasezreddel megerősített gyaloghadosztály bemegy és biztosítja az Odessa–Tighina–Kisinyov–Szokola vasútvonalat, de a rendcsináláshoz átfogó hadműveletekre is alkalmas csoportosításra volt szükség. A román kormány, a tábornoki tanáccsal 1918. január 15-én egyeztetve elrendelte a bevonulást, a csapatok (a 11. gyaloghadosztály, a 2.

gig ott lógott Brătianu és a „románok” feje fölött a konferencián.³²

Könyörtelen cenzúrával padlóra küldték az ellenzéki vagy annak vélt újságokat, a német nyelvű lapokba író jeles újságírókat letartóztatták és

roșiori lovasezred) az Ungheni–Kisinyov vasutat biztosították. Broșteanu tábornok két nappal később „megindokolta” az öt călărași-i főhadiszállásán felkereső delegációnak, amelyet a Nemzetgyűlés elnöke, Ion Ianculeț vezetett, hogy katonai biztosító műveletről van szó, de ha a román csapatokat bárki megtámadja, akkor támadni fognak. 24 órányi „gondolkodási és intézkedési időt” kaptak a moldvai politikai vezetők, a román hadvezetés pedig kiakadozott mindenhova, hogy a hatóság sürgető kérésére van ott, „a föld népe vagyonának és életének oltalmazására”. (*Fapte și impresii*, 2004: 204. o.) A Nagytanács orosz pártjai ráhibáztak: „A román hadsereg bevonulása Besszarábiába az első lépés a teljes terület elfoglalására, kiszakítva azt az Orosz Köztársaságból.” (Petre Otu: *Mareșalul Constantin Prezan. Vocația datoriei*. Editura Militară, București, 2008. 223. o. Besszarábiát Oroszország 1812-ben kebelezte be.) Így is történt. Január 26-án a Szentpétervári Népbiztosok Tanácsa megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Romániával. Február 2-re elkészült a hadművelési terv, a Főhadiszállás február 7-re a 7446. sz. rendelkezéssel egyetemes parancsnokság alá rendelte a nagyvezérkar a Besszarábiába elnyomult csapatokat, és létrehozta a 6. román hadtestet, amelynek parancsnokává Ion Istrati tábornokot nevezte ki, vezérkari főnöke pedig Toma Dumitrescu ezredes, akinek igen fontos szerep jut majd a konferencia alatt a román katonai delegáció tagjaként. Február végén az egész területet a román királyi hadsereg ellenőrizte. Ennek védelme alatt a Moldovai Demokratikus Köztársaság deklarálta függetlenségét („Csizsevszkij érkezett, a besszarábiai kormány küldöttje hogy bejelentse a román kormánynak és a szövetségeseknek Besszarábia függetlenségének a kikiáltását. Mi Titulescut küldjük ki.” – jegyzi föl január 22./február 4-én. Uo.: 217. o. Két nappal később megtörténik.). Április 9-én pedig a Nagytanács megszavazza az új államalakulat egyesülését a Román Királysággal.

32 Alexandru Marghiloman így emlékszik az egyik történetre: „Corteanu találkozott az egyik zsidó képviselővel, aki elmondta, Brătianu magához kérte a zsidó elöljáróságot, hogy felolvastassa neki a zsidók honosítására vonatkozó saját szövegtervét. A küldöttség alkalmatlannak ítélte meg a készülő rendeletet, és egész egyszerűen azt kérte, helyezze újra hatályba a Marghiloman-törvényt. Brătianu dühbe gurult, és fenyegetőzni kezdett. A zsidók, akik bíztak nemzetközi támogatottságukban, a legmagasabban kezdtek. Elmentek panaszra Saint-Aulaire-hez, aki nem lelkesedett Brătianu eljárásáért.” *Note politique*, 1927: 194–195. o. Saint-Aulaire több alkalommal szóvá is tette a kérdést: „A király feloszlatta a megszállás alatt megválasztott parlamentet, és hatályon kívül helyezte az általa hozott jogszabályokat. Így hatályát veszítette a zsidók honosításáról szóló törvény is, amely nézeteltérést váltott ki Románia és az antant között. Azt tanácsoltuk Brătianunak, a kormány tulajdonképpen irányítójának, hogy a kormány jelentse be: a szabadon választott parlament elsődleges gondja lesz a zsidók honosításának a rendezése. Brătianu túl rafinált politikus volt ahhoz, hogy ne értette volna ennek a honosításnak a szükségességét, s úgy is válaszolt: »A lehető legsürgősebben nyilatkozunk majd ebben a kérdésben, de éppen a zsidók érdeke, hogy a mozgósítás befejezése utánra halasszuk, mert akkor a kormánynak rendelkezésére állnak majd azok az eszközök, amelyekkel elháríthatja a pogromok kockázatát is magában rejtő reformok következményeit. Egyébként majd minden zsidó a németek győzelméért drukkol. Az a tény, hogy a szovjet vezetők többsége is zsidó, csak növeli az irántuk való ellenszenvet.«” Ezt az ötletes kimagyarázkodást, amely a zsidók javára írja a honosítás felfüggesztését és az újragondolását, nem fogják Londonban díjazni, Washingtonban meg kiváltképp nem. Németbarátságuk, amely keleti- és közép-európai felekezeti közösségük tapasztalatából származik, Németországnak a zsidóbarát gesztusával magyarázható, hogy a Berlini szerződésbe 1878-ban a VII. cikkely megfogalmazza a romániai izraeliták és a román többség jogegyenlőségét. „Bismarck számára – mondta I. Károly király – minden zsidó egy kiművelt Rothschild.” *Saint-Aulaire*, 2003: 234. o.

két hónapra becsukták. A szabadulás ára némelyeknek: besorol például a közben kormányernyő alá menekült *Universul* című laphoz. Tizenhét lap, a cenzúra elleni tiltakozása jeléül, pár napig nem jelent meg, utána bedobták a törölközőt. A német nyelvű lapok közül néhány új néven átváltott franciára.

December közepén és karácsony táján a szocialisták szervezésében utcára vonultak a munkások. 13-án a közüzemi sztrájkolók egy csoportja felvonult a Brezoianu sugárúton. Egy másik csoport az „egyesülés” hírét hozó erdélyi küldöttség jutalombébjét zavarta meg a Boulevard szállóban „Kenyeret! Kenyeret!” skandalásával. December 23-án a király gépkocsija belekeveredett a Știrbey Vodă és a Piața Teatrului között felvonuló szakszervezeti felvonulásba. A tüntetők rá sem hederítettek a királyra, az „Éljen a köztársaság!” ritmusára vonultak tovább. A Moșilor téren szabadtéri tiltakozó nagygyűlést is rögtönöztek. A másnap reggel megjelenő lapok egy szót sem írtak ezekről a megmozdulásokról. Karácsony első napján (a juliánus naptár szerint december 12-én) már a vörös zászlók is előkerültek, és a felvonulók az orosz forradalmat éltették. Este az élelmezési miniszter ablaka alatt hangoskodott egy 500 főnyi csoport, 9 óra tájban már francia lelkesítő beszédek is elhangzottak. December 26-án sztrájkba léptek a nyomdászok, a postások elvagdosták a távíró- és telefonkábeleket.³³ A királyi palota előtt gyülekező tömeget csak a fővárosba vezényelt 9. vadászezred tudta feltartóztatni.³⁴ Kará-

csonykor Ploiești-en is komoly megmozdulások voltak, ott is bevetették a helyőrség csapatait.

A sarokba állított ellenzék feliratban tiltakozott az államcsíny határát súroló önkényeskedés ellen. A királynak nem voltak érvei, a liberálisok balról előztek: két változatban is az asztalra tették a király által egy évvel korábban megígért földtörvényt a nagybirtokok felosztásáról. Biztató hírek is akadtak. Az erdélyiek után a bukovinaiak is beálltak a román korona alá, a hivatalos közlöny (*Monitorul*) január 1-jén közölte az erről kiadott nyilatkozatot. Flondor,³⁵ aki a nemzetgyűlés határozatát hozta, tárca nélküli miniszteri helyet kap majd a kormányban, addig teljhatalmú megbízott Csernovichan.

Csurran-cseppen is közben. A „hűséges” és mindenre használható Boyle³⁶ kanadai ezredes decemberben állítólag találkozott Herbert Hooverrel, a szövetségesek Kelet-Európa élelmezését felügyelő amerikai intézmény vezetőjével – akivel már a háború előtt kapcsolatba került klondike-i aranyász korában, Hoover bányamérnökként tanácsnokolt a környéken –, és rábírta, hogy három szállítmányt Romániába irányítson. Kanadai kapcsolataitól pedig 25 millió dollár kölcsönt gyűjtött össze szakszervezeti úton, amelyet kanadai termékekre váltott át és Romániába küldött. Hoover állítólag szóvá tette, hogy miért nem Franciaország és Anglia – amelyeknek komoly kőolaj és vasútépítési érdekeltségeik

totális csőd lehet.” *The last romantic*, 1984: 327. o.

33 „Nagy baj lehet, ha a fásult Ionel Brăteanu reggel 8-kor átbálagott a belügyminisztériumba” – írta be naplójába Alexandru Marghiloman. *Note politice*, 1927: 188. o. Ráérzett Marghiloman: „Berohant hozzám Kiriacescu. Belelőttek a sztrájkoló nyomdászok csoportjába. Azt beszélük, hogy 20-an meghaltak és kétszer annyi a sebesült.” Uo. 189. o. „A december 13-i (december 26-i) csődületnek 70 áldozata van, éjszaka temették el őket anélkül, hogy családjaikat értesítették volna.” Uo. 190. o. Hat hétig tartó kivizsgálás után Gomoiu rendőrfelügyelő tájékoztatója vihart kavart, vizsgálódásai szerint a tüntetőket hátukon érte a sortűz, mi több, az egyetlen sebesült katona is a hátába kapta a lövést. Uo. 231. o.

34 A királynő egy levelében a palotához is elért hullámról írva megjegyzi, hogy „nem a fizikai fájdalomtól vagy az engem és családom tagjait fenyegető szörnyűségektől rettegek, hanem hogy az egész munkám

35 Flondor, Iancu dr. (Storoinet, [Bukovina, ma Ukrajna], 1865. augusztus 17. – Csernovic, 1924. október 19.), bukovinai földbirtokos, román politikus, Tudor Flondor. a Bukovinai Román Nemzeti Párt elnökének (1900-1902; 1908-1910) testvére, az ideiglenes kormány vezetője (1918. október – november). Vö.: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 222–223. o.

36 Boyle, Joe (Toronto, 1867. november 6. – London, 1923. április 14.) kanadai ezredes. Egy maga szervezte géppuskás egység élén harcolt a nyugati fronton a háború első évében. A háború alatt a keleti fronton és mögötte különböző megbízásokat teljesít, így kerül kapcsolatba a román királyi udvarral és közeli kapcsolatba a királynővel, akinek karitatív munkáját segíti. A háború után a kanadai segélyakciókat irányítja Romániában, és részt vesz a román olajipar kifejlesztésében.

vannak a térségben – segítenek a távoli éhezőkön? A cinikus megjegyzésnek, ha igaz, az lenne a magyarázata, hogy az angol és francia megkeresésekre a román belügyminiszter félkézből kontrázott: „inkább tovább éhezünk, minthogy elfogadjuk az ilyen feltételeket”. Saint-Aulaire francia főmegbízott komoly szóváltásba keveredett a koncessziók dolgában a miniszterelnökkel. Végül az angolok engedtek: átirányítottak egy Ausztráliából Angliába tartó hajórakományt, amelyet kiegészítettek a szaloniki hadiraktárakból hadfelszereléssel. A franciák hadianyagot és felszerelést, illetve kozmetikai szereket küldtek eladásra.³⁷

A még mindig gyengélkedő királynő január 4-én elhatározza, hogy visszatér az élet sűrűjébe: „Ez lesz az utolsó gyengélkedő napom, holnaptól újra a régi leszek: ott leszek a reggelinél, délben lemegyek az ebédhez. Fogadtam egy besszarábiai küldöttséget, amit Halippa³⁸ vezetett. Elégedetlenkednek. Panaszkodtak, majd elmondták, [...] hogy háború alatti tevékenységem ismeretében minden reményük megvalósulását az én támogatásomban látják, és ők azt kívánják, hogy én legyek a történelem legnagyobb királynője. Megpróbáltam szerénynek maradni, bár ez rám nem jellemző, és elmondtam nekik, hogy nekem nem volt cselekvő szerepem a politikában, én a karitatív tevékenység megszervezésében vettem részt, segítettem mindenhol, ahol az módomban állt. Tény, hogy az élet újraszervezésében valóban hatalmas munkát végeztem, és büszke vagyok arra, hogy bizalmukba fogadtak, és igyekszem majd ezt méltón megélni. Bevallottam nekik, hogy az én befolyásom a szövetsége-

37 A szappant 56-60 lej, a püdert 100 lej, a Houbigant parfümöt 1200 lejért is árulták Bukarest utcáin. „Kereskedelem és diplomácia!” *Note politice*, 1927: 234. o.

38 Halippa, Pantelimon (vagy Pan) (Cubolta, a besszarábiai Soroca megyében, 1883. augusztus 1. – Bukarest 1979. április 30.) ez időben (1918. augusztus 12. – 1921. július) a Besszarábiai Parasztpárt elnöke. A román királysággal való egyesülést 1918. március 27-én megszavazó Országos Nagytanács elnöke. 1908 és 1912 között menekültként Iași-ban bölcsészettanul és a *Viața Românească* c. lapban a Besszarábiai levelek rovatát vezeti. 1913-ban tér vissza Kisinyovba, ahol két társával kiadja a *Cuvântul moldovenesc* c. lapot. 1917-ben megalakítja a Moldvai Nemzeti Pártot.

sekre döntő jelentőségű lehet, hogy azonnali segélyek érkezését várom, és hogy mindenki, aki nekem megígérte, hogy külföldön nekem fog dolgozni, betartja a szavát.”³⁹

Másnap, január 5-én, valóban mozgalmas volt a királynő napja: „[Reggel] Fogadtam Rosettit, aki Berthelot-val⁴⁰ együtt most ért vissza Erdélyből.⁴¹ Sugárzott, fogadtatásuk olyannyira lelkes, színes és magasztos volt. Fasciotti jött, aki „kiváló munkámért” egy olasz aranyérmet hozott nekem a király megbízásából. Úgy értettem, hogy azt igen ritkán adományozza a király, és hogy igen nagy megtiszteltetés. Lekötelezettnek és meghatottnak mutattam magam. Kimentem autókázni Marie-val.⁴² Ebéd után d’Anselme tábornok⁴³ volt a vendégem. Crainic jött, a fogorvosom, majd az 5 órai teára és zenélésre sok kellemes embert hívtam

39 *Însemnări zilnice*, 2006: 19–20. o.

40 Berthelot, Henri Mathias (Feurs, 1861. december 7. – Párizs, 1931. január 28.) francia tábornok, 1913–1914 között a francia vezérkari főnök helyettese. 1916 októberétől 1918 márciusáig a romániai francia katonai misszió vezetője, 1916 novemberétől királyi tanácsosi címmel. 1918 őszén az 5. hadsereg és a Duna-hadsereg parancsnokaként tért vissza Romániába. A Nagy Háború befejezése után, nyugalomba vonulásáig Metz és Strassbourg város katonai parancsnoka volt. Jószolgálatait a román kormány díszpolgári címmel és a Hunyad megyei Alsó-Farkadinban a helybéli Nopcsa-kastély és uradalmi major odaajándékozásával honorálta. A birtokot végrendeletében a Román Akadémiának ajándékozta.

41 A dunai francia hadsereg parancsnoka 1918. december 25-én különvonattal indul el lényegében nem is erdélyi, hanem a román hadsereg által még meg nem szállt területek szemléjére. Orsovára érkezik meg 26-án hajnalba, Temesvár, Belgrád (hajóval egy napra), Mehádia, Karánsebes, Lugos, Delta, Versec, Alibunár, Temesvár, Szeged, Arad, Várad, Szatmár, Nagybánya, Dés, Beszterce, Kolozsvár (január 1-jén találkozik Apáthyval), Szeben, Brassó, Bukarest útvonalon. Rosetti ezredes részletesen, Barthlot tábornok sommásan jegyzi föl naplójában az úti eseményeket.

42 Marie Pavlovna (1890–1958) Mária királyné első unokatestvére, Paul Alexandrovics orosz nagyherceg lánya. Első férje Wilhelm svéd herceg, akitől 1914-ben elválik. Három év után, 1917-ben Szergej Putyatyin herceggel köt házasságot, akitől hét évvel később ugyancsak elválik. Történetünk idején menekültként Mária királynő vendége.

43 d’Anselme, Philippe Henri Joseph (Voreppe, 1864. augusztus 3. – 1936. március 26.) francia gyalogsági tábornok. 1919. szeptember 9-től 1919. június 10-ig a szövetséges Keleti Hadsereg 1. seregcsoportjának a parancsnoka. Hasznos olvasmányként ajánlom e témakörben Peter Kenez: *Civil War in South Russia, 1919–1920. The defeat of the Whites*. (Polgárháború dél-oroszországban. A fehérek veresége) című könyvét. A Hoover Institution on War, Revolution and peace kiadványa, megjelent az University of California Press Berkley and Los Angeles-London gondozásában 1997-ben. Az odesszai eseményekről: 180–191. o.

meg. A vendégek között volt egy helyes angol tiszt, egy Harrison nevű százados.”

Keleti karácsony szombatján (január 6-án) családi program, első napján ismét közügyek otthonosan: „Csendes délelőtt, szükségem volt a pihenésre. Karácsonyi ebéden az öreg Sir George Barclay,⁴⁴ Ballard tábornok⁴⁵ és Greenly tábornok,⁴⁶ leginkább azért, hogy karácsonyi pudingot és húsos palacsintát⁴⁷ együnk.” Január 8-án: „[...] Ebéd után fogadtam Porcut,⁴⁸ mindig készséges és érdeklődő, de az élelmiszerellátással továbbra is súlyos gondok vannak. 5 órakor d'Anselme táncos teapartijára voltunk hivatalosak. Fekete breitschwanz-cal szegélyezett bársonyruhát vettem fel, a fejemre pedig zöld szaténturbánt rögtönöztem. Mindent kis házivarrónőm, Marie állított elő ősrégi holmiból. D'Anselme szép nagy, fogadásokra alkalmas házban lakik. Nagyon szereti, sajnós elutazik, az odesszai csapatok parancsnokságát veszi át. Igen népszerű volt itt. Egy és negyedórát maradtam... Ileanával hazajöttem, hogy találkozzam Barbuval,⁴⁹ akit tegnap nem láttam. Mint mindig, politikáról beszélget-

44 Barclay, Sir George (1862. – London, 1921. január 26.), a brit parlament tagja, diplomata, teheráni, majd bukaresti brit megbízott. A család tulajdona volt a korában jelentős Barclay & Perkins sörfőzde.

45 Ballard, Colin Robert (1868–1941) a brit hadsereg dandártábornoka, katonai szakíró, a Románia Csillaga érdemrend kitüntetettje.

46 Greenly, Walter Holworth (1875–1955) lovassági tábornok, a romániai brit katonai misszió (1916–1919) parancsnoka.

47 A *Christmas pudding* hagyományos angol karácsonyi étel, angolszász területeken a XV. század óta készítik és fogyasztják. Eredetileg előételként fogyasztott húsetel volt, bárányból, fácánból, marhából vagy ürüből, mely hagymát is tartalmazott, és gyomorba töltötték. Mára a húst fokozatosan felváltották az aszalt gyümölcsök, került bele cukor, alma, fahéj, narancshéj, de alapvető jellemzője, a gazdag fűszerezettség megmaradt. Tradícióvá vált, számtalan formában létezik a receptje, mindenki a saját ízlése szerint alakítja. Közös azonban a receptekben, hogy igen fáradságos munkával, hosszú idő alatt készül. December 25-én a vacsora fénypontja. A mindenki által jól ismert mondást, miszerint a puding próbája az evés, a Christmas pudding ihlette.

48 Constantinescu, (Alecco) Alexandru (1859–1926) mezőgazdasági miniszter a liberális kormányban (1914–1916). Legfelsőbb körökben is ezzel a becenévvel emlegették.

49 Știrbei (Știrbey), Barbu Alexandru (1872–1946) herceg, 1913 és 1927 között a királyi birtokok

tünk és minden más égető, napirenden lévő témáról. Brătianu Párizsba utazik. Az a gyanú, hogy szövetségeseink a bolgárokat részesítik előnyben velünk szemben.⁵⁰ Nem tudom elhinni, de a táviratok nem érkeznek, és a távolság miatt nehéz belelátni a helyzetbe és értelmezni azt, *mieux d'être sur place*.⁵¹”

Január 9-én: „Délben Berthelot és Pathé tábornok,⁵² aki a népszerű d'Anselme tábornokot váltja, aki Odesszába megy, hogy átvegye a francia, a román és a görög csapatok fölötti parancsnokságot. Barbu közvetlenül ebéd után jött, mert az ötőrai teára nagy társaságot vártam: Saint-Aulaire, Flers, Coandă, Hero a feleségével, Poulet, Gagarine, Economos, Găvănescu,⁵³ Evans,⁵⁴ egy másik angol tiszt stb. Kevés zene.”

főfelügyelője, a királyi család belső titkos tanácsosa, Brătianu miniszterelnök sógora és barátja. Személyéről lásd még: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 241. jegyzet

50 A dobrudzsai román–bolgár határ a berlini kongresszus óta (1878) téma. Az egyesült román fejedelemségek függetlenségének az elismerésével a kongresszus az addig török fennhatóság alatt lévő Dobrudza északi részét Romániának ítéli, a déli része török terület marad. A kongresszus évében kikiáltják a független bolgár hercegséget, amely majd 1908-ban nyeri el függetlenségét. 1912 és 1913-ban Bulgária Szerbia és Görögország oldalán belekeveredik a Török birodalom elleni háborúba, majd szövetségesei ellen fordulva kívánja határait bővíteni. Az 1912-ben háborúban megszerzett területeit 1913-ban elveszti, a bukaresti szerződés (1913) Romániának ítéli Dobrudza déli részét. Az 1918. május 7-én aláírt bukaresti szerződésben Bulgária újra megkapja Dobrudza déli területét és egy kisebb részt Észak-Dobrudzából is (Mangalia, Techirghiol településekkel). Az északi rész a központi hatalmak ellenőrzése alá kerül. Románia hadba lépésével 1918. november 10-én Dobrudza kiürítése nyilvánvaló, de nehezen végrehajtható. A konferencián majd március 3-án kerül a román–bolgár határ terítékre. Az amerikai delegáció a kezdeményező egy etnikai szempontokat mérlegelő kísérlettel (kompromisszum az 1878-as és az 1913-as határ között), amely szerint 38 000 bolgár került volna román fennhatóság alá 135 000 helyett. A britek nem voltak hajlandók korábbi szerződések újraértékelésével vesződni, a franciák pedig elutasítottak minden területi kérdést, amely a veszteseknek bármiféle engedményt tenne. A bizottság jegyzőkönyvei (március 3. és 10.) leszögezik, hogy a bizottságnak nincs hatásköre ebben az ügyben dönteni. A románokra, illetve a kétoldalú tárgyalásokra bízta a megoldást. Végül a Neuilly-sur-Seine-ben novemberben aláírt bolgár békeszerződés visszaállítja az 1913-as bukaresti szerződés szerinti állapotot.

51 Jobb a helyszínen lenni. (francia)

52 Pathé tábornok, a romániai francia csapatok parancsnoka.

53 Găvănescu, Constantin (1871–1942) román tábornok.

54 Griffith, John Evans (Wales, 1867. július 4. – Lisbon [Columbiana County, Ohio] 1937. december 21.)

„Udvarias táviratot kaptam [január 10-én] Glasgow⁵⁵ úrtól Amerikából és egy igencsak biztatót Anderson ezredestől.⁵⁶ [...] Teaidőben jött Barbu, majd Brătianu. Franciaországba utazik, nagyon aggódik azért, ami ott velünk történik. Elárasztanak a hírek, hogy nem fogadnak el bennünket tényleges szövetségeseknek, mert kényszerűségből békét kötöttünk,⁵⁷ és hogy ez felmenti a nagyhatalmakat a szövetségi szerződés kötelezettségei alól. Nem vagyok hajlandó elhinni, borzalmas igazságtalanság lenne. Hogy a végén mindenki engedményeket kell, hogy tegyen, az több mint valószínű, de nem fogadhatok el tisztességtelen játékot. Megmondtam ezt Brătianunak, és megpróbáltam lelket önteni belé.” Január 12-én: „[...] Szeretettel fogadtam az amerikai Baynes doktort, aki a megszállás alatt végig itt volt és dolgozott, s most visszatért tovább is segíteni. Levelet hozott Andersontól. Afféle küldöncként jött,

55 Glasgow, Arthur Graham (1865. május 30. – Richmond, Virginia 1955. október 28.) amerikai építőmérnök, a Humphreys & Glasgow Ltd. londoni mérnöki és építőársaság alapítója, az első világháború alatt az Amerikai Vöröskereszt romániai missziójának tagja. 1917 szeptemberében és október első felében Anderson ezredessel a katonai misszió vezetőjének társaságában Moldvában jártak a kormány vendégeiként, és a helyzetről, a segélyakciók feltételeiről tájékozódtak.

56 Anderson ezredes, az Amerikai Vöröskereszt romániai missziójának vezetője. Az ő kíséretében volt Iași-ban Glasgow. Kellemetlen történetet mesélt el a román kormánynak bizonyos Maxim és Luciliu Operan urakról, akik Japánban egy amerikai zászló alatt közlekedő hajón (a segítőkész kapitányt becsapva) a román ipari minisztériumnak szánt rakományt hajóztak be, amiről kirakodása után kiderült, hogy magánüzlet, s az áruval a iași-i piacon üzérkedtek. Anderson kérte, hogy a két úr által bezsebelt profitot fizessék be a Román Vöröskereszt pénztárába. A misszió látogatásakor állította össze a kormány azt az árulistát is, amelyet Amerikából kívántak finanszírozni. Gheorghe Mărzescu, a háború alatt Iași polgármestere (1914. április 27-től), majd a Moldvába menekült román kormány mezőgazdasági (1916 decemberétől), később belügyminisztere (1918. utolsó két hónapjában) emlékiratában részletezi ezt a kormányülést, amely a trónörökös, Károly herceg születésnapjának köszöntésére ült össze a király jelenlétében, majd az ünnepély után átalakult egy „közönséges szabó- és cipésműhelyeket üzemeltető vállalkozás igazgatótanácsává, és hosszan vitázott arról, mennyi és milyen árut kellene kérni az amerikai felajánlásra.” „A kormány konzervatív tagjai finomabb szövétért kardoskodtak, a liberálisok akármilyenért a nép felöltöztetésére. ... Titulescu pl. kompótokat és frógépeket kért volna, nem értette, hogy nyersanyagrendelés a közös gondolkodás tárgya. Végül az én javaslatomat fogadtuk el, hogy rendeljünk 500 ezer pár férfi, női és gyerek bakancsot, több millió méter női és férfi szövetet, ugyanilyen tételekben cémát, varrótűt, bélésanyagot, több száz varrógépet. Arra, akkor senki nem gondolt, hogy ki és hol fogja azt feldolgozni.” *Fapte și impresii, 2004*: 128–129. o. Az amerikai misszió látogatásáról és a történetéről Nicolae Iorga is tud: *Iorga, Memorii*: I. köt. 112. és 131. o.

57 Az 1918. május 7-én aláírt bukaresti békeszerződés a központi hatalmak és Románia között.

akinek az a dolga, hogy előkészítse a terepet a nemsokára érkező amerikai misszióknak.” Január 15: „Ebéden Scserbacsev tábornok,⁵⁸ aki a kaukázusi önkéntes hadsereg szemlájéről érkezett, és Angliába készül. Sok érdekes mondanivalója volt.”

A színpad mögött

Szakadozik azért a felhőzet. A bukaresti szövetséges követek és Berthelot tábornok sűrűn postázott leveleikkel gyötrik a francia és az angol külügyet „Románia szövetségesi jogállásának” az elfogadtatásáért. December 28-án végül föladják azt a titkos táviratot a Quai d’Orsay-ról, amely már arról értesíti a bukaresti, londoni, római, washingtoni és brüsszeli francia követségeket, hogy:

„A köztársaság kormánya a maga részéről úgy véli, hogy a román kormányt – jöllehet szorultságában aláírta Németországgal a bukaresti békét – ismét szövetségesnek kell tekinteni, figyelembe véve, hogy újból részt vesz a központi hatalmak elleni háborúban. Ennek megfelelően a köztársaság kormánya, egyetértésük esetén, indítványozza a szövetséges kormányoknak, hogy Romániát szövetségesként kezeljék, és a béketalálkozásokon e minőségében, a többi kisebb szövetséges hatalommal azonos feltételek mellett képviseltesse magát.

A francia kormány úgy látja, döntését igazolja a román uralkodó és a nép által tanúsított magatartás, hiszen mihelyt fölszabadultak a német elnyomás alól, határozottan a szövetségesek oldalára álltak, és velük együtt, közös akarattal léptek föl, hogy a német csapatokat kiűzzék

58 Scserbacsev, Dmitri Grigorjevics (1857–1932) orosz tábornok, a román frontvonalat támogató 9. orosz hadsereg parancsnoka a forradalom kitöréséig.

földjükről. Azonban tekintettel arra, hogy az ellenségeinkkel megkötött bukaresti béke⁵⁹ következtében az 1916. augusztus 17-i szerződés jog szerint hatályát veszítette, kívánatos lenne a szövetségesek részéről a román követelések tárgyában új nyilatkozat megfogalmazása az 1916. évi egyezmény alapján, figyelembe véve Besszarábia utólagos annektálását, valamint a szövetségesek általános és különleges érdekeit, amelyekről a hatalmak közeli tanácskozásaikon nyilatkoznak majd.

Tanácskozni fogok a többi szövetséges kormányral, amelyeknek jóváhagyása szükséges annak érdekében, hogy a kongresszuson Románia szövetséges hatalmként képviseltethesse magát, fölkérve őket, hogy e kérdésben fogadják el álláspontunkat, és ilyen értelemben lássák el utasítással bukaresti követüket is. Ön⁶⁰ ennek ellenére már most ismeretheti a román kormányt a francia álláspontot.”⁶¹ Aláírása: Pichon, francia külügyminiszter.

Bukarestből a választ „nagyon sürgős” távirattal január 8-án 14 óra 25 perckor veszik Párizsban a négy követ – Saint-Aulaire, Sir George Barclay, Fasciotti báró, M. Vopicka – közös aláírásával:

„Ma reggel a miniszterelnök⁶² magához kéretett, hogy hangot adjon mély megdöbbenésének, melyet Carnavon távirata váltott ki benne. A távirat szerint a 4 antant nagyhatalom mellett csak Belgium és Szerbia vehet részt a béketárgyalásokon. Saját felelősségünkre kijelentettük, hogy ez az értesülés minden bizonnyal téves. Brătianu (Bratiano) válasza

59 A békeszerződést Románia és a központi hatalmak képviselői a bukaresti királyi palotában írták alá 1918. május 7-én. Román részről Alexandru Marghiloman miniszterelnök, a központiak nevében Burián István gróf, aki április 24-én Ottokar Czernint váltotta a Monarchia külügyminiszteri tisztségében; illetve Radoslavoff bolgár és Ahmed Nassym Bey török megbízott.

60 Saint-Aulaire bukaresti meghatalmazott megbízott.

61 Ádám–Ormos, 1999: 67. o. A dokumentum eredeti helye: AD. Europe 1918–40. Roumanie vol. 32, ff. 63–64.

62 Brătianu román miniszterelnök.

szerint akárhogy áll is a dolog, Romániával szánalomra méltó nyomorultként bánnak és nem szövetségesként, akinek joga van az igazságra. Ismételten szóvá tette, hogy mindeddig nem kaptunk fölhatalmazást annak kinyilvánítására, miszerint az 1916. évi szerződés⁶³ maradéktalanul érvényben van. Megerősítette, hogy amennyiben Románia e kérdésben nem nyer elégtételt, kormánya lemond. Majd a következő nyilatkozatot adta át (lásd a nyilatkozat szövegét tartalmaz[ó] 10-12. sz. távirataimat⁶⁴ [elhalványult szó] [hibás írásjel]⁶⁵ táviratok Rómába és Washingtonba, amelyben [...])⁶⁶

Az a feladatunk, hogy kormányunk legmegkülönböztetettebb figyelmét az alatt felsorolt megfontolásokra ráirányítsuk.

1. Azon körülmények között, melyekre fölsleges emlékeztetni, az antantnak nem állt módjában, hogy az 1916. augusztus 17-i szerződésben Romániának tett ígéreteit teljesítse. Először is elmaradt a szaloniki offenzíva, amelynek Románia hadba lépése előtt egy héttel kellett volna megindulnia. Ennek ellenére Románia – vállalt kötelezettségein túlmenően – a megállapodás szerinti időpontban, rendíthetetlen hűséggel és minden erejét latba vetve csatasorba állt. Azon felül Oroszország teljes veresége után is folytatta a harcot, noha az antant [hibás írásjel]⁶⁷ biztosította az orosz kormány együttműködéséről, és annak ellenére, hogy ugyanezen

63 Az antant és Románia között 1916. augusztus 17-én megkötött szövetségi szerződés és katonai egyezmény.

64 A román miniszterelnök úgy véli, hogy az 1916. augusztus 17-én megkötött szerződés jogi szempontból nem vesztette el hatályát, s amennyiben a szövetségesek ezt nem fogadják el, kormánya kénytelen lemondani. Saint-Aulaire úgy gondolja, hogy a válságot mindenképpen el kell kerülni: „Nem szabad megelégednünk arról, hogy Kelet-Európa összes országa közül, Jugoszláviát is beleértve, Franciaország számára mind politikai, mind gazdasági szempontból Románia lesz a legfontosabb támasz, ha csak nem tesszük tönkre politikánk eredményeit.” AD. Europe 1918–1940. Roumanie vol. 32. ff. 76–78.

65 megfjejtési hiány

66 megfjejtési hiány

67 megfjejtési hiány

orosz kormány hadat üzent neki, mivel a szövetségesek semmit sem tettek a viszály megelőzésére vagy elsimítására.

2. Amint erre korábban már rámutattunk, teljes képtelenség Szerbia és Románia helyzetének összevetése. Először is Szerbia a háborúban szenvedő fél volt, míg Romániát mi vittük bele az antant-kötelezettségek ígéretével. Azután Szerbia mindig is kapcsolatban volt a szövetségesekkel, amelyek mind kormányát, mind hadseregét támogatták, míg a két ellenség szorításában vergődő Románia teljesen magára maradt, és – ahogy ezt minden szövetséges (képviselő) elismerte – semmiképpen sem volt abban a helyzetben, hogy csapatait Oroszországba vonja vissza.

3. A bukaresti békére vonatkozóan – amelyre egyesek készek lennének hivatkozni, hogy kötelezettségeinket ily módon nyilvánítsák érvénytelennek – emlékeztetünk rá, hogy az soha nem emelkedett jogerőre, mivel nem alkotmányos parlament szavazta meg, a király soha nem szentesítette, és – az ellenség által alkalmazott minden megfélemlítést célzó intézkedés, valamint az ezek révén az országot sújtó szenvedések ellenére – ratifikálására sem került sor.

4. Álláspontunk az, hogy óvni kell kormányainkat azon személyiségtől, akiknek már hosszú hónapok óta semmi kapcsolatuk sincs országukkal, és megnyilatkozásaikat pártérdekek vagy titkolt személyes ambíciók fűtik.

Kormányainknak meg kell érteniük: ma arról van szó, hogy vajon az antant továbbra is megtartja befolyását ebben az országban, amely a körülmények hatalma folytán és ugyanakkor elveinknek köszönhetően is hamarosan 18 millió lakost számlál, vagy pedig elidegeníti magától egy olyan lépéssel, amelyet itt mindenki fölháborító igazságtalanságnak és a rosszindulat egyértelmű megnyilvánulásának bélyegezne.

Megerősítjük, hogy jelen körülmények között Brătianu (Bratiano) lemondása anarchiába taszítaná az országot, pontosan akkor, amikor

kénytelenek vagyunk támogatását kérni a rend helyreállításához Oroszországban.”⁶⁸

Az amerikai álláspontot Lansing külügyminiszter január 9-én nyilvánosságra hozott nyilatkozata fogalmazza meg a Romániának kiutalt élelmiszervásárlási kölcsön indoklására: „Tekintettel arra, hogy a szövetségesek nem ismerték el a bukaresti békeszerződést, hogy érvényessége bizonytalan és hogy a németek a fegyverszüneti megállapodásban semmisnek nyilvánították azt, illetve hogy a szövetséges kormányok álláspontja szerint Románia jogállása ugyanaz, mintha a szerződést soha sem kötötte volna meg, úgy vélem, hogy Románia hadban áll Németországgal, következésképp a kongresszus dokumentumaiban hadviselő szövetségesnek kell tekinteni.”⁶⁹

A „csábítókról”

Lazító olvasmány gyanánt szűrom be ide egy akkor még lelkes fiatal konzervatív, később a teljes jobboldali pályát befutó politikus, Constantin Argetoianu vaskos emlékiratának⁷⁰ az említett követ urak – mert oly sok szó esik még ebben a dolgozatban róluk – jellemzéséről szóló részletét. A kor értelmezésében is eligazít.

„Csak akkor vált bizonyossá, hogy Románia belép a háborúba, amikor Saint-Aulaire-t kinevezték Bukarestbe. Július elején. Nem igazán értet-

68 Ádám–Ormos, 1999: 72–73. o. Az eredeti dokumentum helye: AD Europe 1918–1940 Roumanie vol. 32. ff. 84–87.

69 Sherman Spector, 1995: 83. o. Az idézetet helye: U. S. Foreign Relations, PPC, II. 721–722. o. A kölcsönt Victor Antonescu alkudta ki, és Wilson elnök hagyta jóvá.

70 Argetoianu, Constantin: *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*. Vol. I–V. Editia a II/a. Editura Machiavelli, București, 2008. (a továbbiakban: *Argetoianu, Memorii*)

tem addig, hogy Franciaország, Anglia és Olaszország hogyan képvisel-
tethette magát Bukarestben három olyan emberrel, akik semmiképp nem
tudtak meggyőzni arról, hogy a három nagyhatalom tényleg meghatáro-
zóan fontosnak tartaná belépésünket a háborúba. Blondel, Franciaország
követe, vulgáris természet, átlagos intelligencia, a francia polgár és ke-
reskedő mintapéldánya, aki képes arra, hogy egy hordó borra vagy egy
öltönyre alkudjék, de képtelen követni az agyafúrt görög Ionel Brătianu
praktikáit. Közönséges, szidalmaz bennünket anélkül, hogy megértene,
elnéztük neki, mert szeretett minket, főképp azután, hogy lánya házas-
ságot kötött Jean Cămărășescuval. Közöttünk élt, tanácsokat osztogatott,
és mindenkit sorra fenyegetett, de senki sem figyelt oda. A kormány
egyértelműen nem. Barclay, az angol követ Ázsiában építette a karrier-
jét, és ott unalmában pezsgőzéssel töltötte az idejét. Mértéktelenül nya-
kalta a pezsgőt, és mindennap pocsolyarészegre itta magát. Ébren nem
volt ostoba, de igen ritkán volt józan. Amikor csak spicces volt, akkor is
csupán hozzátetőlegesen volt jelen egy-egy beszélgetésben. Állandóan
lebegő állapotban volt, és amikor véletlenül lelépett a földre, akkor bizto-
san valami ostobaságot követett el. Romániáról és a románokról semmit
sem tudott. A harmadik muskétás, Fasciotti báró, a tapírorrú olasz követ
minden lében kanál volt, igen okos, és mindig naprakész volt a politikai
történetekkel. Otthonosan mozgott a mi szerájainkban, talán mert tuni-
szi zsidó vér is folyt az ereiben, de szívvel-lélekkel drukolt a központi
hatalmaknak, és erősen hitt a győzelmükben. Nem is igen értette, hogy
Olaszország hogyan követhette el azt a súlyos hibát, hogy a másik olda-
lon lépett be a háborúba.

A három antantkövet fölött toronymagasan emelkedett ki a cár követe:
Stanislas Poklevszki-Koziell. Hiteles lengyel származása ellenére ízig-
vérig orosz volt, vakbuzgó cárhű moszkovita, I. Miklós cár korát idéző
zsarnoki lélek. Közvetlenül a háború előtt kapta bukaresti kinevezését.
Érkezését megelőzte félelmetes kártyajátékosi és mesés vagyonának a

híre. Erre csupán ráadás volt VII. Edvárd angol királlyal való barátsá-
ga. A londoni orosz követség tanácsosaként barátkozott össze az angol
uralkodóval. Azt is mesélték róla, hogy az apja igazi despota, akit plati-
nakirályként emlegettek, a legjelentősebb uráli bányák tulajdonosaként
mesés vagyont hagyott örökül a gyerekeire. Ha nem is volt igazán mesés,
Poklevszkinek tényleg jelentős vagyona volt. Később, amikor teljesen
elsorvadt a vagyon, elmondta nekem, hogy 2 és fél millió rubel jövedel-
me volt, amikor Bukarestbe érkezett, ami akkor 6 és fél millió román
aranylejnek felelt meg. Megelőzte vagyona és kártyaszenvédélye híre,
de egy szó sem esett istenáldotta intelligenciájáról, ami szokatlan volt a
diplomatavilágban. Sóvárogva várták a mi potyalesőink a klubban, hogy
megtanítsák neki az akkor divatos mausz nevű kártyajátékot, hogy ta-
nulás közben majd jól megkopasszák. Most is fel tudom idézni a Jockey
Club könyvtár melletti termében lejátszódott történetet. Minden haszon-
leső balekvadász ott volt: az öreg Lupu Kostache, Hina bíró, Ciocârdea, a
szakállas lábatlan ember, Lahovari és még jó néhányan. Mint a bordély-
beli dámák, odaültették az asztalukhoz, rendeltek, és bemutatták neki a
játékot, aztán a megszokottnál nagyobb téttel kezdtek. Pok, így neveztük,
amikor már a mienk lett, feszélyezve ült a játékasztalhoz. Húsz perc múl-
va már a játék minden csínját-bínját tudta, és vacsoráig elnyerte profesz-
szorai minden pénzét. A jó muszka kitalálta, hogy mire megy ki a játék,
belement, és óriási élvezettel leckéztette meg a potyaleső társaságot.

A szép szál, kissé slampos, pirosposzgás arcú és kék szemű Poklevszki
gesztenyeszín hajában és szakállában néhány ősz hajszállal figyelemre
méltó jelenség volt. Sugárzott belőle a sztyeppék emberének szilajsá-
ga, amit alig leplezett a szalonok kedvencéhez illő kulturált viselkedés.
Ritka, féktelen kitörései a legtermészetesebben hatottak. Lengyel vére
ellenére korántsem elegáns megjelenése inkább Rettenetes Iván udvari
környezetéhez volt illő, mint a régi lengyel királyi udvarba. Társadalmi
kapcsolataiban könyörtelen és szenvtelen volt, a háborút követő években

viszont teljes vagyonát a forradalom viharából kimenekült sorstársai támogatására és segítésére költötte. Ez a látszatra közömbös és szenvtelen ember a klasszis játékos minden tulajdonságával, mindenekelőtt rendkívül éles elmével és az ügyeskedés mindentudásával volt megáldva.

Az orosz birodalom kivételével, azt hiszem, Poklevszkinek semmi sem volt szent, de azt térden állva imádta. Minden vágyával azonosult, értette minden erkölcsi botlását, felmentette, vak hálával és az egyetlen urat illető odaadással szolgálta. Volt valami tragikus a háború befejezése után is kitartó hűségében az összeomlott cári hatalom iránt. Az újraébredt Lengyelország följárlotta neki karrierje szép befejezéseként a londoni követséget, de Poklevszki visszautasította és Bukarestben maradt, egy elvesztett ügy deklasszált diplomatájaként. Elhozta minden pénzét Londonból, és 17 éven át volt a Dnyeszteren túli szerencsétlen menekültek gondviselője. Miután Titulescu a szovjetekkel felvett diplomáciai kapcsolatok után kidobta a régi orosz követség épületéből, és mindenét ráköltötte pártfogolt menekülteire, Stanislas Poklevszki-Koziell 1937 húsvét szombatján behunyta a szemét, mint egy szent filozófus. Egy banális meghűlés vitte el, de nem is akart tovább élni, ezt elmondta mindnyájunknak. Nem is volt már miből, maga is mások könyörületére szorult volna. Maiorescu házában hunyt el, amit a Chrissoveloni Bank bocsájtott ingyen a rendelkezésére. A szkeptikusok mosolyával az ajkán, de megnyugodott szívvel halt meg, mert elvégezte a küldetését és sok jót tett. Halála után annyi sem maradt, amivel eltemessék, a Jockey Club temette el saját költségén.

Poklevszki régivágású diplomata volt, aki keveset olvasott, ha olvasott egyáltalán, de tudott figyelni, és így naprakész volt a legfontosabb dolgokban. Mindenképpen az egyedüli volt az antant képviselői közül, aki méltó ellenfele volt Brătianunak. Csakhogy elsősorban Oroszországot képviselte és csak mellel az antantot, és lévén, hogy Oroszországot semmi nem indította arra, hogy minket a háborúba való belépésre ösztö-

kéljen, mert nem akart ezért jutalmazni – sőt, elvett volna tőlünk, hogy szabad utat nyerjen Konstantinápoly és a szorosok felé –, Poklevszki ott segítette, ahol tudta Brătianu halogató politikáját. [...] Ameddig tehát Poklevszki volt az antant »megfigyelője«, addig Brătianu nyugodtan hátradőlhetett. Pétervár követe mindig egyetértett a miniszterelnökkel abban, hogy »Románia ideje nem érkezett még el«, és még mindig volt valami meg tárgyalni, alkudni- vagy visszautasítani való. Követtársai körében ugyanazt a nótát fújta, és közös megjelenésükkor könyörtelenül szorongatta Brătianut. Négyszemközt viszont jól szórakoztak a francia és az angol követen, persze sohasem úgy, hogy saját érdekeikért ne érveltek volna. Brătianu egyre többet akart, Poklevszki mindig kevesebbet kívánt adni, egyébként cinkos egyetértésben voltak.

Elégé későn, de a Quai d'Orsay-i irodákban csak észrevették Blondel esélytelenségét Poklevszkivel szemben, és a francia kormány Saint-Aulaire gróf személyében egy elsőosztályú karmestert küldött Bukarestbe. Kifogástalan megjelenése, egyszerű eleganciája, megnyilatkozásai feltétlen tekintélyt sugárzott."

A hadsereg is méltatlankodik

Berthelot tábornok, a francia dunai hadsereg parancsnoka a miniszterelnök és hadügyminiszter Clemenceau-nak címezi a táviratát, amelyet január 11-én 3 órakor vesznek a kancellárián:

„1. Az a benyomásom, hogy a szövetségesek mostanában nem őszinték Romániához. A rendelkezésemre álló értesülések alapján úgy tűnik, Romániát a béketárgyalások bizonyos szakaszától távol kívánják tartani, és Szerbiától eltérő módon kívánják kezelni. Pedig nem szabad Romániának felróni, hogy békekötésre kényszerült. Szerbiánál kedvezőtlenebb helyzetben lévén, Romániának nem Franciaország állt a háta mögött,

hogy befogadja sebesült katonáit, hanem a teljességgel ellenséges Oroszország. Az a tény sem szolgáltathat alapot félreállításához, hogy nem a világháború kitörésétől kezdve visel hadat. A megtámadott szerbek persze kénytelenek voltak védekezni, míg Románia önként csatlakozott az antanthoz.

Hasonlóképpen úgy tűnik, hogy a Bulgáriával kötött fegyverszünet aláírása óta mindvégig igazságtalannak mutatkozunk Romániával szemben: A) Dobrudzsában eltűrtük, hogy bolgár ellenségeink román barátaink területén maradjanak. Még jelen pillanatban is [hibás írásjel]⁷¹ tág teret enged a bolgárok zsarolásának, magáévá téve ügyüket a románokkal szemben, akiknek még most sincs joguk arra, hogy csapatokat küldjenek arra a földre, amely az övék. Ez egyszerűen megengedhetetlen. B) A Bánságban, semmibe véve az 1916-os román–francia–angol szerződést, hagytuk, hogy a szerbek megszállják a Bánságot, kegyetlenkedjenek a román fajú lakosokkal, sarcot vessenek ki rájuk, és megakadályozzák őket abban, hogy kifejezzék szándékukat a Romániával való egyesülésre. C) Erdélyben a román megszállási övezet határát teljesen önkényes módon, kizárólag földrajzi szempontok alapján, az etnográfiai helyzet figyelembe vételének mellőzésével állapították meg.

Egészében véve, ha minden erőnket összeszedve arra törekedtünk volna, hogy a románokat hátrányos helyzetbe hozzuk évszázados ellenségeik – akik egyben a mi ellenségeink is –, a bolgárok és a magyarok javára, akkor sem csinálhattuk volna jobban.

Ez a viselkedés mindenkit fölháborít Romániában és súlyosan veszélyezteteti az itt meghatározó szerepet játszó Franciaország helyzetét.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Franciaország jövője Keleten a küszöbön álló döntésektől függ. Ha a románok minden jogos kíván-

ságának eleget teszünk, és ha ígéreteinket betartjuk, Romániából igazi francia gyarmat válik 15 millió lakossal, ahol kereskedelmünket és iparunkat felvirágoztathatjuk, és ahol otthon érezhetjük magunkat.

Amennyiben viszont kötelezettségeinknek nem teszünk eleget, biztosra vehető, hogy az egyszerű román és erdélyi parasztok nem fogják megérteni, miért hagytuk cserben őket, és a franciaellenes pártok befolyása alá kerülnek majd, amelyek így könnyűszerrel győzedelmeskedhetnek, és Franciaország ellen felhozott állításaik is megalapozottnak tűnnek.

2. Párizsból azzal a nagyon határozott feladattal távoztam, hogy Romániát a mi oldalunkon vonjam be újból a háborúba: ezt sikeresen végrehajtottam. A kormány a fegyverszünet aláírása előtt újból hadat üzent Németországnak, és a mi oldalunkra állt. Én magam a francia csapatokkal átkeltem a Dunán.

Mivel a román király és kormány azt tették, amit kértem tőlük, úgy tűnik, a régi és nem az új szövetséges jogaira tarthatnak igényt. Amennyiben nem így lenne, helyzetem itt lehetetlenné válik, és visszahívásmat kell kérnem öntől, mert képtelen lennék felemelt fővel a király és a kormány elé állni, akik odaadó híveink, és mindent megtettek, amit Franciaország általam kért tőlük.⁷²

Berthelot „tiszteletlen” táviratára két választávirat érkezik a hadügyminisztériumból Clemenceau aláírásával. Az első január 11-én, a második január 15-én.

„Táviratában nem elégszik meg a román közvélemény és fölötte érzett nyugtalanságának ismertetésével, de egyben rosszallását fejezi ki

71 megfejtési hiány

72 *Adám-Ormos*, 1999: 73–75. o. Eredeti dokumentum helye: AD Europe 1918–1940 Roumanie vol. 32, ff. 94–101. Itt jegyezzük meg, hogy a forrásközlés és idézés szabályai szerint meghagytuk a *Bánság* alakot – a törzsszövegben következetesen használt *Bánát* megnevezés helyett. Etimológiaiag persze az előbbi a helyes, de az elmúlt kétszáz év során a német, szerb és román nyelvi kölcsönhatások következtében a magyar anyanyelvűek elsöprő többsége – sok történészt is ideértve – nem érzte a különbséget, s többnyire, teljesen következtelenül, szinonima gyanánt használja a két fogalmat.

a francia kormány politikája iránt, és felsorolja az ellene javasolt megoldásokat.

A francia kormánynak a Romániával kapcsolatos politikáját egyszerre határozza meg a jogi helyzet, a román nép iránt érzett hagyományos rokonszenvünk, valamint annak a szükségessége, hogy megőrizzük teljes egyetértésünket szövetségeseinkkel és ne sértsük meg őket jogaikban. Soha nem hanyagoltuk el kötelezettségeink betartását, álláspontunkat minden esetben őszintén föltártuk a román kormány előtt, és kárára soha nem támogattuk a bolgárokat vagy a magyarokat, vagyis az ellenséget.

A központi hatalmakkal folytatott egyezkedéseire Romániának mentőül szolgál súlyos belső helyzete, valamint Oroszország ellenséges magatartása, illetve fölbomlása. Az igazság azonban mégiscsak az, hogy ismételt figyelmeztetésünk ellenére aláírta ellenségeinkkel a bukaresti egyezményt,⁷³ érvénytelennek nyilvánítva ezzel a szövetségeseinkkel 1916-ban megkötött szerződést.⁷⁴

Mindeme tényezőket figyelembe véve a szövetségesek közös elhatározással úgy döntöttek, hogy Románia a békekonferencián a többi kisebb szövetséges állammal (Görögország, Szerbia, Belgium stb.) egyenrangú félként vehet részt.

Ugyanakkor azon tény, hogy a központi hatalmakkal 1918-ban aláírt bukaresti egyezmény következtében az 1916-os szerződés hatályát veszítette, jogilag nem vitatható; a szövetségesek mindamellettt készek arra, hogy a békekonferencián a területi kérdések rendezésekor a román követelések alapján az 1916. évi szerződést tekintsék. E szerződés följújítása egyébként semmi jelentőséggel nem bír, hiszen az érdekelt államok közötti határok végleges kijelölésében egyedül a kongresszus illetékes.

73 A bukaresti békére utal.

74 1916. augusztus 17-én aláírt titkos megállapodás.

Alapvető céljait illetően Románia mindenképpen élvezi Franciaország cselekvő rokonszenvét.

Ami a Dobrudzsára, Bánságra, Erdélyre vonatkozó, ön által kifogásolt döntéseket illeti, állításai ez esetben sem vesznek jobban figyelembe a tényeket és a jogi helyzetet.

1. Dobrudzsa: A bukaresti egyezmény érvénytelenítésére (amely kormánya szerint följogosította Romániát arra, hogy újra birtokba vegye 1914-es határait) csak a Németországgal való szakítást követően kerülhetett sor, és mivel e szakítás a bolgár fegyverszünet⁷⁵ után következett be, annak pontjait nem befolyásolhatta. A francia kormány a lehető legnagyobb mértékben igyekezett a román kívánságokat figyelembe venni, amikor Dobrudzsába szövetséges csapatokat irányított, és Bukarest tudomására hozta, hogy a területek megszállása minden jogi kérdést fönntart.

2. Bánság: A Bánság kérdését a népek önrendelkezési jogának általános elvei alapján kell megoldani. Hogy ne kelljen a román etnográfiai jogokat fölládozni, tétovázás nélkül visszavontuk a hadműveletek során a Bánságot elfoglaló szerb csapatokat, amelyeknek helyét a középső részen Henrys tábornok egységei foglalták el, a végső döntésnek a konferencia számára való ugyanazon fenntartásával.

3. Erdély: E térség határainak megállapítását a keleti szövetséges hadseregek főparancsnoka⁷⁶ a fönnálló helyzet kívánalmainak, valamint katonai megfontolásoknak megfelelően végezte el, amelyek átértékelésére az ön észrevételeinek Franchet d'Esperey tábornok elé terjesztését követően lehetőség nyílik.⁷⁷

75 1918. szeptember 29.

76 Louis Franchet d'Esperey tábornok.

77 Ádám-Ormos, 1999: 80–81. o. Eredeti dokumentum: AD Europe 1918–1940 Roumanie vol. 32, ff. 116–117. o.

A második távirat, amelyet ugyanaznap adtak fel, de csak január 15-én vettek Bukarestben, lényegében az előző távirat tartalmának egy élesebb megfogalmazása:

„A szövetségesek egyetértenek abban, hogy Romániát ismét szövetséges hatalomnak tekintsék, és a békekonferencián ennek megfelelően kezeljék. Ugyanannyi küldött részvételét tették lehetővé számára, mint Belgiumnak és Szerbiának, vagyis olyan államoknak, amelyek a háború kitörésétől annak befejezéséig szünet nélkül küzdöttek Németország és Ausztria–Magyarország ellenségeinek oldalán. Stop. Eképpen a szövetségesek kiváltságos bánásmódban részesítik Romániát, hiszen az ország kapitulált, érvénytelenítve ezzel az 1916-ban megkötött szerződést, amelynek következtében a szövetséges államok sorába lépett. Stop.

Az ön állításával ellentétben a szerződés hatályának megszűnése jogilag nem kétséges. Stop. Mind szövetségeseinknek, mind magunknak ez a határozott véleményünk, és szó sem lehet arról, hogy betű szerint újfent érvényesnek tekintsük azon szerződést, amelyet a román kormány ismételt kérésünk dacára saját maga tépett szét. Stop. Egyébként sincs arra mód, hogy az időközben bekövetkezett eseményeket figyelmen kívül hagyjuk, és semmiképpen sem elhanyagolható az a tény, hogy Besszarábia kérdésének rendezése Románia javára valósul meg. Mindez nem ok arra, hogy a békekonferencia elé kerülő területi kérdések megvitatásakor ne az 1916-os szerződést vegyük a román követelések alapjául, ám e tekintetben a döntés joga egyedül a konferenciát illeti. Stop.

Azon állítás tehát, mely szerint a szövetségesek nem őszinték Romániához és ellenségeinek kedveznek, egyáltalán nem felel meg a valóságnak, és hogy ön ilyesmit hangoztat, számomra egyszerűen fölfoghatatlan. Az ön által kifogásolt Dobrudzsát, Bánságot, Erdélyt érintő döntések semmiképp sem olyan jellegűek, amint azt ön állítja, és vonatkozó kijelentései de facto és de jure alaptalanok.

Először. – Dobrudzsa: A francia kormány a lehető legnagyobb mértékben igyekezett a román kívánságokat figyelembe venni, amikor Dobrudzsába szövetséges csapatokat irányított, és Bukarest tudomására hozta, hogy a területek megszállása a végleges rendezés egész kérdéskörét fönntartja. Többet tenni nem állt módjában, mivel a bolgár fegyverszünet megkötésekor Románia még nem lépett újra be a háborúba, és ekkor a bukaresti szerződés még nem vesztette hatályát.

Másodszor. – Bánság: Hogy a megalapozott román követeléseket védelmezzük, tétovázás nélkül visszavontuk a hadműveletek során a Bánságot elfoglaló szerb csapatokat, amelyeknek helyét a középső részen Henrys tábornok egységei foglalták el, de a békekonferencia döntése előtt nem tekinthetjük a két szövetséges állam valamelyikének követelésére véglegesen lezártnak a kérdést.

Harmadszor. – Erdély: E térség határainak megállapítását ideiglenes jelleggel a keleti hadsereg főparancsnoka a főnálló helyzet kívánalmának, valamint katonai megfontolásoknak megfelelően végezte el, amelyek átértékelésére az ön észrevételeinek Franchet d'Esperey tábornok elé terjesztését követően lehetőség nyílik.

Következésképpen a román vádaskodások minden alapot nélkülöznek. Ezt önnek elsőként kellene elismernie, kinyilatkoztatnia és a vádaskodásokat hamisnak bélyegeznie ahelyett, hogy túrhetetlen módon szószólójuként lép föl, bátorítja őket, és Franciaország, valamint szövetségeseinek politikáját ócsárolja. Amennyiben fönti kérdéseket illetően továbbra is kormányától eltérő nézeteket vall, természetesen jogában áll visszahívását kérni.”⁷⁸

Románia tehát társult szövetségesként ugyan nem a nagyszalhoz, de meghívást kapott a konferenciára!

⁷⁸ Ádám–Ormos, 1999: 82–83. o. Eredeti dokumentum helye: AD Europe 1918–1940 Roumanie vol. 32, ff. 123–125. o.

A román delegáció elutazik Párizsba

Január 16-án: „Brătianu megérkezett Párizsba, remélem, hogy sikerre lesz. Szövetségeseink kiábrándítóan viselkedtek, de minden jó, ha a vége jó.”⁷⁹

A végkifejletet ismerjük, úgy lett!

Helyzetek, események, nevek, sok név, mindenik mögött a királynő biztatására, kérésére önkéntesen cselekvő emberek. Mindenki hírekkel érkezik, és valamilyen megbízással távozik. Brătianu is a királynő szalonjában kap elutazása előtt biztatást.

Január 18-án a versailles-i palota tükörtermében ünnepélyesen megkezdődik⁸⁰ a konferencia, amely előre egyeztetett forgatókönyv szerint szervez, ítélt és oszt. Rögtön a kezdés után kiderül, hogy a megírt forgatókönyv silány vázlat, a háttérben mindenki, aki ott van, a maga pecsenyéjét sütögeti vagy sütögetné valamilyen egyedi recept szerint, minden „valamit valamiért” alapon történik. Másképpen: csapdák szövevénye a háttértörténet.⁸¹ Wilson amerikai elnök a Népszövetség megalakulásában látja azt a nemzetek fölötti ítélőszéket, amely majd védnöke lehet

79 *Însemnări zilnice*, 2007: 34. o. Brătianu miniszterelnök január 11-én ült fel a Belgrádon át Párizsba tartó vonatra. Belgrádban fogadta Sándor régensherceg, akit megpróbált arról meggyőzni, hogy Románia határigénye a Bánátban nem egy barátságtalan óhaj, hanem egy védhető határvonal kijelölése, amely nem lehet más, csak a Duna. Brătianu felajánlotta a megállapodást, ha a szerbek hajlandók egy ilyen tárgyu kompromisszumra. Sándor régensherceg Belgrád védelmére egy hídfőt javasolt a Duna bal partjára a Bánátban. A találkozón nem született meg a kívánt kompromisszum. Brătianu akkor nem tudta még, hogy egy héttel korábban (január 4-én) francia kezdeményezésre az olasz és az amerikai küldöttségvezetők meggyeztek abban, hogy közösen utasítsák el Románia egyoldalú „annexióit”. Megérkezése napján már ott várta a román követség Champs-Élysées 77 alatti székházában az irodája asztalán a Lansing által aznap reggel aláírt állásfoglalás. A román delegáció párizsi tevékenységéről részletesen beszámol tavaly megjelent könyvem: *Nem (csak) Erdély*, 2010.

80 A mondatban az „ünnepélyesen” a kulcsszó, mert a konferencia tulajdonképpen már 12-én „dolgozik”. A „nagyok” és külügyminiszterei 12-én ülnek össze első ízben a francia külügyminisztériumban eldönteni a „kicsik” képviselőit és azok hatáskörét.

81 Talán nem tekinti az olvasó szerénytelenségnek, ha e kérdésben is tavaly megjelent könyvemet ajánlom történetünkhöz kapcsolódó, eligazító olvasmányak: *Nem (csak) Erdély*, 2010.

az eljövendő békének. Franciaország és Anglia lelkiismeret-furdalás nélkül törlesztene Németországnak, könyörtelenül térdre kényszerítené, ha nem félne Amerika árnyékától. Olaszország képes az ellenséggel is szövetkezni a Dalmát tengerpart és Fiume megszerzéséért, de – akárcsak Románia esetében – az amerikai-angol tandem okafogyottnak tekint minden előzetes megállapodást. Az olasz kártya éppen akkor kerül az asztalra, amikor a királynő Párizsban van. A kicsik közösen, de időnként egymás ellenében is sodródnak egyik oldalról a másikra.

Külön történet még a kétséges végkifejletű francia-angol erőpróba a majdani közel-keleti, kaukázusi és balkáni pozíciókért, ahol az erőtlén Törökországot kellene behelyettesíteni a kiismerhetetlen Oroszország ellenében. Ehhez csak annyi köze van a konferenciának, hogy a térségben időnként egymással farkasszemet néző, szövetséges csapategységek vannak, és Foch francia tábornagy a séf, egyébként mindenki a maga számlájára cselekszik.

Olvassuk tovább a naplót:

A vasárnapi ebédre⁸² hivatalos volt Vopicka⁸³ és dr. Baynes.⁸⁴ „Vopicka tele volt optimizmussal, mint mindig.” Az új hét kezdetén új félelmek: „Még mindig aggódunk egy picit a szövetségesek szándékai és velünk szemben alkalmazott bánásmódja miatt. Én jobban bízom bennük, mint mások. Megpróbálom a hitemmel a többieket is bátorítani.”

A csatlakozott területeken is zajosan bizonytalan az élet. Az erdélyiek „kölcsonért” jöttek, és kaptak is két részletben: előbb 5, majd 15 milliót, hogy feltöltsék a kormányzótanács rendelkezésére álló kincstári alapot,

82 Vasárnap, január 19-én (a keleti naptár szerint január 6-án), vízkereszt napján.

83 Vopicka, Charles J. cseh származású amerikai üzletember, 1913 és 1921 között az Egyesült Államok kelet-európai megbízottja Bukarest székhellyel.

84 Személyére nincs adatom.

mert alig 20 000 korona volt benne (1 kr. árfolyama 0,50 lej). „Fogadtam Bardtot,⁸⁵ aki rossz híreket hozott Besszarábiából. Lényegében ugyanarról tájékoztat, amiről Boyle is szokott. Sajnálatos módon tisztességtelen dolgok történtek ott. Végtelenül elszomorít, s leginkább azért, mert csak ugyan nem tudom, hogy én miképpen segíthetnék. Nem végezhetek el mindent egymagam, kell valaki, akiben megbízunk, de borzalmas dolog rájönni arra, hogy bizalmaddal visszaélnek, és akit becsületesnek hittél, sem képes ellenállni a könnyű pénzszerzés csábításának. Ez megmérgezi az életemet és a munkámat. Mindenki hozzám fordul segítségért, mert hisznek segítő erőmben. Fogadtam madame Coandă-t, aki a lányaival Párizsba készül. Ebédre meghívtam az erdélyieket, nagyon hűségesek, véget nem érő szócséplés.” Besszarábia és Dobrudzsa ügyei napi téma az angol megbízottal, Evans Griffith-szel. „A hűséges, bátor kis angolom úgy érzi, hogy valami nincs rendben Romániával, és ezért talán az angolok a felelősek. Attól tart, hogy ez itteni népszerűségem elvesztését is okozhatja, hiszen angol vagyok, és végig hittem az angolokban.”⁸⁶

A királynő úgy dönt, hogy kimenekül a bukaresti zsvajjból, és elvonatozik Iași-ba személyesen tájékozódni arról, ami ott történt és történik az udvar és a kormány elutazása óta. Ispotályokat, alkalmi segélyhelyeket, kantinokat, a iași-i katonai kórházat, élelmezési és felszerelésraktárakat néz meg, és korábbi munkatársaival (hölgyek és urak, közöttük ottmaradt francia orvosok, katonatisztek) tanácskozik. Mindenki kivétel nélkül lelkesedik, ünnepli a „visszatérését”. Nem maradhat el természetesen a Jockey Club nagyszabású bálja sem (január 26.). Másnap a Szent Spiridon kórház, a francia kórház, a Santon kantin (a szegények és az átvonuló katonáknak meleg tea) a program, amit a rendező pályaudvar

85 Személyére nincs adatom.

86 *Insemnări zilnice*, 2006: 37. o.

melletti kórház vezetői, Popp doktor⁸⁷ és neje igazgat. A királynő cukrot hozott a kantinnak. Madame Mărzescu⁸⁸ a királynő mindenese és „ügyszívője” Iași-ban. Szervező rendelkezések és megszámlálhatatlan kérelmező töltötte ki a délutánokat. Petala tábornok lesz a „kenyér felelőse”, amely a katolikus karácsony napján az elit vendéglők asztaláról is hiányzott Bukarestben. Érdekes módon nem került szóba sem a bukovinai, sem a besszarábiai mizéria. A december 26-i reggeli közlemények véres összetűzésekről számolnak be Besszarábia északi megyéiben. Poetașu tábornokot és két tisztjét felkoncolták. Az első jelentésekből nem derült ki, kivel tűztek össze a román alakulatok, bár a jelentés azt is tudja, hogy egy ágyút és néhány gépfegyvert is zsákmányoltak, vagyis felszerelt katonai alakulat volt az ellenfél, amely megtámadta a rendfenntartó román alakulatokat.⁸⁹ Az is hírlik katonai körökben, hogy februárban mégis általános mozgósítást rendel el a király, mert az erdélyiek képtelenek seregbe szervezni az embereiket, és Besszarábiába is csapatok kellenek, mert a franciák nem tudják kézben tartani a helyzetet. Az ukrainai francia alakulatok a bolsevik eszmék hatása alá kerültek, oda-vissza járnak a román alakulatok és az ukrainai állomáshelyek között.

A királynő délután (28-án) érkezik vissza Bukarestbe, ahol alig javult valamit a helyzet. Elfogyott az üzemanyag-tartalék, a polgármesteri hivatal falragaszai arról tájékoztatnak, hogy január 30-tól nem lesz hús a mé-

87 Személyére nincs adatom.

88 Férje: Mărzescu, Gheorghe Gh. (Iași, 1876. július 4. – Iași, 1926. május 26.) liberális román politikus, jogász, 1914. április 27. – 1916. december 14. között Iași polgármestere. Haláláig több liberális kormányban miniszter (mezőgazdasági, munkaügyi, egészségügyi, igazságügyi).

89 „Văitoianu tábornoknak január 8-án és 9-én küldött jelentésében a rendőrség a rutén falvak felkeléséről tájékoztat. A váratlan támadásra felkészületlen román hatóságot lemeszárolták.” *Note politice*, 1927: 223. o. A felkelők valóban birtokba vették az északi megyében (Hotin kerületben) néhány községet. A román közigazgatási hatóságok Mamaliga nevű faluba menekültek. A rendet a Rădăuți-ról odavezényelt lovasezred állította helyre. A Főhadiszállás közleménye harci műveletekről tájékoztat, az érintettek közleménye megtorlásról beszél, s a falvak felégetését jelenti.

szárszékekben a közlekedési fennakadások miatt, és hogy 1200 lej egy öl fa. Megjelent Prezan tábornok újságja, a *România*,⁹⁰ amely nemzeti egységkormányt követel Maniu elnöksége alatt, amelyben, magától értetődően, nem kívánatos „a sötét alak”, vagyis Brătianu. Hasonló hangvétellő vezércikket közöl az *Adevărul*⁹¹ c. napilap is. A Főhadiszállás elrendelte a 4. hadosztály mozgósítását, amelyet Bukarest biztosítására kívánt bevetni, de senki nem vette komolyan a behívót. „Sideri ezredes mesélte, hogy Deşliu hadnagyot, a tábornok fiát 25 emberrel Galacról a románvársári gyakorlótáborba vezényelték, de a menet közben lemaradoztak az emberek. A tisztet tíz napi laktanyafogságra ítélték, de a szökevények begyűjtésére nem adtak parancsot.”⁹²

Rettenetes vihar és hófúvás tombol több napon át odakint, de nem kisebb vihart kavart a palotában Károly herceg titkos házasságának a „rendezése”. Nincs helye itt ezt a lelkeket és családi kapcsolatokat összekuszáló, mindenki szerint megfontolatlan cselekedetet részletezni. Anynyi azonban ide kívánczik, hogy a történet napi eseményei a királynő követsége idejére is elkísérik. Alig marad tehát percnyi lazításra ideje. Este inkább: „Korai vacsora [január 29-én], majd de Flers⁹³ *Evantaille* c.

90 *România*, 1919. január 16. (29.)

91 *Adevărul*, 1919. január 16. (19.)

92 *Note politique*, 1927: 220. o.

93 Robert Pellévé de La Motte-Ango, marquis de Flers (Pont-l'Évêque, 1872. november 25. – Vittel, 1927. július 30.), francia újságíró, drámaíró, diplomata. Bölcsészettudományi és jogot tanul és diplomácia pályán kezd. Gimnáziumi társa és haláláig barátja Marcel Proustnak. Első írásait keleti utazásának élményei és tapasztalata ihletik. Később, Gaston Arman de Caillavet-val közösen operettet, vígjátékot írnak, ünnepelt szerzők. 1908-ban Emmanuel Arène-nel együtt írják meg *A király* c. vígjátékot, amely Európa és a világ minden színpadát diadalmasan járja be, és amelynek magyar fordításával a Vígszínház Molnár Ferencet bízta meg, főszerepét, egy uralkodó karikatúráját Hegedűs Gyulára osztja. *Le Roi* az a vígjáték, amely a Flers és Caillavet társas cégnek meghozta a sikert és világhírt, ezt követően minden művük biztos kasszasiker – *Buridán szamara* (1909), *A szent liget* (1910), *Papa* (1911) és *Primerose* (1911). Mindketten arisztokraták. De Flers ősrégi normandiai családból származik, amelynek ősei angol, norvég hajósok voltak, és amely családfáját a Merovingok koráig tudja visszavezetni. Caillavet fia annak az előkelő családból származó madame Arman de Vaillavetnek, akit mint Anatole France barátnőjét,

darabjának bemutatója, amit a szerző előadása követett.” Azért említem meg ezt a jelentéktelennek tűnő előadást, mert a szerző, Robert de Flers, mint majd olvasni fogjuk, igen fontos szerepet játszik Románia párizsi „befogadásában”. Úgy is mint a bukaresti követség hírszerző tisztje, de úgy is mint a királynő magántanára, a látogatás idején a *Le Figaro* című párizsi napilap főszerkesztője.

A szászok is jelentkeztek a palotában, a királynő ebédre is ottmarasztalta őket, mert a csatlakozás hírére hozó küldöttségben felfedezte egyik régebbi ismerősét, Filtch rektort, akivel hosszan elbeszélgetett. A délutáni teára (január 30.) Berthelot és Marie volt hivatalos. Az oroszországi helyzet volt az egyik terítékre került téma, egy másik a párizsi konferencia megátalkodottsága. Másnap a iaşi-i dolgok egyeztetése a fontos teendő, de becsúszik egy kis pletyka is, amelyet Maria Spiru hoz Piatra Neamtról, Averescu intrikái miatt aggódik. „Sokat hall és sokat lát, mert Piatrán lakik, és jó barátnője Liza Suţu [Averescu barátnője]. Borzalmasan gyűlölik Brătianut és Barbu Ştirbey-t, de állítják, hogy hűségesek a dinasztia iránt, de mindenkit el kell zavarni az udvar körül... Averescu kétségkívül veszélyes ember, aki forradalmasít játszik.”⁹⁴

A napló február 1-jei bejegyzéseit olvasva talán sejteni lehet, hogy a királynő eldöntötte: nem nézi tétlenül sem a bel-, sem a külhelyzetet. Aki katona volt a környéken, kihallgatásra volt hivatalos a királynő lakrészébe. Nerel tábornok, a francia állomásparancsnokságról tulajdonképpen azért jött, hogy meghívja Őfelségét a francia katonák műsoros estjére, és be is mutatta neki azokat az ódákat, amelyeket a tiszteletére elszavalnának. A királynő azt jegyzi fel szárazon, hogy „a napirenden lévő,

műsáját és talán mint szerzőtársát is iktattak be a francia irodalom történetébe. Caillavet felesége szalont tart, ahol Párizs legelőkelőbb szellemei találkoznak. (Szini Gyula: *Robert de Flers*. Nyugat, 1927/18. sz. alapján)

94 *Însemnări zilnice*, 2006: 46. o.

valamennyiünket érdeklő kérdésekről beszélgettünk.” Utána a francia helyőrség vezérkari főnökével „ugyancsak a nehézségeinkről és a »nagy-hatalmak« közömbösségéről, valamint helyzetünk meg nem értettségéről cseréltünk eszmét.” Egy Micheletti nevű francia pilóta volt a vendég, „aki velünk harcolta végig a háborút”, majd az angol Keys ezredes, aki Oroszországból hozott híreket, s ugyancsak „itt volt a mi háborúnkban”. Végül Vicol tábornok⁹⁵ az egészségügyi jelentésekkel érkezett. Délután 5-kor Rosetti ezredestől, 6-tól Duca⁹⁶ minisztertől kért „pontos tájékoztatást az ország helyzetéről, hogy megírhasssa azokat a leveleket, amelyeket a Londonba utazó Greenly tábornokra bízna. Másnap késő délelőttre sikerült befejezni az Angliába előkészített levelek egy részét, majd egyet külön Washburnnek,⁹⁷ a *The Times* tudósítójának válaszként az egy hete kézhez vett levelére. Délben Coandă tábornokot igazította el, aki Párizsba készült, mivel a hírek szerint valamikor a hónap utolsó hetében „minket is meghallgatnak”. Teaidőben Greenly jött a levelekért és egy utol-

95 Vicol, N. Nicolae (1861–1936) román orvos tábornok, a hadsereg egészségügyi főfelügyelője a háború alatt. 1921-től a civil szférában praktizált.

96 Duca, Ion Gh. (1879–1933) Párizsban tanult okleveles jogász. 1907-ben Vâlcea megyében szerez parlamenti mandátumot. 1914-től a liberális kormányokban, sorban oktatásügyi, mezőgazdasági, belügy- és külügyminiszter. 1930-ban a liberális párt elnökének választja, 1933. november 14-étől miniszterelnök pár hétig, a sinaiai állomáson december 29-én egy vasgárdista különítmény meggyilkolja. (Gépkocsivezetője, „Török bácsi”, aki az állomás előtt várta, sokáig intézeti kezelésre kényszerült az esemény után. Csíkszeredában telepedett le, és haláláig sorsjegyet árult a város legelőkelőbb éttermében.)

97 Washburn, Stanley amerikai újságíró az 1916. őszi hadjárat idején tudósította lapját először Romániából, és Thomson angol ezredes, angol katonai attasét kísérte el az északi (moldvai) arcvonatra. Ő írta le először, hogy „ideje volna gyakrabban írni az antant országok lapjaiban a kvázi ismeretlen Romániáról”. Javaslatára Barclay bukaresti brit megbízott táviratozott Greynek a brit külügybe, hogy kezdeményezzen vitát a képviselőházban az antant felelősségéről a romániai ügyekben. (I. Stanciu: *Stanley Washburn. An American War Correspondent on the Romanian Front. September–November 1916*. RRII, 1976, 2, 299.) Egy évvel később, augusztus 28-án Elihn Rootot biztatta ugyanígy: „tennünk kell valamit a törvényesség keretein belül ennek a kis és értékes szövetségesnek a támogatására”. Ha ez nem történne meg, akkor nincs kizárva, hogy „alku- és kompromisszumhelyzetben a feltételezett békekonferencián Románia lesz az áldozati bárány”. Idézi: V. F. Dobrinescu amerikai forrásra hivatkozva a *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)* c., az Institutul European Iași kiadásában 1993-ban megjelent könyve 36–38. oldalán.

só eszmecserére, illetve eligazításra arról, hogyan mutassa be ott „a mi helyzetünket”. „Reméli, hogy eredményes lesz a követsége, ha előszóban meséli el az itt és Oroszországban elkövetett hibákat. Föl van háborodva, és szégyelli is, hogy Anglia annyira igazságtalan velünk szemben.”⁹⁸

Ebben a forgatagban nincs megállás, még kevésbé visszaút. A szálláscsinálók már kint voltak: Nicky, Boyle, Brătianu, Coandă, Elisa Brătianu, Murgoci,⁹⁹ becsomagolt már Saint-Aulaire, Berthelot, Greenly, csak Barclay marad,¹⁰⁰ hogy kitöltse szolgálati idejét. Ezzel a lendülettel csak egyetlen irányba lehet kimozdulni: Párizs irányába. Már a besszarábiai Halippa kihallgatásakor, valahol a fejezet elején elhangzott erről egy fél mondat: „Bevallottam nekik, hogy az én befolyásom a szövetségesekre döntő jelentőségű lehet...” – és Őfelsége, mint ahogyan az idézett töredékekből összeolvasható, tudatosan készült a követjárásra. Amikor a király maga hozta a remélt és már várt hírt, hogy „bár még nincsenek meg a feltételei a hivatalos utazásnak, de úgy gondolják, személyes jelenlétem hasznos lehet”,¹⁰¹ akkor porhintésnek találnak okot is rá: Nicolae herceg meglátogatását az etoni kollégiumban. A királynőnek egyéb jut eszébe: „alkalmam lesz fenntartani lángoló lelkesedéssel a mi ügyünket”. Egy hónap alatt sikerül előkészíteni és biztosítani – határok nem lévén – árkon-bokron át a kék-ezüstre festett királyi különvonat útját Bukarestből Párizsig. A királynő átbújt a szívárványon. Unokatestvére, Mária orosz nagyhercegnő – akit férjével együtt Boyle ezredes mentett ki Odesszá-

98 *Însemnări zilnice*, 2006: 48. o.

99 Murgoci, Gheorghe Munteanu (Măcin, 1872. július 20. – 1925. március 5.) román mineralógus és geológus. Nicolae Iorga és Vasile Pârvan közösen a Délkelet-európai Tanulmányok Intézetének megalapítója Bukarestben.

100 Sir George Barclay 1912-től visszavonulásáig, 1919-ig Bukarestben maradt. 59 éves korában, 1921. január 26-án halt meg.

101 1919. február 7-én.

ból, és a palota mindennapos vendége – írja később egy levélben: „Románia abba a helyzetbe került, hogy sokkal nagyobbá gyarapodjék, mint korábban volt, a királynő vágyai várakozáson felül teljesültek. Már azt is elképzelte, hogy ott áll a koronázásán fején egy bizánci diadémmal, királyi palástban a patinás Gyulafehérváron, bár az új ország határai még teljesen bizonytalanok voltak. Egy olyan pillanat volt ez, amelyről Romániába való jövetele óta ábrándozik.”

Persze dolgozni kell még azért a pillanatért. Egy esély közvetlenül adódik: *d'être sur place* (a helyszínen tartózkodni) a konferencia ideje alatt – Párizsban.

II. MIEUX D'ÊTRE SUR PLACE

Az utazás terve korábbi, a lehetősége a meglepetés. „Annyira kívántam Párizsba és Londonba utazni, hogy most, amikor tényleg készülhetek is rá, teljesen lebénít. Vágyom utazni, vágyom látni Nikyt, és megtisztelő, hogy mindenki arra gondol, segíteni is tudok. Ami ennél is több, hogy érzem a lehetőséget. Valósággal beleborzongok a gondolatába. Tényleg olyan alkalom lehet ez, amire készülnöm kell, és nem kell elvesztenem a fejem. Rengeteg dolgot kell egyeztetnem, átgondolnom és előkészítenem. Öt éve nem voltam külföldön... Csak lassan, lassan, nem kell nevetséges-sé válnom, mérlegelnem kell nyugodtan és komolyan mindent. Olyan kevés dolognak örvendhettem mostanában! Barbuval kielemeztük az utazás minden részletét. Magammal akarom vinni a három lányom.”¹⁰²

Nem egyszerű diplomáciai feladat megoldani az útvonal biztosítását. Az Orient expressz, amelynek közlekedését a háború idejére felfüggesztették, néhány napja indult újra útnak, módosított útvonalon. Igazi esemény volt annyi év után, Buhman úr, az udvar postamestere érdemesnek tartotta bejegyezni magánnaplójába február 5-re (a Gergely-naptár szerint 18-án): „Megérkezett az első Orient expressz.”¹⁰³ Az ideiglenes új útvonal: Párizs – Lausanne – Simplon-alagút – Milánó – Trieszt

¹⁰² *Însemnări zilnice*, 2006: 55. o.

¹⁰³ Az Orient Express 1882. június 5-én indult el Georges Nagelmackers belga üzletember ötletére Párizsból Isztambulba (Konstantinápolyba) Nancy – Strasbourg – München – Bécs – Budapest – Szeged – Zombolya – Temesvár – Karánsebes – Vărciorova – Craiova – Piatra Olt – Pitești – București – Giurgiu – Smârdan útvonalon (2627 km). Kereskedelmi megfontolásból és nem csak vasúton tette meg a több ezer km-es távolságot. Vonattal Smârdanig (Giurgiu közelébe) lehetett eljutni, onnan komphajó vitte át az utasokat Russéba. Onnan Várnába ismét vasúton, majd Konstantinápolyba az osztrák Lloyd komphajóján, amely kisebb csomagokat és a postát is vitte. 83 és fél órát tartott az út. 1889-ben Nagelmackers vállalkozása, a La Compagnie Internationale des Wagons-Lits et des Grands Express Européens luxusszerelvényre váltott, étkező és hálókocsikkal, dohányzó szalonkocsival. Az első világháború alatt nem közlekedett. 1919-ben, a Simplon alagút megnyitása után Milánón és Velencén át indult el újra.

– Laibach¹⁰⁴ – Zágráb – Vinkovce¹⁰⁵ – Belgrád. Később tovább: Szófián át Konstantinápoly. Belgrádnál a Dunán kellett hajóval úsztatni Turnu Severinig, s onnan a belső vasúton vitt helyi vonatjárat Bukarestig.

Egy ilyen – hét, még bizonytalan határon át vezető – útvonalon nem haladhatna a felségjelekkel is megkülönböztetett királyi vonat észrevétlenül Párizsig. Vagy haladnia kellene előtte valakinek ködlámpással, mint a mindig borús Londonban, vagy erős szövetséges kell, ha válogatni lehet, akkor francia, mert franciákkal túlsúlyos szövetséges hadsereg ellenőrzi a térséget a bolgár fegyverszünet¹⁰⁶ megkötése óta.

Az első szomszédal (Szerbia) még farkasszemet néz a román hadsereg a Temesközben. A román miniszterelnök nem jutott dűlőre Sándor régensherceggel a bánáti határkérdésben, elbeszéltek egymás mellett. A konferencia közvetíteni kénytelen a szövetségnek is kellemetlen, elhúzó-dó vitában. Nem is nagyon értik, miről van szó. Alig pár napja, január 31-én a Tizek meghallgatta a román miniszterelnök nagyívű, nyolc fejezetre tagolt prezentációját a Bánát ügyében.¹⁰⁷ A hallgatóság a térkép

104 Ljubljana

105 Város Horvátországban, Vukovár-Szerém megyében.

106 1918. szeptember 29.

107 A román, valamint az Egyesült Államok által február 5-én elismert délszláv (szerb-horvát-szlovén) államalakulatok képviselőit január 31-én és február 1-jén hallgatta meg a Tizek Tanácsa. (Arh. M. A. E., fond 71, Conf. Păcii, 1919, dosar 222, f79, 82-83.) Február 1-jén Wilson amerikai elnök javaslatára szakértői elemzésre utalták át a bánáti határkérdést, pontosabban Brătianu „követeléseinek” vizsgálatát, és azonnali létrehozást a román területi bizottságot, amelynek záros határidőn belül jelentést kellett tennie. Wilson elnök megbízott szakértői: Clive Day, Charles Seymour és Douglas Johnson. Meg is ígérte nekik, hogy amit a bizottság javasol, azt fogja a Tanács elfogadni. (Seymour: *House Papers*, IV. 274–275. o.) A bizottságnak nem szabtak feltételeket, még azt sem világosan, hogy az 1916-os román és szövetségi megállapodást (február 4-én közölte a francia *Le Temps* és az angol *Times* napilap is) irányadónak vegyék-e valamilyen mértékben. Az volt a dolga, hogy nyilatkozzék (tegyen jelentést) a megfogalmazott román külkérelmek objektivitásáról és nem az, hogy általános területi, azaz határrendezést javasoljon! (Az amerikai-brit véleménykülönbségről: *Harold Nicolson*, 2001: 107, 126, 223, 226 és 229–230. o.) A magyar és a bánáti határ tehát elkerülhetetlenül, de csak érintőlegesen került szóba, de kimondottan a román bánáti kérelmek vizsgálatának részeként! És még egy fontos, máig tartó spekulációt tisztázni kell itt: a bizottság nem rajzolta meg a határokat, hanem alternatívákat javasolt, a konferencia döntött, azaz elfogadta azt a változatot, amelyet ott, akkor helyesnek velt. A bizottság

főle hajolva próbált, nem nagy érdeklődést színlelve, tájékozódni. Harold Nicolson,¹⁰⁸ aki a brit delegáció szakértőjeként részt vett a január 31-i meghallgatáson, emlékirata naplórészében érdemesnek tartja följegyezni, hogy Brătianu impresszionálni akarta a hallgatóságot, de siralmas volt a produkciója. Idegesítő is. „Meg van győződve arról, hogy ő a legfontosabb ember a jelen lévők között. Arcán időnként gúnyos és magabiztos mosoly fut át. Időnként oldalra fordítja a fejét, és klasszikus profilját mutatja. Félelmetes ember benyomását akarja kelteni.”¹⁰⁹ Egy idő után unalmas is. Vesnić¹¹⁰ válaszol a román kérdésre. „Jól csinálja és szerényen.” Támadja a titkos megállapodást. Aztán ismét Brătianu. Aztán Trumbić¹¹¹

jelentése nem volt nyilvános, a konferencia döntése után vált azzá. Főlleslegesnek tartom tehát még 90 év után is egyik-másik szakértői véleményt kiemelni belőle, és traktátumokat írni arról, ki volt velünk és ki ellenünk. Kétségbe vonom ennek a megközelítésnek a szigorúan tudományos alapját. Ami lényeges, hogy a román delegáció fennhéjázó és követelőző magatartása fölborította a rendet („olyan fordulat, amely szétszórta [a konferencia] energiáit, és húzta-halasztotta a tényleges munkáját” – jegyzi meg H. W. V. Temperley brit történész [Cambridge, 1879. április 20. – 1939. július 11.] hatkötetes összefoglalójának első kötetében. Vö.: Temperley: I köt. 257. o.), a konferencia a disputák döntőkévé alakult át, Románia pedig – sportnyelven szólva – kiemelt státuszából a negyedik kalapba került, Sziám és Hedzsász társaságába. (*Spectator*, 1995: 113. o.)

108 Nicolson, Sir Harold George (Teherán, 1886. november 21. – 1968. május 1.), angol diplomata, író, emlékiratíró. 1909-ben lépett diplomáciai szolgálatba. 1911 februárjától szeptemberig madridi attasé, 1912 januárjától 1914. októberig a konstantinápolyi brit követség egyik titkára. A világháború alatt a külügyminisztériumban dolgozik. A brit küldöttség tagja a párizsi békekonferencián.

109 Nicolson, Harold: *Peacemaking 1919 – Being reminiscences of the Paris Peace Conference*. Simon Publications 2001. (A továbbiakban: *Harold Nicolson*, 2001) 253–254. o.

110 Vesnić, Milenko Radomar (1863–1921) Münchenben szerzett jogi diplomát, jogot tanított a belgrádi egyetemen. 1903-tól Olaszországban és Franciaországban teljesít diplomáciai szolgálatot. Ő volt a szerb-horvát-szlovén delegáció szóvivője a párizsi békekonferencián. Amerikai nő volt a felesége, aki ismerte Wilson elnök feleségét. Vesnić a békekonferencia előtt Washingtonba utazott, hogy találkozzon Wilson elnökkel és ismertesse a szerb álláspontot, az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésével kapcsolatban. Ő lett 1920-ban Jugoszlávia miniszterelnöke. Vesnić nem volt ott Brătianu előadása alatt, tehát nem ismerte annak tartalmát. Elnézést kért azért, hogy nincs frott szövege, mert a szerb delegáció későn vette a meghívást, és nem volt idő arra, hogy elkészüljenek vele. Ennek ellenére előadása hajszálpontosan ráhangolt Brătianu szövegére.

111 Trumbić, Ante (Szplit, 1864. május 17. – 1938. november 17.) horvát politikus. (bővebben: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 67. o.)

és az öreg Pašić.¹¹² Wilson elnök már nem bírta cérnával: „jó ideig feszengett a székén, majd tánc lépésekkel, ragyogóra fényesített csizmájával bokázott a csodálatos aubusson-szőnyegen,¹¹³ majd egy pillanatra beült a jugoszlávok közé. Az az általános véleményünk, hogy Brătianu rosszul csinálta. Este Mișu velünk vacsorázik.”¹¹⁴ A román kolónia is meghívta, és nem csak a szakértőket, ebédre, vacsorára. Mindjárt másnap este, ahol Take Ionescu mondott egy szép beszédet. „*A fine speech*” – ahogy Nicolson érdekesnek tartotta feljegyezni. Ezek szerint két malomban őrlött a román delegáció. A következő nap (február 2.) ebéd, amelyet kimondottan a résztvevők neve miatt említek itt meg: „Antoine Bibesco,¹¹⁵ Jean Cocteau¹¹⁶ és Elizabeth Asquith-szal.¹¹⁷ Antoine és Elisabeth eljegyezték egymást.”¹¹⁸

112 Pašić, Nicola (1845. december 18. – 1926. december 10.) szerb politikus. 1918 decemberében lemond szerb miniszterelnöki megbízásáról, az új miniszterelnök, Stoján Protić őt nevezi ki a szerb delegáció vezetőjévé a konferenciára. 1917-ben ő kötötte meg Ante Trumbić-csal a korfui megállapodást.

113 Tekintélyes méretű, kézi szövésű padlószőnyeg, amelyet a franciaországi Creuse megyében lévő Aubusson és Felletin nevű falvakban szőttek. A 18. század közepe tájától a királyi rezidenciákba készítették.

114 Harold Nicolson, 2001: 253–254. o.

115 Bibescu, Anton (1878. július 19. – 1951. szeptember 2.) román herceg. Ügyvéd, diplomata, író. Ifjúkora javát Párizsban töltötte, Charles Gounod, Claude Debussy, Camille Saint-Saëns, Pierre Bonnard, Édouard Vuillard, Aristide Maillol, Anatole France és Marcel Proust társaságában, akik anyja Elena Epureanu-Bibescu hercegnő híres szalonjának elmaradhatatlan vendégei voltak. Prousthoz gyermekkori barátság is fűzte, ugyanabban az utcában is laktak. Bibescu hercegnő támogatta George Enescu román zeneszerző és előadóművész párizsi tanulmányait. Az első világháború előtt és alatt, 1918-ig Románia londoni képviselőjének munkatársa. 1919. április 19-én feleségül vette a brit miniszterelnök lányát, Elizabeth Asquith-t, az esküvő a londoni társasági élet kiemelkedő eseményének számított. Az esküvőről a frissiben alakult brit *Moving Picture News* szervezet filmet készített. London után Washingtonban és Madridban teljesített diplomáciai szolgálatot.

116 Cocteau, Jean Maurice Eugène Clément (Maisons-Laffitte, 1889. július 5. – Milly-la-Forêt, 1963. október 11.) francia költő, író, festő, színész, zeneszerző és filmrendező.

117 Elizabeth Charlotte Lucy (1897. február 26. – 1945. április 7.) Herbert Henry Asquith (brit miniszterelnök, 1908–1916) és második felesége, Margot (Tennant) első gyermeke. Angol író. Írásainak (történetek, versek, aforizmák) gyűjteményes, posztumusz kötete *Haven* címmel 1951-ben jelent meg Elizabeth Bowen előszavával.

118 Harold Nicolson, 2001: 255. o.

Február 3-án egy távolabbi szomszéd, a görögök voltak a Főtanács előtt: „*This is a different sort of thing from Brătianu's performance.*”¹¹⁹ Az ebéd-meghívást aznap Brătianu postáztatta. „*A hateful dinner*”¹²⁰ – nyugtázta Nicolson a meghívást. Szerdán a Tízek Tanácsában Csehország ügye volt napirenden. Beneš¹²¹ beszélt délután 3-tól este fél 7-ig. „Brătianu későbbi részletezései nem érdekeltek minket.”¹²² A cseh-román határkérdésekkel is foglalkozó szakbizottság február 6-án kezdett, és az amerikai Charles Seymour volt a főelőadó. A protokolláris részletek az ebédidőre maradtak: „Ebéd Titulescuval a Café de Paris-ban. Hélène Vacaresco volt ott, »a bright body«.”¹²³

A román miniszterelnök bemutatkozása Párizsban nem keltett rokon-szenvet, s ezért a hátsó padba küldték az egész delegációt. A királynő maradt ezek után az egyetlen reménység? Az időpontok stimmelnek, a király február 7-én javasolta a kiutazást.

Szlovéniában, Triesztben, Olaszországban sem volt még semmi a helyén ott, ahol a királyi vonat haladhatott. A délszláv területek a szövetséges hadsereg felvonulási területei voltak, és mindenféle (hadi)tervek készültek ott arra, hogy miképpen tovább. Ezekről később, illő mérték-tartással majd részletesen beszámolok. Az olaszoknak merész követeléseik voltak az 1915. április 26-i szerződés felmutatásával a keleti és

119 Uo.: Brătianu produkciójától lényegesen különböző előadás. (angol)

120 Uo.: 256. o. Átkozott egy vacsora. (angol)

121 Beneš, Edvard (Kožlany, 1884. május 28. – Sezimovo Ústí, 1948. szeptember 3.) cseh politikus, jogi doktor, egyetemi tanár. Az első világháború alatt és azt követően Genfben és Párizsban, a versailles-i béketárgyalásokon külügyminiszterként a Csehszlovák Nemzeti Tanács képviselőjeként tárgyalta az újonnan megalakult Csehszlovákia sorsáról és határaitól.

122 Harold Nicolson, 2001: 257. o. Itt jegyzi meg Nicolson, hogy „Clemenceau rettenetesen megorrolt a »kicsikre«, de hát ő ugyanolyan nyers volt a nagyhatalmakkal is.”

123 Uo.: 260. o. Értelmes nőszemély! (angol) Elena Văcărescu (Bukarest, 1864. szeptember 21. – Párizs, 1947. február 17.) román származású francia író, a Văcărescu bojár-család utolsó sarja. (Hélène Vacaresco néven publikál). Vö. *Nem (csak) Erdély*, 2010: 143. o.

északkeleti, még képlékeny határok mentén, amelyek márciusban kerülnek majd terítékre a konferencián. Addig mindenki ráült arra, amit megszerzett, illetve elfoglalt. Nem volt tehát feltűnő akkor, hogy már Fiumében az olaszoknak kellett átvenni a királyi vonat biztosítását az olasz–svájci határig.

Indulásig be kellett várni a beutazási, átutazási engedélyeket minden hatóságtól, ami közel egy hónapba telt. Addig csupa izgalom, konzultáció, tájékozódás és nyilvánvalóan csomagolás a napi téma. Kövessük a királynő naplójával a történetet.

Előkészületek

„Teázás után jött Mihail Cantacuzino,¹²⁴ így aztán elújsághattam neki, hogy valószínűleg külföldre utazom, és úgy gondolom, jó ötletei lennének a találkozásaim megtervezésére stb. Fontos volt, hogy az itthonmaradók ne érezzék magukat mellőzve, hiszen az elutazásomat a legtöbben különleges eseményként fogják értelmezni. Mihail természetesen megtiszteltetésnek vette, és azonnal előhozakodott egy olyan tanáccsal, amelyre nem volt szükségem. Ő viszont boldog volt. Mindenki úgy gondolja, én vagyok a legalkalmasabb személy a kiutazásra, s ez engem tesz boldoggá.”¹²⁵

Az utazási láz az egész udvart magával ragadja, az is csak egy futó megjegyzés, hogy „hiány van tűzifából, és a közlekedés akadozik”. A

királynő türelmetlen, még azt is hajlandó elhinni, hogy „jobbak a Párizsból érkező hírek.”¹²⁶ Mi tudjuk, hogy csak a rossz hírt hozót szokták felakasztani, tehát most csak biztató hírekkel illik bekapogni. Közös reggeli Berthelot és Henrys¹²⁷ tábornokkal (február 9.). „Azt hiszem, hogy hasznos volt neki átjönni, mert ott [szerbiai állomáshelyén] csak egy kis alakulata van. Kötetlenül beszélgettünk. Figyelemmel hallgattam a helyzetelemzésüket, de nem kapcsolódtam be a vitába.”¹²⁸ Teaidőben a Popp családdal és Baynes doktorral közhasznú dolgokról tárgyalt a királynő, közben egy – dolgozatom szemszögéből igen fontos – látogató érkezett: a bevezető fejezetben már idézett Ion – vagy ahogy párttársai nevezték: Ionaș – Grădișteanu.

Sötét árny borult az udvar hangulatára másnap. Öröm az örömben, ahogy közhelyesen mondani szoktuk, de a helyzet klasszikus. Mint rendszerint, egy angol ezredes „en passage” betoppant teaidőben. (Érdekes, hogy az angolok mindig teaidőben érkeznek.) Egy színházi gálaműsorra indult a királynő, szép estét kívánt a folyosón Marie unokahúgának, amikor egy szobalány utolérte egy távirattal. „Angliából táviratozott Sir George – mondtam vidáman, gyorsan olvassuk el. Sietve fölbontottam, és egy lámpa mellé állva olvasni kezdtem. Dmitrijtől¹²⁹ van – mondtam, neked címezve. Mit ír? – kérdezett rá Marie. Minden bevezető nélkül olvastam fel édesapja¹³⁰ halálának hírért. Már késő volt visszakozni... A

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Henrys, Paul Prosper (1862. március 13. – 1943. november 6.) francia dandártábornok, a Balkánon állomásozó francia keleti haderő parancsnoka 1919. április 1-jéig, utána a lengyelországi francia katonai misszió parancsnoka.

¹²⁸ *Însemnări zilnice*, 2006: 53. o.

¹²⁹ Marija Pavlovna Romanov orosz nagyhercegnő testvére, „Rasputyin gyilkosa”. Londonban él.

¹³⁰ II. Sándor cár legkisebb fia, Pável Alekszandrovics Romanov nagyherceg, Mária román királynő anyjának az öccse. január 29-én lőtték agyon. Négy nagyherceget börtönöztek be a Péter-Pál Erődbe Szentpéterváron, őket ki is végezték.

¹²⁴ Cantacuzino, Mihail G. (Bukarest, 1867. április 6. – Bukarest, 1928. augusztus 28.) román politikus, igazságügyi miniszter, Bukarest polgármestere. Apja: Gheorghe Grigore Cantacuzino jogász, politikus, a Konzervatív Párt elnöke, miniszterelnök (1899. április 11. – 1900. július 7., 1904. december 22. – 1907. március 12.). Kora leggazdagabb földbirtokosa. Nábob volt a beceneve. Felesége, Maruca (Maria Rosetti-Tescanu) Mária román királynő bizalmasa.

¹²⁵ *Însemnări zilnice*, 2006: 52. o.

balszerencse szörnyű esete. Egész délután nem találkoztam Marie-val, és abban az egyetlen percben, amikor véletlenül összefutottam vele, akkor hozták a rettenetes táviratot. Nem maradhattam vele, mert vártak rám a színházban, ahol a tiszteletemre rendeztek előadást a bolgár fogolytáborokból hazatért tisztek. Tegnap azt olvastam az egyik táviratban, Nikolaj Mihajlovicsot, aki koplalása miatt olyan gyenge volt, hogy elesett és nem tudott talpra állni, agyonlőtték. Borzalmas! Borzalmas!"¹³¹ Egy Hill nevű százados, aki sokáig Boyle ezredessel együtt dolgozott, is rossz híreket hozott Oroszországból.

Erdélyben sem volt minden rendben. Erről erdélyi útvjáról visszatérve Pathé francia tábornok számolt be a királynőnek. „Izgalommal vártam a beszámolóját, nagyon kíváncsi voltam a benyomásaira. Általában minden rendben van, de lesznek még a magyarokkal problémáink.”¹³²

Brătianu azt üzenté Párizsból, hogy „minél előbb indulni tudok, annál jobb”, csak hogy meg kellett várni egy utolsó választ Angliából. Február 19-én is egy türelmetlen bejegyzés erről a naplóban: „Nincsenek pontos válaszaim az utazásról.” Másnap egy komoly és kimerítő beszélgetésre fogadja a királynő Marinković szerb megbízottat, akivel végre politikai kérdésekről is eszmét cserélhet. „Marinkovićnál szóba hoztam a kényes bánati ügyet is. Remélem, találni fogunk érveket a megegyezésre, mert igen fontosnak tartom azt, hogy országaink barátságban legyenek. A mi érdekünk, de a nagyhatalmak is érdekeltek ebben. Esélyünk van arra, hogy mi is, meg Szerbia is nagy ország legyen, ha egyesülni tudunk, akkor hatalmas erő is leszünk. Azt is jeleztem, örömmel találkozónék Párizsban a régensherceggel, remélem, hogy barátok lehetünk, s így *reserrer*

les liens entre les deux pays.”¹³³ Marinković pár nappal később (február 25-én) Alexandru Marghilománnál vizitel, és szabatosabban, ha szabad ezt mondanom, férfiasabban vitatják meg ezt a kérdést. Marinković kikel Brătianu ellen, aki szerint meg sem kísérelt megegyezni Szerbiával, sőt megpróbálja egymás ellen hangolni a délszláv képviselőket. „A szerbek bölcsek és türelmesek – írja naplójában Marghiloman –, de a fiataljaik nem fogadják el a helyzetet. Pašić egyeztetne velük, de nem jut eredményre, átadja a külügyeket Trumbićnak. A magyarok a kusza helyzetet kihasználva támadnak, mert nem félnek a hátuk mögött lévő szerbek-től. Brătianu kétszer ajánlotta fel, hogy lemond Dobrudzsa – az 1913-as bukaresti békével Romániához csatolt – két, legdélebbi megyéről [Durostor és Kaliakra, a »négy vár« területéről]. A szerbek kapják meg a bolgároktól Vidint, cserébe mondjanak le Torontálról. Pašićnak erre az volt a válasza, hogy nem vagyunk már a középkorban, hogy csereberéljük a lakosságot. Marinković nem mondta el nekem a »négy vár« felajánlásának a másik változatát is. Úgy értettem, hogy a szerbek nem fogják egyhamar elfelejteni Brătianu támadásait. Ennek az első jele az, hogy

133 Szorosabbra fonhatjuk kapcsolatainkat. (francia) Hadd emlékeztessék itt arra, hogy a találkozásból több lesz, mint barátság, családi kapcsolattá alakul. A szerb régensherceg I. Alekszander néven a szerb–horvát–szlavón királyként 1922. június 6-án feleségül veszi Mărioara román királyi hercegnőt (Gotha, 1900. január 6. – London, 1961. június 22.), három fiúk születik: Péter (1923–1970), Tomisláv (1928–2000) és Andrej (1929–1990). Nem éltek túlságosan boldogan a király 1934-ben bekövetkezett haláláig sem. A tragikus történetet Ormos Mária, a Kossuth Kiadónál 1988-ban megjelent *Merénylet Marseille-ben* című könyvéből idézem: „1934. október 9-én, kedden, egy borongós, de még enyhe őszi napon, francia időszámítás szerint délután négy órakor Marseille külső kikötőjében, a Quai des Belges (Belga rakpart) mentén lehorgonyzott a »Dubrovnik« jugoszláv hadihajó. Előző nap, hétfő este indult el Splitből, fedélzetén Sándor jugoszláv királlyal, Jevtić külügyminiszterrel és kíséretükkel. Mária királyné vihartól félve visszatért Belgrádba, és másnap délután három óra tájban ért vonaton Dijonba, hogy ott Párizsba tartó férjét bevárja. Ugyanabban az időpontban, amikor a partvédelmi ágyúk 21 üdvlövése felhangzott, a hajó fedélzetén továbbították a királynak a jugoszláv kémelhárító szolgálat üzenetét: rosszulre hivatkozva kerülje el a partraszállást, mert hírek érkeztek egy ellene készülő merényletről, a kikötőben és a városban pedig nagy a rendetlenség, nem tettek megfelelő biztonsági intézkedéseket. [...] Sándor király nehéz szívvel határozott az előre megállapított program betartása mellett. Állítólag megjegyezte: »Ha ezt megúszom, száz évet élek!«” Nem úszta meg. Mărioara királynőt a jugoszlávok a szívükbe zárták és legnépszerűbb királynéjuknak tartják.

131 *Însemnări zilnice*, 2006: 54. o.

132 Uo.: 56. o.

hagyják a magyarokat szabadon mozogni. Marinković azt is nehezményezi, hogy a *La Victoire* c. lap minden nap szidalmazza a szerbeket. Van itt cenzúra, de nem figyel oda, Belgrádban nincs cenzúra, de egyetlen újságban sem támadják Romániát.”¹³⁴ Brătianu és a másodhegedűs Mișu mintha teljesen elrontották volna. Szóba került az idézett beszélgetésen a bukaresti béke is, amely kiváltotta az antant követeinek a visszahívását a román fővárosból. „Marinković azt mondja, Párizsban mindenki tudja, hogy Brătianu támogatta a béke létrejöttét. Masaryk¹³⁵ mondta el azonnal, ahogy Párizsba megérkezett. [Masaryk] Visszahívott két szlovák hadosztályt, amelyek a román hadsereg jobbszárnyát támogathatták volna, mert megtudta, hogy Brătianu a béketárgyalásokat preferálja.”

Február 20-án távirata érkezik a királynőnek Brătianutól, de semmi hír Angliából. Másnap megjön néhány ajándékcsomag társaságában V. György király levele, amelynek tartalmáról a királynő egy sort sem ír. Nem a várt hír érkezett. Mária királynő azt kérte Györgytől, hogy angliai útjára vihesse magával unokatestvérét, Marie orosz nagyhercegnőt, akinek bátyja, Dmitrij Londonban él. Másnap (február 22-én) Barbu Știrbey

134 *Note politice*, 1927: 247–248. o.

135 *Fapte și impresii*, 2004: 131. o. Masaryk, Tomáš Garrigue (1850. március 7. – 1937. szeptember 14.) cseh filozófus, politikus, Csehszlovákia egyik alapítója és első elnöke. Az első világháború kitörése után Genovába, majd Londonba menekült a letartóztatás elől, és külföldön is tovább agítált a cseh szabadsága érdekében. Edvard Beneš és Milan Rastislav Štefánikkal együtt megalakították a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. 1917-ben Oroszországban szervezte meg a 40–50 ezer főt számláló, a központi hatalmak, majd a bolsevikok ellen harcoló Csehszlovák Légiót, valószínű, hogy erre a „két hadosztályra” utalt Marinković az idézett szövegében. Masaryk 1917. október 22-én valóban Iași-ba érkezett, hogy ott a monarchia „elnyomott kisebbségei konferenciájának” a megszervezéséről tárgyaljon. Octavian Gogával is egyeztetett ez ügyben. A Masaryk és román hivatalos személyek közötti találkozó tanúja volt Berthelot tábornok is, aki naplójában október 23-ra be is jegyzi, hogy „Masaryk úr a Csehszlovák Nemzeti Tanács elnöke tegnap megérkezett Iași-ban és Marinković szerb miniszternél szállt meg. Ebédre voltam hivatalos Saint-Aulaire-rel, Wopickával, Ducával, Take Ionescuval és Hadjiccsal. A cseh alakulatokról beszéltünk, amelyek már felálltak két hadosztályba Kiev körül. Volna lehetőség igen könnyen még két hadosztályt felállítani. Nem lenne érdektelen megszerezni a párizsi konferencia hozzájárulását egy cseh nemzeti hadsereg felállítására.” General Berthelot: *Jurnal și corespondență*. Iași, 1997. 214. o. Berthelot családi levelezésében is említi ezt a találkozót, s ebben már arról is ír, hogy „a megalakítandó kis cseh hadsereget a román hadsereg mellett lehetne bevetni.” Uo.: 214–215. o.

hozta a hírt, hogy a királynőt és a lányokat örömmel látják és várják Londonban, és bejelentette Sir George Barclay, a brit követ kihallgatási kérelmét teaidőben. „Talányos volt, mint mindig, de igazi gentleman” – írta be naplójába a királynő. Párizsból a távirda hozza a Clemenceau elleni merénylet hírét: „Szegény öreg Clemenceau, az utcán rálőtt egy anarchista. Megsebesült. Egyik állítás szerint súlyosan, más szerint könnyebben. Remélem, jól van. Ő az egyedüli politikus, aki érdekel!”¹³⁶

Február 23-án a királynőhöz követ érkezett a Bánátból. Egy pap – jegyzi a napló –, majd egy Noël nevű pilóta, aki azon búslakodik csalódottan, hogy nem kapta meg a román légiposta koncesszióját. A román kormány azzal az indoklással utasította el, hogy a posta állami monopólium.

Másnap (24-én) ebédvendége volt a szövetségesek délkeleti hadserege vezérkarának egy tisztje. „Erdélyi ügyekben tájékozódott. A magyarok és a szerbek továbbra is kínozzák és gyilkolják a népünket, de az antant nem engedi meg, hogy csapataink átmenjenek. Nekünk meg várnunk kell, és tétlenül nézni, hogy lemészárolják éppen azokat, akik a segítségünket kérték.”¹³⁷ Nagy nap a mai, végre „Barbu későn jött Balliffal,¹³⁸ hogy az utazásról beszéljünk. Zsúfolt napom volt, a látogatóim panaszai a kétségbeesés szélére kergettek, idegeim a pattanásig feszültek. Amikor Barbu azt is elmondta, hogy az angol udvarban nem fogadják a szerencsétlen Marie-t, kitört belőlem a zokogás. Túl kegyetlenül bánik vele a

136 *Însemnări zilnice*, 2006: 64. o. A merénylet hírét párizsi forrásokra hivatkozva közli a *Văitorul*, 1919, február 10/23-i száma. 1919. február 20-án, a párizsi békekonferencia alatt egy anarchista rálőtt és megsebesítette. Clemenceau gyakran viccelődött azon, milyen rossz céllovó volt a merénylő. „Épp csak megnyertük a történelem legszörnyűbb háborúját, és itt egy francia, aki hatszor-hétszer közvetlen közelről elvéteti a célpontját. Ezt az embert természetesen meg kell büntetni a veszélyes fegyver gondatlan használatáért és a rossz céllovásért. Javaslom, zárják be nyolc évre, és közben kapjon intenzív céllovó kiképzést.”

137 Uo.: 65. o.

138 Ballif, Ernest francia származású, Moldovában honosított családból származott román tábornok – Ferdinand király, 1916-tól Maria királynő szárnysegédje.

sors. Párizsban élő nagybátyja is azt táviratozta, hogy nem tudja vendégül látni, nem talált neki semmilyen lakást, és hogy Angliában nem látnak szívesen orosz nagyhercegeket. Fölháborodtam, és azt mondtam, hogy ha mindenki úgy bánik az elesettekkel, mint valami irigy fenevadak, én nem lehetek annyira gyáva, hogy ne segítek ezeken a boldogtalan és elhagyott embereken. Tényleg nagyon szomorú vagyok. Nem mondtam semmit Marie-nak, nem vagyok hajlandó részese lenni, ez a siralmasan önző társaság végezze el maga a mocskos munkáját. Nem avatkozom bele. Természetesen másképp járnék el, ha a kormányom politikai érdekei úgy kívánnák, de magam kezdeményére nem teszem, mert elutasítok minden olyan cselekedetet, amely feláldozná szenvedő orosz családom utolsó tagjait is. Az az érzésem, hogy *ça me porterait malheur*,¹³⁹ és ezen kívül nem szokásom gyáván és kicsinyesen cselekedni. Egyszerűen nem vagyok képes rá, és nem is fogom megtenni. Attól tartok, hogy jelenetet rendeztem. Mme Pantazi és lányai elé is akadályokat gördítenek. Hányingerem van a felháborodástól, senki nem tisztel senkit, mindenki féltékeny, irigy, rosszindulatú. Nem volt valami rózsás napom tegnap!”¹⁴⁰

A királynő már annak sem tudott örvendeni, hogy egy csokor bukovinai úri hölgy egy csodálatos levéllel hódolt neki. „Ottmarasztaltam őket ebédre, a nagyon kedves Nistor miniszterrel együtt.” Valamennyit javítottak a nap hangulatán az amerikaiak: Ballard, Vopicka és Evans.

A hét közepére összesűrűsödnek a teendők, rengeteg a tennivaló az utazással kapcsolatban és a részletek előkészítésében. Eduard Ghikára, a titkosrendőrség parancsnokára bízta Károly herceget, akivel az korábban jó barátságban volt, majd elhidegült a kapcsolatuk, mint minden kapcsolata a hercegnek a „titokban kötött” házassága miatt. Péntek délután

139 Szerencsétlenséget hoz. (francia)

140 *Inseamnă zilnice*, 2006: 66. o.

(az indulás előtti napon!) egyeztetésre érkeztek a francia tábornokok, belefáradtak a háborúba, kedvetlenek voltak, és nem szívesen beszéltek az oroszországi helyzetről. Annyit elmondtak, hogy a katonák haza akarnak menni. Végre megérkezett Green százados is, akitől a királynő részletes beszámolót kért az élelmezési akcióról, hogy Párizsban beszélhessen róla Hooverrel, a program igazgatójával, akivel feltétlenül találkozni akar. Egy amerikai újságnak szánt interjút is be kellett ékelni a szűk, délutáni kihallgatási időbe. „Hosszú beszélgetésem volt Károllyal. Megbízta a dolgom felügyeletével. Megesketttem, hogy tisztességesen viselkedik távollétemben. A nőnek egyre nagyobb a befolyása. Sok oka van annak, hogy félek Nandót és a többiek magukra hagyni.”¹⁴¹

Az indulás napjának délelőttjén még hivatalos volt Vopicka, az amerikai nagykövet, Baynes és Wells doktorok. „Azt akarom, hogy szorosan együttműködjenek velem. Nagy a bánat elutazásomkor.” Wells egymágában érkezett, otthagyta galaci egységét, mert nem sikerült mindent bepakolni, hogy áthozzák azt Bukarestbe, és nem akartak üres kézzel búcsúzni. „Barbu jött utoljára. Ő fog a legjobban hiányozni, nélküle nehezen fogok kiigazodni. Nyugalma kiegyensúlyozottságot sugall, amire az én kirobbanó természetemnek nagy szüksége lesz. Boldogabb lettem volna, ha velem utazik, de Nandónak is szüksége van rá. Megszokta, hogy a közelében legyen és minden fontos kérdésben kikérje a tanácsát. Távollétemben ő lesz majd Nando támasza!”¹⁴² Igen fontos vallomása ez a naplónak. Pontosan eligazít az udvar belső kapcsolatairól, döntési mechanizmusáról, ha nem túlzás itt ezt a fogalmat használni. „Nagy reményeket fűznek a kiutazásomhoz, ami picit izgatottá tesz, túl sokat várnak tőlem. Senki sem lehet próféta a saját hazájában, de én, érdekes,

141 Uo.: 66. o.

142 Uo.: 70. o.

bizonyos értelemben eljuthattam ebbe a ritka helyzetbe. Az én románjaim szinte vallásosan hisznek bennem, ami erőt és bátorságot ad, de egy picit nyugtalanít is. Egy nő szavai aligha változtathatják meg ilyen jelentős események képét.” Végre 3 óra 10 perckor elindulhatott a királyi különvonat a Cotroceni megállóból. Temesvárra (március 2-án) délelőtt érkezett meg, francia tisztek tisztelegtek. Napközben egy érdekes olvasmány: D’Annunzio *L’Intrus* c. könyve „borzalmas, mégis érdekes, ragyogó stílus”.¹⁴³ Gyakori a megállás, mert üzemanyagot kell beszerezni. Végül Fiume mandulafái hozzák az első tavaszi mosolyt. „Ileana magánkívül volt a boldogságtól a tenger láttára.” Fiumében egy francia, egy angol és egy olasz katonatiszt szalutált, itt búcsúzott el a királynő a vonat francia katonai kíséretétől. Óriási kelete volt a katonák között a szétosztott cigarettának. Abbáziát már a lenyugvó nap árnyékában láthatták a királyi vonat utasai. A következő reggelit pedig már Milánóban szolgálták fel. Nagy izgalomban telt el a nap. A lenyűgöző táj látványa, a holnapi Párizs tartotta sokáig ébren a lányokat és a királynőt. „Közvetlenül érkezés előtt Brătianu nevében hoztak egy följegyzést, amelyben arra kér, hogy fogadjam a *Le Matin* újságíróját és feleségét, a közismert írónőt, Colette Willyt.¹⁴⁴ Soha más nő nem mondott nekem annyi kedvességet.”¹⁴⁵

143 Uo.: 71. o.

144 Colette, teljes nevén Sidonie-Gabrielle Colette (Burgundia, Saint-Sauveur-en-Puisaye, 1873. január 28. – Párizs, 1954. augusztus 3.), francia író, varietéművész és újságíró. A Willy első férje „álneve”, e névvel kezdett írni. Proust, Valéry, Gide és Claudel kortársa. Érdekes kapcsolatban volt Liane de Poiggyval és Gabriele d’Annunzioval, majd mostohafiával, a később filozófusként ismertté vált 17 éves Bertrand de Jouvenel-vel. Ennek a történetét írja meg 1920-ban megjelent *Chéri* (Cinci, Világirodalom-kiadás, [Bp.], 1927.), majd a *La Fin de Chéri* (1926) és *Le Blé en herb* (*Zsendülő vetés*. Európa, Bp., 1958.) című regényeiben. Az első író, akit a Goncourt Akadémia meghívott soraiba (1945) és az első nő, aki halálakor állami temetésben részesült. Más, magyar nyelven megjelent művei: *A bűnös ártatlanság*, Világirodalom, Bp., é.n. (A Világirodalom Kincsei). *Duo*. Renaissance Kiadás, Bp., 1943. *Műhelytitok* In: *Mai francia elbeszélők*. Európa, Bp., 1959. 131–137. o.

145 *Însemnări zilnice*, 2006: 73. o.

III. PÁRIZS! PÁRIZS!

A Simplon-Orient Express (alkalmilag módosított) vonalán közlekedő királyi különvonat március 5-én, szerdán reggel 8:45-kor érkezett meg Párizs Gare de Lyon vasútállomására. A királynő fontosnak tartotta feljegyezni, hogy pontosan. „Nem voltunk hozzászokva a gyorsvonatokhoz, ami eléggé megzavart, és egy picit elbizonytalanított. Bár nem hivatalosan vagyok itt, váratlan fogadtatásban volt részem: tengernyi embertől meg várt az állomáson. Bizonyára ott voltak közöttük hazám fiai is, több francia méltóság, tábornok, katonatiszt, sok személyes barát és olyan sok virág, hogy alig tudtam a helyzettel megbirkózni. A tömeg zajosan üdvözölt, a fotósok úgy nyüzsgöttek körülöttem, mint egy hangyaboly. Ahogy leléptem a peronra, olyan vad forgatagba kerültem, hogy le sem tudom majd valaha írni! Arcok, arcok, tömérdek virág, hogy szinte teljesen maga alá temetett a virágtenger, és mindenki mondott valamit, beszélt, mindenki ott és azonnal el akarta mondani az újdonságait, rendkívüli híreit, természetesen a maga álláspontját a helyzetről, és közben állandóan nyílt és csukódott az ajtó, újabb és újabb virágcsokrok érkeztek. [...] A Ritz szálló gyönyörű királyi lakosztályaiban vagyok. Körülöttem forog a világ, úgy bánnak velem, mint egy igazi hőssel. Meg kell próbálnom felnőni a váratlan szerephez, amire megbízatásom szól. Mintha a világ minden újságírója itt nyüzsgögne, állandóan a nyomomban vannak. Anynyira szokatlan ez számomra, hogy alig tudok lépést tartani az újfajta módival! Mosolyogva áthaladok a nyüzsgésen, zajon, kavarodáson, vigyázva arra, hogy megőrizsem a nyugalmam és el ne veszítsem a fejem. Minden egyszerre zúdul rám. Brătianu egy hosszú beszélgetésre jelentkezett be, hogy tájékoztasson a politikai helyzetről, illetve eligazítson a soron lévő jelenéseimről, látogatásaimról, hogyan kell kezelnem a találkozásaim, egyáltalán arról, hogy miként tudom hasznossá tenni magam.

De, Istenem, minden egyszerre zúdul rám, még arra sem volt időm, hogy levegyem a kalapom és kezet mossak! És kint vár Párizs, a nagy, bódító és varázslatos Párizs. Alig ismerem, s most tele van amerikaiakkal, angolokkal és Isten tudja milyen népekkel. Folyamatosan érkeznek régi ismerőseim, barátaim, orvosok, tisztek, akik megfordultak Romániában. Örvendtek a találkozás lehetőségének. Jöttek azok is, akiket 1913-ban láttam, amikor először voltam Párizsban: művészek, írók, főhercegek, grófok, a háború előtt is tehetős, jómódú emberek. Minden sarkon türelmetlen, híréhes, lesben álló újságírók. Kérdeznek, fényképeznek, megfojtanak, elhalmoznak jókívánságaikkal, meghívják ide-oda, mindenhová – úgymond, nem hivatalosan.

Arról tájékoztattak, hogy a légkör nem a legkedvezőbb Románia számára, de minden bizonnal kedvező számomra. Ha nem fojtanak teljesen meg a figyelmességeikkel, akkor nyilvánvaló népszerűségemet hazám javára hasznosíthatnám, és akkor minden jóra fordul. Nem mondhatom azt, hogy ez a nyüzsgés kellemetlen, de kimerítő és összeszűkül a nap, egyetlen fej, egyetlen elme kevés ahhoz, amivel elhalmoznak. [...] Az ebéd utáni pihenőt Eliza Brătianu és az Antonescu házaspár társaságában töltöttem. Többször jeleztem, hogy kísértálnék a lányokkal, akik már nagyon várták, de előbb meg kellett hallgatnom Antonescu tájékoztatóját a rám váró teendőkről. [...]”

„Párizs imádni fogja, Felség!”

A csütörtök reggeli párizsi lapokban tényleg fontos, elsőoldalas, kiemelt hírként közölték Mária román királynő megérkezését. A tiszteletreméltó újságírók nem egyeztették óráikat, ezért pár perces eltérésekkel rögzítik az érkezés időpontját. Ez persze csak azért feltűnő, mert a királynő feljegyezte az érkezés pontos idejét.

A babérkoszorú a *Le Matin* reggeli kiadásáé, amelynek riportere még az érkezés előtt rövid interjút készíthetett a királyi vonaton. A vezércikk helyén szép, kéthasábos fotót is közöl az írás mellé,¹⁴⁶ ami önmagában is jelzi az esemény rangját. Kisebb bravúr volt megcsinálni azt, amire a tudósító vállalkozott: valahol útközben föllopakodni a királyi vonatra, és interjút készíteni a jeles vendéggel még megérkezése előtt. Colette, a háború alatt a *Le Matin* belső munkatársa, az irodalmi rovat vezetője (1911-től a lap főszerkesztőjével, Henri de Jouvenel-vel élt együtt), kora egyik kivételes képességű írónője a vállalkozó. Olvassunk bele az interjúnak indult tudósítás szövegébe:

„Alig derengett még, amikor a királyi vonat megállt a Laroche pályaudvaron.¹⁴⁷ Mi ott vártuk a peronon, ahol csak néhány unott amerikai és francia katona majszolta vaj nélküli szendvicsét. Alig ébredtek még a királyi vonat utasai, számunkra a legjobb alkalom arra, hogy megkíséreljünk oda feljutni.

– Hova mennek? Ne tovább! – szoltak ránk, de mi a három különleges biztos bosszankodása ellenére nem voltunk hajlandók föladni, és fölkapaszkodtunk a hágcsóra. – Virágot viszünk... a *Matin* tisztelgő jókívánságaival a királynőnek... Látni akarjuk a királynőt!

Ballif tábornok¹⁴⁸ hatalmas árnyéka tűnt föl a folyosón, meg voltunk mentve. Átvezetett bennünket egy kényelmesen berendezett üres szalonkocsiba, ahol megvárhattuk Európa legszebb királynőjének az ébredését, aki egy gonosz háború, majd kegyetlen fogság után megnyerte mindany-

146 A tudósítás és interjú címe: *Ainsi parla la reine de Roumanie dans le train spécial qui l'amena hier matin à Paris* (Ezeket mondta Románia királynője a különvonatban, amivel tegnap reggel Párizsba érkezett.)

147 1849. augusztus 12-én fölvatott vasútállomás és vasúti csomópont (elágazással Auxerre irányába) a Marseille–Párizs vonalon Migennes községben, Laroche-Saint-Cydroine közelében (l'Yonne tartomány). Francia földön ez volt az első megállója az akkor (1919–1939 között) a Simplon alagúton át Milánó, Lausanne felől érkező Simplon-Orient-Expressznek.

148 Ballif, Ernest tábornok. Ferdinánd király, 1916-tól pedig a királynő származékja.

nyiunk szívét. Nem vártunk sokáig a királyi szerelvény várósalonjában Románia királynőjére. Hét óra előtt negyed órával Ballif tábornok bevezetett hozzá. A folyosón sürgölődő udvarias, féltékenyen figyelő szolgálók félreálltak, hogy áthaladjanak a gyanús ismeretlenek, akik megszegették az éjszaka tilalmát.

Ballif tábornok pár pillanatra magunkra hagyott, majd visszatért, és bejelentette a királynőt: La reine! És kétségtelenül ott állt előttünk a királynő! Fenségesen! A protokollt megszegve csodálattal fölkiáltottunk.

Már szürkülni kezdett, de a királynő magával hozta égő gyertyáját, amely sejtelmesen láthatóvá tette aransárga haját, gyönyörű tejfehér arcbőrét, ígéző és jóságos királyi tekintetét. Egy ilyen jelenségtől eláll az ember szava. Meleg kézfogással vette át tőlünk a virágcsokrot.

– Virágok, óh, milyen öröm, ily gyönyörű virágok! Milyen régóta nem láttak az én országomban ilyen szép virágokat! Foglaljanak helyet! Hogyan kerültek Önök a vonatomra?

Annyira kívántuk hallani és látni, hogy meg sem tudtunk szólalni. A királynő észrevette a zavarunkat, és elébe vágott a kérdéseinknek.

– Íme, itt vagyok Párizs közelében. El sem tudom mondani magunknak, hogy mennyire boldog vagyok. Párizs... Vágytam arra, hogy valamikor ide jöhessek, szenvedtem ezért...

– Párizs imádni fogja, Felség!

– Csakugyan? Úgy gondolják? Örvendek! Szeretnék elmenni az önök felszabadított tartományaiba, oda, ahol lerombolták gyönyörű városait... Az én országomban leginkább gyalogsági harcok voltak. Mennyire nem ismeri, mennyire rosszul ismeri az én országomat a világ! Azt akarom, hogy megismerjék, megszeressék, támogassák, segítsenek nekem, valamennyien, szükségem van a világ segítségére.

»Az én országom...« Milyen elmúlhatatlan szeretetet sugallnak a királynő szavai! [...]

– Ez a szép ország – mondja a királynő –, amelyet eltapostak a németek, soha sem akart beletörődni a helyzetébe, hitt a felszabadulásában. Egy pillanatig sem csüggedtem ez idő alatt országom hitének zászlóvivője lenni. [...]

– Végre Párizs!

– Boldog Párizs, Felség, amely egy ilyen gyönyörű királynőnek hódolhat...

– Ugyan! Királynő... Nem vagyok más, mint hazám első és nem is a legjobban fizetett szolgálója! – és egy ragyogó mosoly futott át az arcán.

Könyvekről, a királynő irodalmi munkásságáról, párizsi bemutatójáról (az *Ilderim* drámai¹⁴⁹ feldolgozását említi Colette), művészetekről van szó a záró részben és arról a fogadásról, amely virágba borította a megérkezés pillanatát. Külön kishír foglalja össze a fogadtatást.

Elsőoldalas tudósítások

A *Le Figaro*¹⁵⁰ riportere ott van a pályaudvari tömegben, és lelkesedik: „Annak ellenére, hogy az utazását a legszigorúbb titokban tartották, népes közönség tartotta fontosnak kifejezni Franciaország rokonszenvét az elbűvölő felség iránt, és elhozta számára Párizs üdvözlétét.” Elbűvöli a szalonkocsi ajtajában sötétpiros felöltőben, köpenyben, aranylamével szegélyezett szalmaszín selyemkalapban felsejlő jelenség, majd hevenyészett leltárt készít a fogadóbizottságról. A francia köztársasági elnök képviselőjében Nodet ezredes vezeti a csapatot, amelyben a miniszterelnököt Béarn hadnagy, a külügyminisztert a protokollfőnök, William

149 Mária királynő: *Ilderim. A tale of light and shade* c. angolul írt műről van szó.

150 1919. március 6.

Martin úr képviseli. Ott van természetesen a konferencián résztvevő küldöttség: Brătianu miniszterelnök, Coandă tábornok, a román delegáció katonai szakértője, Rudeanu tábornok, a párizsi katonai képviselő vezetője, Ionescu alezredes, katonai attasé, Antonescu, Románia párizsi megbízottja, a párizsi román képviselő tagjai, valamint a népes párizsi román kolóniából a költő (*le poète national*) Octavian Goga. Brătianu föllép eléje a vagon lépcsőjére, lesegíti a peronra, majd a várakozó gépkocsiba ülnek, és elhajtának a Ritzbe, ahol Chassaigne-Goyon, Párizs polgármestere egy csodálatos virágcsokorral várja és köszönti. A riporter tudni véli, hogy pár napi tartózkodás után Londonba utazik, hogy meglátogassa a fiát, „Nicolas herceget, aki Angliában végzi katonai tanulmányait”. Ahhoz képest, hogy a lap egyik főszerkesztője ez időben Robert de Flers, a párizsi út piár menedzsere (ahogyan ma mondanánk), igen szerény és szűkszavú az érkezésről szóló tudósítás.

A *Le Petit Journal* az ebéd után, fél 3 tájban a Vandôme téren három lányával sétáló királynőről és kíséretéről közöl¹⁵¹ közvetlenül a vezércikk mellett, a fejléc alatt kéthasábos tudósítást és fényképet (a medalionban a legfiatalabb, Ileana): „Általános rokonszenv kíséri a királyi hölgyeket, egy nő két szál piros szegfűt nyújt át. Háromszáz méterre a szállótól már olyan nagy a tolongás, hogy kénytelenek gépkocsiba ülni, és azzal folytatják párizsi városnézésüket. A Rivoli utcában a lányok gyalogosan folytatják, Costescu bukaresti titkosügynök felügyeletével. A királynő bement a nagy áruházakba is, de mégiscsak egy érzékeny művész, nem is akármilyen szinten. Betért egy könyvesboltba, angol könyveket vásárolt (ajándékba fiának, Károly hercegnek és férjének) és néhány különnyomatot – tudjuk, hogy a királynő igen jó festő. Azután csatlakozott a lányokhoz [...]. A sétaút végén benyitnak egy divatos illatszerboltba,

majd egy másikba is...” Hiába, a királynő is nő... Találkoznak közben Koverchon doktorral¹⁵² és Pétin tábornokkal,¹⁵³ aki felajánlja, hogy visszaviszi a szállóba a királyi család felöltőit, igen kellemes az idő. Fél ötre érnek vissza a szállóba, ahova Vendôme hercegek¹⁵⁴ érkeznek teára. „Teaidőben ismét a szállóban voltunk.”

Mélyinterjú soron kívül

Mielőtt a várt vendégek megérkeztek volna, ott várt a folyosón Jean Vignaud, a *Le Petit Parisien* vezetőriportere, akinek sikerül pármondatos külön interjút kialakítani a királynőtől. Külön interjú azért, mert az esti órákban a királynő csoportos sajtótájékoztatót tart előbb a francia, majd az összes többi tudósító számára. A lap másnap¹⁵⁵ vezető helyen, a felséges asszony portréjával közölte a beszélgetést, amelyből a címbe két gondolatot emeltek ki: a királynő makacs hitét a szövetségesek végső győzelmében és a verduni hősök előtti tervezett tisztelgését a csatamezőn. Az interjú azért is érdekes, mert egy rutinos propagandistát fedez fel majd az olvasó, aki egészen világosan és pontosan fogalmazza meg azt, amit tőle hallani akarnak, s ami történetesen azonos azzal, amit üzeni akar az olvasóinak és természetesen vendéglátóinak. Olvassuk:

152 A bukaresti Regina Maria (Mária királynő kórház) főorvosa volt, „A legkorrektebb és legudvariasabb ember az ismerőseim között.” *Inseamnă zilnice*, 2006: 12. o.

153 Pétin, Victor-Eugène-Lucien-Gabriel (Bordeaux, 1872. június 17. – Haironville [Meuse], 1962. június 20.) ezredes (1916. december 31-től, 1918. február 6-tól dandártábornok), 1916. szeptember 22-től 1918. március 9-ig, a misszió kényszerű elutazásáig a romániai katonai misszió tagja, 1917-től vezérkari főnöke. Romániába való visszatérése után a 20-as években a bukaresti francia képviselő katonai attaséja.

154 Henriette belga királyi hercegnő (1870–1948), I. Albert belga király (1875–1934) nővére, és férje Emmanuel de Orléans, Vendôme és Alençon hercege (1872–1931). Albert és Henriette Ferdinánd román király első unokatestvére, Hohenzollern-Sigmaringen Mária és Philip Flandria hercegének gyermekei.

155 *Le Petit Parisien*, 1919. március 6.

151 1919. március 6.

„Ahogy a királynő leszállt a vonatról, tisztek, katonák és veterán harcosok köszöntötték kezet csókolva, a román asszonyok letérdeltek előtte, mintha áldását kérték volna. Sosem éreztem ennyire igaznak és helyénvalónak a népi mondást: »Gyönyörű, mint egy királynő.« De létezik egyfajta szépség, amely tekintélyt parancsol, mégis emberien kedves és nyugalmat árasztó, akinek küldetése, hogy ezt megteremtse a földön... Mindenekelőtt kitartás és hűség jellemezte Maria királynőt a szövetségesek szemében. Végül is, mindenek és mindenki ellenére, megőrizte megingathatatlan hitét a győzelmünkben. Soha többé nem akar németet fogadni vagy látni, de még egy német pártbeli románt sem. Határozottan bezárta előttük a kapukat. Teljes szívvel és lelkével a szövetségesek mellett foglalt állást, különös tekintettel Franciaországra. Mivel azt tudni kell, hogy Franciaországhoz való feltétlen ragaszkodását eddig még soha egyetlen királyi hatalom sem nyilvánította ki ennyire határozottan, személyes biztonságát, de akár még életét is kockáztatva. Olyannyira, hogy a hatalombitorlók szeme láttára, amikor palotáját ágyúk fenyegettek, ő egy egymásba fonódó, a francia és a román színeket két testvér módjára ötvöző zászlót állíttatott fel a szabad ég alatt.

Ezt a mély vonzalmat a királynő minden adandó alkalommal szavakkal is kifejezte, és amikor megtisztelt azzal, hogy fogadott Őfelsége, Párizsban tett könnyű sétájáról beszámolván, úgy tűnt, még sokkal rózsásabbá vált arca és élénkebbé a tekintete. Mintha csak mosolyával szeretné megőrizni azt a Párizst, amelyik üdvözölte és befogadta őt. Hiszen Párizs egy csapásra örökbe fogadta Mária királynőt, máris megszerette. A hatalmas szalon, amelyben Őfelsége méltósággal fogadott, azáleával és orgonával telerakott kosarakkal volt díszítve, mind a bútorok, mind a szőnyeg, lépni sem lehetett anélkül, hogy bele ne ütközzünk e csodálatos csokrokba, amelyek a tavaszt juttatták eszünkbe, még jobban hangsúlyozva Őfelsége szókeségét és törekenységét.

- Elégedett Őfelsége az első Párizsi sétaúttal?

- Igen, nagyon - válaszolta nekem a királynő. - Bár korán felismertek. A járókelők közel jöttek és köszöntöttek, én is vágyat éreztem arra, hogy jó napot kívánjak nekik, mintha csak otthon lennék, Bukarest valamelyik utcáján.

- Párizs nem téved, Párizs tudja, mennyire ragaszkodik Felséged Franciaországhoz.

- Ez igaz, mindig is hűséges szövetségesük voltam! - kiáltott fel a királynő. Ezt a mondatot nagy nyomatékkal ejtette ki, egyenesen a szemembe nézett világító szemével, tiszta tekintetéből megható lojalitás és őszinteség tükröződött. - Igen, én mindig is bíztam a szövetségesek ügyében. Biztos voltam abban, hogy az antant végül győzni fog. Ennek bizonyossága még a legszörnyűbb napokban sem hagyott el. Ezért sokat szenvedtem. Mások az én helyemben olykor kételkedtek volna. De én makacs vagyok. Valóban rettenetes időket éltünk meg, először, amikor láttuk az oroszokat lábhoz tenni a fegyvert. Szerencsére a mi kis román katonáink elkapták a behemót oroszok frakkját, igazi hősként harcoltak. Később, amikor visszavonulásról beszéltek, elkerülhetetlennek mondták a békét, én meg nagyon sokáig nem akartam elhinni. Mi elszigetelve és magunkra maradtunk. Tudják, mi adott erőt? Sebesült katonáink mellett, amikor levertnek láttak, azt mondták nekem, hogy »Felség, mi önnel vagyunk, mi készek vagyunk meghalni felségedért, Romániáért! Nem akarjuk, hogy sírjon!«

- Ön, Felség, olyan volt nekik, mint egy irgalmas nővér.

- Én annál sokkal több voltam - mondta határozottan a királynő -, én voltam a szívük szíve.

Ekkor egy úrhölgy lépett a szalonba további két virágkosárral. A királynő elébe ment, hogy megsejmelje azokat.

- Látják, négy éve annak, hogy nem láttam hasonló virágot, és az a sok tiszteletadás és hódolat, amiben részem van, összeszorítja a szívem.

met, és nem tudok örülni, hiszen az országomra gondolok, ahol semmi sincs, a nép nélkülözik és éheznek.

Nyomasztó csend állt be, a királynő lehajtotta fejét, mintha csak gondolataiba merült volna, és előtörték az emlékek: az országa nyomora, az ő valaha dicsőséges, vértanú Romániája, ahol most éhínség uralkodik. Azután felemelkedett, a fogadás véget ért.

– Felség – kérdeztem –, hosszabb időt szándékozik Párizsban tölteni?

– Ó, nem, csak néhány napot, mivel Londonba tartok a fiam neveltetése miatt, de Párizson fogok áthaladni. Csak ennyi, nem fogok túl sokat időzni. Amikor az ember ennyit és oly sokáig szenved, a szív oda hívja, ahol a szenvedők vannak, hogy személyes részvételével enyhítse fájdalmukat. El szeretnék menni a háború dúlta vidékekre, ahol az ellenség pusztított, a harctérre. Meglátogatom Verdunt és imádkozni fogok az elesett katonák sírjánál.”

Eddig az interjú. Közben megérkeztek a bejelentett vendégek.

„Eljött üdvözölni Henriette Vendôme és a férje, nagyon sok beszélgetnivalónk volt, szomorú dolgokról is. Nando öccse, Carlo,¹⁵⁶ rövid idővel ezelőtt halt meg spanyolnáthában, Josephine özvegy, Rajna melletti kastélyuk az angolok által megszállt területen van, talán ellátogathat oda! Zavaros helyzet, de nagyon örvendtünk egymásnak.” Este 6-kor nagy fogadás a szálló földszinti fogadótermében, amelyet „az itteni román kolónia és a romániai szolgálatban megismert franciák közül néhányan szerveztek. Bemutatták Saint-Aulaire márki igen kedves feleségét. És még nincs vége a napnak.”¹⁵⁷

¹⁵⁶ Karl Anton Friedrich Wilhelm Ludwig Prinz von Hohenzollern-Sigmaringen (1868. szeptember 1. – 1919. február 21.) 1894. május 28-án kötött házasságot Joséphine Caroline belga királyi hercegnővel.

¹⁵⁷ „Micsoda nap! És holnap még rosszabb lesz!” – írja be már az ágyban a naplójába a királynő. *Inseamnă zilnice*, 2006: I. 75. o.

A *Le Temps* tudósításának¹⁵⁸ első mondata: „Vannak nők, akik tündérnek születtek” – és jelzöt jelzőre halmozva, csokorba fűzve, ebben a stílusban folytatja. A tudósítás közepe táján végre egy konkrétum, persze annak, aki ismeri valamelyest a történetet: „hős és irgalmas nővér” – majd az iménti hangnemben tovább, mígnem eljut a Szépművészeti Akadémiai tagságáig, utalva a királynő akvarellező kedvteléseire. „Éppúgy, ahogyan a flandriai grófnő teszi, vagy sokan mások, akiknek ereiben királyi és császári vér csordogál...” – jegyzi az alanyi tudósítást (–T. –S.).

Hol vannak az erdélyiek?

Érdekes, hogy a királynő – egyébként szűk – kíséretére¹⁵⁹ nem terjed ki a sajtó figyelme, a felséges csillogás árnyékalakjai senkit sem érdekelnek, ami természetes is akármilyen formai beszámolóban. Feltűnő a kései erdélyi tudósítónak, hogy az erdélyi románok közül senki nincs az állomáson, vagy senkit nem említ a tudósító. A román küldöttség erdélyi csoportját egész egyszerűen nem értesítették az érkezésről. Egy apró részlet: Vaida-Voevod, aki bizalmas leveleiben mindenről részletesen beszámol a Kormányzótanácsnak, március 11-ére keltezett levelében, másodkézből származó hírben, egy anekdotaszámba menő epizódra reflektálva említi először a királynő párizsi jelenlétét.¹⁶⁰ Octavian Goga 1915 óta külső tag, nem az erdélyiek csapatában játszik.

¹⁵⁸ Csütörtök, 1919. március 6.

¹⁵⁹ Irène Procopiu, Simky Lahovary udvarhölgyei, Cantemir és Păun kisasszonyok, Miss Woodfield, Iléana hercegnő nevelőnője és Ballif tábornok, a királynő szárnysegédje.

¹⁶⁰ *Nem (csak) Erdély*, 2010: 47–48. o.

Egyáltalán mi dolga a királynőnek ott és akkor Párizsban? Románia képviselte zöld utat kapott a konferenciára, már túl volt az első hivatalos találkozáson is. Január 31-én délután negyed négykor a francia külügyminisztérium Quai d'Orsay-i palotájának óratermében Brătianu miniszterelnök, a küldöttség vezetője hosszan és kimerítően mindent elmondott. Talán nem kellett volna, vagy nem mindent így kellett volna? Fentebbi kérdésünkre az iskolai tankönyvekből és több, tudományos igényre számot tartó magyar forrásból is megismerhető válasz: barátságosra, mosolygósra fordítani a konferencia hangulatát, megszerezni nagyjainak jóindulatát, akiket alaposan felbőszített, megzavart Brătianu konoksága. Ezen indoklás hallatán többértelmű kuncogást is megenged magának a történészszakma. Van azonban valamiféle ésszerű, értelmezhető magyarázata mindennek. Próbáljuk megkeresni úgy, hogy visszapörgetjük az időt – de előbb kísérjük el a királynőt párizsi útjaira.

Az élet nem áll meg csak arra a pár percre, amíg a látogatásról szóló hírek elcsábítják a figyelmet a konferenciáról, amely mégiscsak a mindennapok kiemelt eseménye. A konferencia dolgozik: a nap témája Ausztria–Magyarország élelmezése. Nem jutnak dűlőre, nem egyszerű. Montenegró követe ajánlja magát és országát. Wilson elnök hazautazott, és este a Metropolitan Opera termében a Népszövetségről értekezik igen nagy sikerrel. Ott hangzik el, harmadik oda-vissza hajózása előtt, szállóigévé vált ígérete: „Nem jövök vissza, amíg a világ békéjét nem hozhatom magammal!” Szó szerint a párizsi „pár napról”, a királynő naplóját követve:

„*Csütörtök, március 6.* – Soha nem tudom majd szavakba foglalni azt a rohanást és a vele járó izgatottságot, amelyben élek. Amit két hét alatt kellene elvégezni, azt pár viharos napba kell belegyömöszölni. Több mint bizonyos voltam benne, hogy ez így fog történni. És nem ellenkezhetem, alkalmazkodnom kell, és lankadatlanul el kell végeznem azt, ami erőmből telik. Türelem kell ahhoz, hogy mindenkit fogadj, meg-

hallgasd és válaszol nekik. Ráadásul arra vagyok kényszerítve, hogy a hajam ápolásával kezdjem a napot. Valami csodaszert masszíroznak a hajgyökereimre, aminek az a tényszerű eredménye, hogy az a kevés hajtincs, ami még van, rendesen összegubancolódik. Érkezik a fodrásznő, aki valahogy rendet teremt a hajtincsek között, szobalányom nem ért hozzá.¹⁶¹ A legdrágább reggeli szabadidőmet rabolja el ez az unalmas és csüggesztő ceremónia. Aztán rámtöri az ajtót mindenféle árus kalapokkal, cipőkkel, fehérneművel, ruhákkal, és én védtelen vagyok és képtelen arra, hogy ennek az áradatnak útját álljam. Amikor sikerül végre rendbe szednem magam, átmegyek a szalonomba, ahol már várnak Brătianu, Antonescu és mások, akikkel meg kell beszélnem a napom. Ballif és az udvarhölgyeim is igényt tartanak pár percre. Igyekszem megőrizni a nyugalmam, hogy ne tervezek be óránként négy meghallgatást. És ugye a vágyam, hogy lássak valamit Párizsból, hogy legalább egy órát sétálhassak a lányaimmal és valamennyi időt szakítsak az elkerülhetetlen vásárlásokra, mert ki kell egészítenem a ruhatáram! Vásárolnom kell pár ruhadarabot, öt éve nem újíttam fel a ruhatáram! Nem akarok túl sokat költeni, minden olyan drága, és persze minden párizsi női szabó nekem kíván dolgozni, rám akarja tukmálni a kreációit. Az itt divatos holmi lehetetlenül szűk, rövid, ujjatlan, az estélyi ruhák annyira kivágottak, amennyire bátor azt valaki fölvenni. Az estélyi ruhák két darabból állnak, a darabok lazán kapcsolódnak egymáshoz és teljesen szabadon hagyják a karokat és a hátat, ha lehet, akkor a lábakat is. Ezt föl nem veheti egy illedelmes, jó modorú nő, egy királynő bizonyos átalakítások nélkül semmiképpen. Gyorsan kell döntenem, nincs idő részletekbe menően elvacakolni vele.”

161 A királynő divatot teremtett azzal, hogy rövidere vágatta a haját.

A mai nap, úgy tűnik, a sajtó napja

„A világ minden újságírója ott zsibong körülöttem, és azt mondták, fogadnom kell őket. El tudnak képzelni egy tágra nyílt ajtajú kalitkát, amelyben 40 újságíró egyszerre akar kérdezni? Igyekeztem mindenkivel szembefordulni, és az országomról beszélni! Álmomból is arra riadok fel, hogy üldözőbe vettek. Még japánok, lengyelek is voltak, akiket később fogadtam. Előbb a franciákat, utánuk az olaszokat, majd az angolokat, később az amerikaiakat, majd lent, a hallban mindenki mást. Hála Istennek, hogy nem vesztettem el a fejem, és a franciám nem hangzott túl angolosan.¹⁶² Volt még egy fogadásom ugyanott, sok ember számára, aki látni és találkozni akart velem. Öröömre volt, hogy régi barátokkal is talál-

162 Antonescu párizsi főmegbízott vezette fel a tájékoztatót. A *Le Petit Parisien* kiküldött munkatársa a sajtótájékoztatóra Marcel Benoît. A sajtótájékoztatóról készült riportot a lap március 7-i száma közli. A királynő aggodalma fölöslegesnek bizonyul, Benoît kolléga külön bekezdésben írja, hogy „La reine parle un français très pur et imagé, avec ce léger accent chantant qui est d'un charme accru.” Vagyis szabádon: A királynő szépen és választékosan beszél a nyelvünket (franciául), egy picit éneklő hanglegjtéssel, aminek külön varázsa van. A *Journal des débats politique et littéraire* szerint: „Dans un langage élevé et familier à la fois, empreint d'une parfaite bonne grâce et du charme...” A királynő első mondatai: „méltatlan vagyok arra a sok szép szóra, amivel elhalmoztak, a királlyal együtt csupán a feladatunkat végeztük.” Az első kiemelt gondolat: „Nous n'avons qu'une vie, mais n'est-elle pas bien remplie, quand il nous a été donné, comme au roi et à moi, de réaliser le rêve de notre peuple, de faire la Grande Roumanie.” Azaz: Csak egy életünk van, de amikor az megadatott nekünk, a királynak és nekem, egy nemes cél töltötte ki: hogy munkánkkal váltsuk valóra népünk álmát, Nagy-Romániát.” Egy másik gondolat: „A környezetemben tapasztalt csüggedés és tanácstalanság ellenére sem adtam fel. Boldog vagyok, hogy a végsőig reméltem a győzelmet. Azt hiszem, hogy ketten tartottunk ki következetesen ebben a hitünkben: Berthelot tábornok és én.” M. Clemenceau-nak is megüzente, hogy álma a nagy találkozás, bár nem diplomataként érkezett a világ fővárosába és nem kíván beülni a konferenciára. A riporter megjegyzése: „bejelentését egy kedves és többértelmű mosollyal kísérte”. Soha máskor, talán majd visszatérőben a Wilson elnökkel való találkozáson kerül újra elő a decemberi bukaresti megmozdulás kérdése. A csoportból valaki rákérdezhetett. A válasz: „Mais il n'y a pas eu de révolution du tout. Une simple grève.” Azaz: De hát az nem volt egyáltalán forradalom. Egy egyszerű sztrájk volt. Visszatérő kulcsszók: végtelen bizalom Franciaországban, a németek kirabolták az országot. A búcsúszavak: „Je reviendrai avec le roi bientôt, nous dit-elle, mais j'ai tenu à vous voir pour que vous me connaissiez mieux. Vous avez vu la femme aujourd'hui. J'espère que vous accueillerez bien la reine.” Vagyis: „Rövidesen a királlyal fogok visszajönni, most azért akartam találkozni önökkel, hogy jobban megismerjenek. Ma önök a nőt látták. Remélem, hogy a királynőt is fogadhatják.” Öt évbe telik, amíg ez a szándék valóra válhat.

koztam, közöttük az elragadó Verblumskyval,¹⁶³ aki mindig és most is fél térdre ereszkedik, amikor mindenki előtt kezet csókol. A váratlan ismerősök között meglátom Jack Chamberlaint is. Borzalmasan fáradt vagyok, de sikerült egy-egy órára kiosonnom a városba reggel és délután. Reggel Henriette-tel a Redfernbe,¹⁶⁴ délután a lányokkal, hogy ajándékot vegyünk Nandónak és egy kis karórát Ileanának... Készültem a másnapra tervezett fogadásaimra, s különösképpen a nagy Clemenceau-ra. Igyekszem, de minden jobban sikerülne, ha nem lennék annyira túlterhelve. Kellemes találkozásm volt Anna de Noailles-jal.¹⁶⁵ Láttam szegény Ivonne Cerkez-t¹⁶⁶ és később Medge¹⁶⁷ doktorral is szót váltottam, aki igen érdekes ember maga nemében, és 400 000 db ruhát visz Romániába a szegényeimnek... Több érdekes dologról is írtam volna, de szó szerint nincs rá időm!”

A nagy Clemenceau

„Péntek, március 7. – Szép, napsütéses napra ébredtem, de nem mehettem ki, mert hosszú napom volt, nagyon sok embert kellett fogadnom. A hajam bonyolult kezelése miatt reggeli készülődésem körülményes. Fél óra, utána hullámosítanom kell a hajam, hogy valamelyest rendezetten nézzek ki. Egy órám van minden egyébre, ruhapróbára, öltözésre is, és tudom, hogy a másik szobában ott vár Brătianu meg a többiek renge-

163 Amerikai újságíró, személyére nincs adatom.

164 Képtár és képkereskedés.

165 Anna-Élisabeth de Noailles (Párizs, 1876. november 15. – Párizs, 1933. április 30.) francia költő és prózaíró. Lásd bővebben: *Nem (csak) Erdély, 2010*: 501. sz. jegyzetét a 264. oldalon.

166 Személyére nincs adatom.

167 Dr. Medge angol orvos, a királynő orvosa első romániai éveiben.

teg sürgős kérdéssel, amelyekre mind válaszolnom kell. Az ilyen napkezdést nehéz türelemmel elviselni. A mai reggel például a szó szoros értelmében borzalmas volt. Úgy éreztem, hogy egész Párizssal birokra keltem, mert nem volt olyan szabó, kalapos és más szállító, aki ne akart volna felöltöztetni, de én nem vagyok hajlandó költekezni most, súlyosan nélkülöző országom terhére. És különben is, nem csábítanak már a drága ruhák, megnézem, de nem vesz le semmi a lábamról. Igen, országom »első szolgája« lettem, ez az igazság, és ez a szolgálat teljesen leköt, uralja a gondolataim, mindegy, mennyire hízelegnek meg tisztelegnek nekem, mert kétségkívül ez történik velem, egész egyszerűen dicsőítenek. Még szerencse, hogy 43 éves vagyok, különben arra gondolnék, hogy ellenállhatatlan vagyok. Igaz, természetes vonzerőm csúcsán vagyok, de ennek semmi köze a koromhoz. *J'ai même encore* – amit Barbu kíván nekem – *un succès de jolie femme!*¹⁶⁸ – ami oly sokat jelent nemcsak a franciáknak, másoknak is.

Miután megvívám a szállítóimmal, Brătianu és Mișu markába kerültem, hogy átnézzük az otthoni dolgainkat, mert ma találkoznom kell a nagy Clemenceau-val. A »tigrissel«, ahogyan őt itt becézik. Odafigyeltem, amennyire tudtam, bár Brătianu olyan körülményesen és nehézkesen fogalmaz, hogy ilyen izgatott állapotban, mint amilyenben én ma vagyok, alig lehet követni. Próbáltam a lehető legtöbb bölcsességet elraktározni, hogy elő tudjam adni a mondandómat a tigrisnek, persze a saját stílusomban, ami kevésbé fogja majd untatni az öreget, mint Brătianu elővezetése. Beszélgetés közben is állandóan megzavartak, kérdeztek, kértek, meghívtak valahova, és rengeteg virágos küldönc is érkezett.

Minden lap tele van az interjúimmal. Antonescu, aki úgy gondolja, hogy vigyáznia kell rám, hiszen itteni megbízott miniszterünk, repes az

¹⁶⁸ Egy szép nő sikere! (francia)

örömtől, olyan jó a sajtóm. Csak este az ágyban tudom átfutni. Elmosolyodom, hiszen a saját szavaimat olvasom vissza. Azokat, amelyek a legjobban szórakoztatnak, ki kell majd vágni és ideragasztani, érdekes és szórakoztató lesz majd később újraolvasni. Minden rám pazarolt tisztelegés országomat illeti, ezért vagyok annyira boldog, hogy Párizs elveszti a fejét miattam. Ezért utaztam ide, és minden sikerem országom sikere! Nem tudom már felsorolni azokat, akiket fogadtam napközben, de fél 12-kor elmentem Clemenceau-hoz.

Sütött a nap és tavaszi fuvallat simogatását éreztem. Simky¹⁶⁹ és Antonescu kísért el. Katonai tiszteletadással, szépen hangzó himnuszunkkal fogadtak. Az öregúr könnyedén, fiatalosan lesietett a lépcsőn a fogadásomra. Ami meglepett: érdekes módon kesztyű volt a kezén.¹⁷⁰ Együtt mentünk föl sok katonatiszt kíséretével, aztán csak ketten bementünk a dolgozószobájába, és sokáig beszélgettünk. Mindig elképzeltem, hogy majd beszélgetni fogok Clemenceau-val, és íme, itt vagyok.

Egyáltalán nem öreges, elméjének akár csak egy parányi zuga sem fáradt, nem csökkent. A katonákra jellemző természetes gondolkodásmód jellemzi, de végtelenül csökönyös. Vannak csalódásai Romániával kapcsolatban, s ebben kitart olyannyira, hogy egy pillanatig farkasszemet néztünk, mint két gladiátor. Rendszerint jól érzem magam ilyenkor, de azt nem mondanám, hogy bármikor rá tudnám bírni véleménye megváltoztatására. Szemtől szembe támadott a béke-megállapodás dolgában, és amikor érvelni próbáltam, akkor mereven a szemembe nézett: »*Ne me racontez-pas tout cela, vous étiez pour la résistance, vous.*«¹⁷¹

¹⁶⁹ Lahovary, (Simky) Simona (1881–1935) a királyné társalkodónője, Alexandru Lahovary (Lahovari) román politikus (1840–1897), a román konzervatív párt egyik alapítójának a lánya.

¹⁷⁰ Clemenceau mindkét kezén krónikus ekcémával küszködött, amely 1916-ra úgy elhatalmasodott, hogy kesztyűt kellett viselnie.

¹⁷¹ Ne meséljen nekem, Ön az ellenállást szorgalmazta. (francia)

A „bukaresti béke”

Hogy olvasóm értelmezni tudja Clemenceau első látásra (hallásra) feltűnően udvariatlan replikáját, vissza kell lapoznunk az időben. Azt hiszem, az a leghelyesebb, ha ezt a történetet is a királynő meséli el nekünk úgy, ahogy naplójában megörökítette. A beszélgetés idején már nincs igazán jelentősége, hiszen a román delegáció, mint tudjuk, január 11-én meghívást kapott a konferenciára, de a »különbéke« ódiumát cipelte magával még nagyon sokáig. Máig? Olvassuk a történetet tiszta forrásból:

„Iași, csütörtök, 1918. február 12. – Nyomasztóan rossz hírek fogadtak, amikor Iași-ből visszaérkeztem. Ukrajna aláírta a békét,¹⁷² és megígérte, hogy a teljes búzatermését kiszállítja Németországba. Trockij¹⁷³ anélkül, hogy ténylegesen aláírta volna a békeszerződést, bejelentette, hogy a hadiállapot Oroszországban megszűnt, és a hadsereget leszerelte.

A kör bezárult és már-már fulladásig fojtogat bennünket. Mindenki úgy beszél rólunk és velünk, mint a haldoklóval, akinek alig maradt pár órája hátra, amíg teljesen kimúlik. A helyzet konok lázadásra készítet. Nem tudom elfogadni, nem nyugszom bele abba, amit a sors ránk kény-

szerít, megszakad a szívem, megöli a lelkem, nagyon, nagyon, nagyon igazságtalan.

[...] A rossz hírek egy részéről a király tájékoztatott, de megjött Știrbey¹⁷⁴ is, aki tetézte. Utána sietősen el kellett mennünk a Trei Ierarhi templomba.¹⁷⁵ Zaklatott állapotomban komoly, de megnyugtató erőfeszítésbe került, hogy mozdulatlanul, figyelmesen hallgassam az énekeket. A kórus éneklése felemelően hatott ebben a kitűnő akusztikájú templomban.

Ma kínszenvedés volt számomra a reggelinél ülni, mert alig tudok az emberek szemébe nézni. Mire a reggelizés véget ért, újabb próbatétel várt rám, fogadnom kellett az új minisztereket. Nem volt kifogásom egyikük ellen sem, de amit a pusztaság lényükkel jeleznek a dolgok állapotáról, az gyilkos fájdalom számomra. Kinevezésük nem jelent egyebet, mint-hogy minden reményünk dugába dőlt, fájdalmasan szép történetünkre, áldozatunkra, 18 hónap kiábrándulásaira zárópecsét kerül. Most is szorongatnak, eladnak, elárulnak bennünket, fojtogató kelepccébe kerültünk. Megpróbáltam uralkodni magamon, közömbösen lényegtelen dolgokról beszéltem, de ahogy az első szót kiejtettem valós érzelmeimről, teljes erővel feltört belőlem az irtózatossá váló fájdalom. Azt hiszem, hogy senki sem

172 1918. február 8-án.

173 Trockij, Lev Davidovics (eredeti nevén: Bronstein) (Janovka, Oroszország, 1879. november 7. – Mexikóváros, Mexikó, 1940. augusztus 21.) zsidó származású orosz-szovjet marxista politikus, forradalmár, az 1905-ös oroszországi forradalom, majd az 1917-es októberi orosz forradalom egyik vezéralakja, a Vörös Hadsereg megalapítója. 1917 augusztusában a VI. pártkongresszuson tagja lett a bolsevik pártnak – belátta, ezen kívül nincs más politikai erő, amely átvehetné a hatalmat –, sőt a Központi Bizottság tagja lett. Politikai és katonai szervezőként egyaránt kiemelkedő szerepet játszott a fegyveres felkelés előkészítésében. Lenin után a forradalom második legtekintélyesebb vezetője lett, valóságos néptribun, színpadkérő szóvivő volt. Az októberi fordulat után megalakult első szovjet kormányban külügyi népbiztos, tulajdonképpen külügyminiszter lett. E minőségében elsősorban a breszti béketárgyalásokon játszott szerepe révén vált ismertté. A szovjet delegáció vezetőjeként az időhúzás taktikájához folyamodott, majd végül elutasította a béke aláírását, ami katasztrofális eredménnyel járt. Az ezt követő elsőpró német támadás után sokkal előnytelenebb feltételekkel volt kénytelen végül békét kötni. Ezután lemondott a külügyi népbiztosságról, hadügyi népbiztos, majd a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke lett.

174 Știrbei (Știrbey), Barbu Alexandru (1872 – 1946) herceg, 1913 és 1927 között a királyi birtokok főfelügyelője, a királyi család belső titkos tanácsosa, Brătianu miniszterelnök sógora és barátja. Személyéről lásd *Nem (csak) Erdély*, 2010: 241. jegyzet

175 Evlia Cselebi török utazó „leírhatatlanul szépnek” említi a iași-i óváros egykori Ulița Domnească (ma Bulevardul Ștefan cel Mare) 1635–1639 között, Vasile Lupu uralkodása idején épült kolostortemplomot. Aleppói Pált gazdagon faragott külső márványborítása – „tenyérynél faragatlan hely nincs a falain” – kápráztatta el. A bizánci, gótikus (ablak és ajtókeretek), grúz és örmény, illetve helyi építészeti elemeket ötvöző templom felszenteléséről a templom déli oldalán elhelyezett szlavón nyelvű emléktábla tudósít: „Én, Vasile vajda építtettem ezt az imaházat a három püspök, Nagy Vazul, Grigore a Teológus és Aranyszájú Szent János szent nevére. Varlaam érsek saját kezűleg szentelte fel az Úr 7147. (1639.) évében, május 6-án.” Az avatott szemléltetést Isztambul Galata negyedében lévő kolostorra emlékezteti. A templom belső freskói a kor híres templomfestőinek, Szidov Posszpejev, Iakob Gavrilov és a moldvaik közül az idősebb Nicolae Zugravul és Ștefan alkotásai. A templom az alapító, Dimitrie Cantemir tudós fejedelem és a két egyesült fejedelemség első uralkodója, Alexandru Ioan Cuza síremlékeit őrzi. A kőkerítéssel és négyszögű bejárati toronnyal védett kolostor falai között a Fejedelmi Akadémia (Academia Domnească) elődje, a Vasile Lupu kollégium és egy nyomda is működött.

kételkedett tényleges véleményemben. Averescu¹⁷⁶ annyira meglepte mély bánatom, hogy miután elbúcsúztam a többiektől, engedélyt kért magánkihallgatásra.

A tábornok elérzékenyült, amikor látta, mennyire kétségbeesett vagyok. Nyilvánvaló, nem is gondolt arra, hogy engem ennyire megvisel a helyzetünk kiúttalansága, és bármennyire fegyelmezte magát, ez megzavarta. Mi mindig jó barátságban voltunk, és én mindig kiálltam mellette, amikor rágalmazták. Azt hiszem, hogy a királyi család tagjai közül hozám áll a legközelebb. És most tudomásul kell vennünk, hogy szemben állunk egymással. Megpróbál meggyőzni arról, hogy soha nem vagyunk olyan kétségbeesett, reménytelen és megalázó helyzetben, mint ahogyan én azt gondolom, csakugyan lesújtotta, hogy ilyen lemondónak látott. Beszélgetésünkre – drámai hangulata ellenére – szívesen gondolok vissza, de el kellett mondanom neki, mennyire fájdalmas őt, legjobb tábornokunkat béketárgyalóként elfogadni.

Miután Averescu elbocsátottam, Sir George Barclay-t fogadtam. Vele is egy megható beszélgetésem volt, és úgy sírtam, ahogyan csak egy nő és egy királynő tud sírni, amikor minden vágyát folyamatosan, következetesen szétzilálta a könyörtelen sors, amíg aztán semmi nem maradt. Csak tehetetlen vergődés, a jövő reménytelensége és még az a kevés sem, hogy sztoikus hősiességünket méltányolnák. Tehetetlenül kisodródunk az élők sorából, mert nem segítettek, hanem elárultak bennünket és mindenki által elhagyott, kimúló, végét váró testté lettünk. A jóságos öregúr nem keresett vigasztaló szavakat, erejéből csak fájdalmas sóhajokra telt és alig tudta kitörni akaró sírását visszafojtani.

176 Averescu, Alexandru (Babele [Besszarábiában], 1859. március 9. – Bukarest, 1938. október 3.) a román királyi hadsereg gyalogsági tábornoka (a háború után tábornok), a román II. hadsereg parancsnoka, 1918. január 26-tól február 27-ig miniszterelnök és külügyként az első, egyeztető tárgyalásokat vezette a központi hatalmak képviselőivel.

Hogy biztosítsuk vasúti szállításainkat, csapatokat küldtünk Besszarábiába, és most aggódva követtük Iași-ból előnyomulásukat. Oroszországban teljes volt a zűrzavar, darabokra szakadt, mert nem volt egyetlen elismert vezetője sem. A feltörekvő Leninnel eluralkodott az erőszak. Borzalmas híreket kaptunk arról, hogy a vezetés nélkül maradt katonák lemészárolták, felkoncolták a tisztjeiket.

Iași-ba érkezett egy ukrán küldöttség. Fogadtam őket. Olyan lelkesen és olyan meggyőződéssel beszéltek új szabadságukról és csodálatos vágyaikról, hogy magukkal ragadták a hallgatóságot, és nem lehetett a történeteiket és csodaváró lelkesedésüket érdektelenül hallgatni. Úgy tűnik, hogy Oroszország minden szegletének saját eszményképe van, és azt önállóan kívánja megvalósítani. A cár volt az egyedüli mitikus erő, amely Oroszország minden részét egységbe fogta. Ez az erő szertefoszlott, és Oroszország darabokra szakadt. Minden nappal új dicsőség reménye ébredt, és nem eszmélt rá senki arra, hogy rombol, és nem épít. Az új és szabad Oroszország öröme valami megmagyarázhatatlan félelemérzéssel töltött el. Nem tudtam szabadulni attól a sejtéstől, hogy valamilyen sötét és rettenetes ismeretlen felé sodródunk, és azt végképp nem értettem, hogy Európa ennek miért örvend.

Ősztönző Párizsból, de zárt ajtók minden irányban. Franciaország, hogy kétségbeesett helyzetünkben egy kis fényt hozzon, megtisztelt azzal, hogy az Académie des Beaux-Arts¹⁷⁷ levelező tagjává választott. Megható, nagy megtiszteltetés számomra és honfitársaim számára is. Ezt a hízelgő hírt Victor Antonescu,¹⁷⁸ párizsi követünk távirata hozta. [...]

177 Az 1803-ban ezen a néven újrafogalmazott alkotók társasága, az Académie des Beaux-Arts egyike a Francia Intézet (Institut de France) öt műhelyének. Az 1998 júniusában megfogalmazott új alkotmánya szerint: hivatása, vállalt feladata megővni és népszerűsíteni a francia művészeti hagyományokat (több alapítvány kezelője, közöttük az impresszionizmus temploma, a Monet Marmottan múzeumé), kapcsolatokat kiépíteni és fenntartani a Franciaországon kívüli társintézményekkel.

178 Antonescu, Victor (1871 – 1947) jogász, a román Nemzeti Liberális Párt meghatározó egyénisége,

A következő néhány sorban leírom azt a lelkiállapotot, amikor Averescu tábornok, aki Brătianut váltotta a kormány élén, vállalta a békétárgyalásokat. Én borzalmas dolognak tartottam, hogy egy tábornok vállaljon egy ilyen megbízást. Úgy tűnik, igazságtalan voltam, de egyetlen érv sem győzhetett meg akkori meggyőződéseim ellenkezőjéről. Az ellenállás, a tagadás ördöge hatalmába kerített, és senki magyarázatát nem fogadtam el, még azokét sem, akiket általában meghallgattam. Iszonyúan egyedül és számkivetettnek éreztem magam tehetetlenségemben, hogy semmilyen módon sem tudom feldolgozni sorsszerűnek tűnő helyzetünket. Annak a gondolata, hogy a szövetségeseink eltaposva, megfojtva magunkra hagynak, az örület küszöbéig sodort.

Bárhova fordultam, mindenhol zárt ajtókra találtam, egyetlen út sem vezet sehova, s ami a legrettenetesebb volt, mindenki szemében szálnamat láttam. Nem akartam senki sajnálatát, harcolni akartam... a körülményeken azonban, ellenkezésem dacára nem változtathattam. Küldött-ségünk megérkezett Bukarestbe, hogy tárgyaljon az ország megszállt felével. Kellemetlen híreket hoztak.

Az úgynevezett németbarátok¹⁷⁹ – Carp,¹⁸⁰ Beldiman,¹⁸¹ Lupu Costa-

Románia Nemzeti Bankjának az igazgatója 1907 és 1913 között. 1914. január 1. és 1916. december 11. között igazságügyi miniszter, 1917. július 10-ig pénzügyminiszter. 1917. október 10. és 1918. március 25. között Románia meghatalmazott nagykövete Párizsban.

179 E tárgyban igen fontos olvasmányként ajánlom Lucian Boia *Germanofilii* (Németbarátok) című, a bukaresti Humanitas Kiadónál 2009-ben megjelent könyvét, amely sajátos szemszögből elemzi a romániai szellemi elit megosztottságát a Nagy Háború idején.

180 Carp, Petre (Iasi, 1837. június 28. – Tîbănești, 1919. június 19.) konzervatív román politikus. Lásd még: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 295. jegyzet

181 Beldiman, Alexandru V. (Iasi, 1832. december 30. – 1898. február 17.) újságíró, szerkesztő, Cuza fejedelem támogatója. Az *Adevărul* c. lap alapító kiadója Iasi-ban (1871. december 15-én jelent meg az első száma), majd Bukarestben (1888. augusztus 15-től).

chi,¹⁸² Virgil Arion,¹⁸³ Stere,¹⁸⁴ Nenițescu¹⁸⁵ – egy aláírt felirattal keresték meg őket, amelyben kijelentik, hogy nem ismerik el tovább Ferdinandot feljebbvalójuknak, és egy más német dinasztíát akarnak. Meglepő volt ezt hallani azoktól, akik személyes barátaink voltak, de hát megszoktuk a kellemetlen híreket, nem is csodálkoztam már ezen, amikor elmondták. Sajnáltam viszont az öreg Carpot, akit már akkor megszerettem, amikor megismertem. Jól megértettük egymást, de a háború lényegesebb dolgokat is megsemmisített annál, mint az én Petre Carp iránti rokonszenvem.

Jó híreket is kaptam azért, Bukarestből a hű barátok üdvözléteit. Ezek között volt Didina Cantacuzino,¹⁸⁶ a Bukarestben hősieen dolgozók vezetője. Ajándékokat is hoztak, sebesült katonák által számomra készített emléktárgyakat.

Egy alkalommal megkeresett Berthelot, és megkérdezte, átadhatja-e a jelenlétemben Ballifnak a Légion d'Honneur-t.¹⁸⁷ Örömmel fogadtam a

182 Lupu-Kostaki (Costache, Costachi), N. (1898–1946) jogász, publicista, politikus. A román kormányhivatalok Iasi-ba költözése előtt, 1916. október 16-án a belügyminiszter (V. Gr. Morțun) 82369. sz. rendelkezése szerint Bukarestben maradt a tárca főtitkári képviselőjében. Érdekes feljegyzéseiből a *Magazin Istoric* c. történelmi ismeretterjesztő folyóirat 1992. évi 8–10. számai közölnek részleteket.

183 Arion, Virgil (1861–1942) jogász, egyetemi tanár, konzervatív párti képviselő, a megszállás alatt Bukarestben maradt és a Iasi-ba költözött kormány oktatás- és egyházügyi tárcáját képviselte.

184 Stere, Constantin (1865–1936) jogász, politikus, író, Iasi-i egyetemi tanár. A megszállás alatt Bukarestben maradt és a *Lumina* c. lapot szerkesztette.

185 Nenițescu, Dumitru jogi- és társadalompolitikai doktor, ügyvéd, konzervatív politikus, belügyminisztériumi főtitkár, a Romániai Nemzeti Bank igazgatója. 1910 és 1912 között ipari és kereskedelmi miniszter.

186 Cantacuzino, (Didina) Alexandrina, (Ciocănești [Ilfov megye], 1876. szeptember 20. – 1944.). Apja Theodor Pallady tábornok, anyja Alexandrina Krețulescu. A Román Nők Ortodox Nemzeti Társaságának elnöke (1918–1938), 1921-től a Román Nők Nemzeti Tanácsának alelnöke, 1930-tól elnöke, a Little Entente of Women alapító társelnöke (1923–1929). A Népszövetségben a hivatalos román követség tagja (1929–1938). 1899-ben köt házasságot Grigore Gheorghe Cantacuzino (1872–1930) konzervatív politikussal, a „Nábob” fiával. A háború alatt a Román Vöröskereszt tagjaként a bukaresti sebesültekórházak egyik irányítója.

187 A Francia Köztársaság Becsületrendje (Ordre national de la Légion d'Honneur) a legmagasabb francia

felkérést, úgyhogy Berthelot¹⁸⁸ bejött a szobámba, és hozta az én „vasez-redesemnek” az érdemrendet. Megható volt, annál is inkább, mert éreztem, hogy ez a megtisztelő felkérés azért volt, hogy vigasztaljon az elutazásuk előtt, mert nemsokára magunkra maradunk a sors kénye-kedvére bízva, s egy olyan vitéz hadfi, mint Berthelot nem lehetett érzéketlen vergődő konokságom láttán még akkor sem, ha józan ésszel azt szélmalomharcnak tudta.

Anderson ezredes is megtalálta a módját annak, hogy együttérzését, mondhatni irántam való csodálatát kifejezze. Megfogadta, hogy ha elutazásra kényszerül, akkor itthagya nekem a Vöröskereszt minden tartalmát, hogy folytathassam a munkám.

Mindenki jóságos és gyöngéd volt hozzám, mint ahogyan az orvos bánik a haldokló pácienssel. Szelíden asszisztáltak a haláltusámhoz, de hát én nem tartozom azok közé, akiknek az agóniája békés vagy nyugat-

állami elismerés, melyet Napoléon Bonaparte, Franciaország Első Konzulja alapított. Jelmondata: „Honneur et Patrie!” (Becsület és hazá!) A magyarban meghonosodott elnevezés nem tükrözi Napóleon eredeti szándékát, mivel ő éppen azért adta a Becsületlégió elnevezést, hogy még a nevet illetően is szakítson a régi rezsim rendjeivel. Mind a szervezet nevét (Legio honoratorum conscripta), mind eredeti szimbólumait (sasok), mind pedig szervezeti felépítését (16 cohors Franciaország területén) az ókori Rómából merítették. A Becsületlégió mindenki előtt nyitva áll, nem csak a nemesek, tisztek, gazdagok és előkelőségek számára. A francia forradalom eltörölte a régi rend kitüntetéseit is, így a Konvent alatt a tábornokok vitézi tetteit díszfegyverrel (puskával, pisztollyal, díszkarddal, sőt díszdobbal) ismerték el. A hadjáratokat viselő Bonaparte tábornok szükségét látta egy katonák és civilek számára egyaránt adható elismerésnek, ezért a francia forradalmi naptár X. esztendő, virágzás (floréal) hava 29-én (a Gergely-naptár szerint 1802. május 19-én) rendelettel létrehozta a Becsületrendet. Noha az első elismerésekről, illetve a Rendbe történő felvételi szülő dekrétumokat kihirdették, a rendjelek átadásával Napóleon azonban megvárta, amíg császárrá koronázzák. Az első átadóünnepségre végül is 1804. július 15-én, a Bastille bevételének tizenötödik évfordulója kapcsán, az Invalidusok kápolnájában került sor. A II. világháború után, az indokínai és az algériai háborúk miatt már annyi rendjelet kellett átadni, hogy félő volt, a kitüntető cím devalválódik. Ennek megakadályozására 1962-ben De Gaulle tábornok elnöki rendelettel újrászabályozta az odaítélés feltételeit, és 1963-ban létrehozott egy új szervezetet is – a Becsületrend „kisöccsét” – az ugyanazokat a fokozatokat tartalmazó, de a rendjelet illetően a francia tricolór kék színét viselő Nemzeti Érdemrendet (Ordre national du Mérite).

188 Berthelot, Henri Mathias (Feurs, 1861. december 7. – 1931. január 28.) francia tábornok. Az első világháborúban a francia hadsereg vezérkari főnöke a nyugati hadszíntéren. 1916 őszétől 1918 áprilisáig a romániai francia katonai tanácsadó csoport vezetője. 1918 novemberétől a dunai francia sereg parancsnoka.

mas lehet. Az én természetem egészségesen erőteljes, kitartásra, nem feladásra születtem. [...]

Csütörtök, február 14. Ágyban maradtam reggel. Pihenni akartam, és senkit nem kívántam látni. 11-kor jelentették Grigorescu¹⁸⁹ tábornokot, aki kitartóan kérte, hogy fogadjam. Természetesen fogadtam. A mindnyájunkat nyomasztó helyzetről kívánt tanácskozni. Együtt reggeliztünk, majd hosszan beszélgettünk, majd visszavonultam a hálószobámba.

Délután 5 körül Averescu kérte, hogy fogadjam. Abban reménykedett, hogy megbarátkoztam az ő álláspontjával, de én még mindig olyan szerencsétlennek és elesettnek éreztem magam, mint legutóbbi eszmecserénken. Pontról pontra haladva, részletesen felvázolta a helyzetet. Az igazságot, nagy I-vel, az ő oldalán vélte megtalálni, a hegyeket is megmozgató hit hiányzott csak belőle. Miután minden érvet bevetett a meggyőzésemre, de én kitartottam kétségbeesésemben, végre bevallotta, nem érti, hogy én mit akarok.

– Nem tesz semmit, tábornokom – mondtam én –, ne gyötörd magad. Megpróbállak öreg angol dajkáknak bölcsességével eligazítani. Hasonló állapotomban egyszer ezt mondta: »Felséged azért olyan bánatos, mert angol, és egy angol soha nem adja fel!« Fogadd el ezt magyarázatul, tábornok, ha nem találsz helyette mást. Én angol vagyok, olyan fajta, aki győzelemre született.

A tábornok rezignáltan távozott, remélem, nem ellenségem. A férfiak általában nem ellenségesek velem szemben, de manapság minden olyan furcsa, átláthatatlan, hogy bármi megtörténhet. Lehet, hogy okosabb dolog lett volna engedékenységet színlelni, közömbösséget, netán békülékenyebb lehettem volna, készségesebb a tervei iránt, de hát legyűrhe-

189 Grigorescu, Eremia Teofil (Târgu Bujor, Galac, 1863. november 28. – Bukarest, 1919. július 21.) román tüzértábornok. Az 1917. évi nyári hadi események idején a román 6. hadtest, majd az 1. hadsereg parancsnoka. 1918. október 24. és november 29. között hadügyminiszter.

tetlen igazságszeretetem okán alkalmatlan vagyok igazi diplomatának. Sikerül azért megdobbantanom néhány szívet, jottányit sem engedve az igazságból, amely oly ritka és főképp olyan ritkán mondják ki. Szomorú eszmecsere volt, igen erős nyomot hagyott bennem. Ő abban látta egyedüli reménységünket és menekvésünket, amit én megalázónak és rettenetesen nyomorúságosnak gondolok. Lehet, hogy neki és nem nekem van igazam, de ahogyan neki is elmondtam, igen mélyen azonosultam azzal az eszménnyel, aminek jegyében birokra keltünk, hogy most elfogadhassak egy más forogatókönyvet országunk boldogulására.

A király Czerninnel találkozik! Február 26. Szegény király ma iszonyú megpróbáltatás előtt áll. Czernin¹⁹⁰ császára nevében kihallgatást kért.¹⁹¹ A kormány úgy véli, a királynak jó lenne fogadnia Czernint. Az ország jövője a tét. A gondolatát is gyűlölöm annak, hogy Nandónak¹⁹² beszélnie kell Czerninnel. A találkozó Averescu tábornok bákói házában lesz.¹⁹³ [...]

Szerda, február 28. Nando éjszaka 1 óra tájban érkezett vissza, de csak ma reggel találkoztam vele. Rettegve figyeltem, ahogyan jött fel a lépcsőn. Mozgásáról és az arcára kiült fáradtságról arra következtettem, hogy borzalmas próbatétel volt számára a találkozás. Reggeli után végre

190 Czernin, Ottokar von Chudenitz 1916 decemberétől Ausztria-Magyarország külügyminisztere.

191 Czernin gróf február 24-én Știrbey herceg bufteai kastélyában lezajlott találkozásuk alatt ajánlotta Averescu tábornoknak, hogy ő javasolja a királynak ezt a találkozást. *Im Weltrrieg, 1919: 358. o.*

192 Ferdinand román király bizalmas beceneve.

193 „Február 27-én egy moldvai kis állomáson találkoztam a királlyal. Dél tájban érkeztünk Focșani-ba, onnan autóval vittek az arcvonatra, ahol a román oldalon Ressel ezredes és néhány román tiszt jött az üdvözlésre. Gépkocsival hajtottunk át az arcvonalon a pädureni-i vasútállomásig. Ott egy szalonkocsi volt előkészítve számunkra, amellyel megállás nélkül Rekecsényre utaztunk. Délután öt óra tájban érkeztünk meg. A román királyi vonat pár perccel később ért be. Azonnal átmentem a királyhoz. Húsz percig tartott a beszélgetésem a királlyal.” *Im Weltrrieg, 1919: 359. o.* Másnap a román kormányt Bukarestben képviselő N. Lupu-Kostaki és P. P. Carp konzervatív politikus egészségügyi sétájukon a Bibescu-ház előtt találkoznak az Elisabeta szanatórium felől a lovagló sétányon velük szembe lovagoló Mackensen tábornaggal és Czernin gróffal. Czernin franciául szól le nekik: „Il a pleuré. Il a tout accepté et je reste” (Sírt! Mindent elfogadott és/tehát maradok.) *Fapte și impresii, 2004: 372. o.*

magunkra maradtunk, és vártam, hogy mesélni kezdjen. Szörnyű volt minden tekintetben. Czernin majdhogynem udvariatlan volt. Ő, aki kellemes társalgó volt, amikor úgy akarta, s bár jobb napjaiban is eléggé gőgös volt, elképzelhető, hogy ilyen megalázó helyzetben hogyan beszélt a királlyal. Egyetlen biztató mondata sem volt. A békefeltételek elfogadhatatlanok, de ha a helyzetbe nem törődünk bele, akkor véleményük szerint lesepernek bennünket a térképről, fölöszt minket egymás között Ausztria, Bulgária, Németország és Törökország. Ha a király nem fogadja el most és a kívánt feltételek között a békét, akkor a két császár azt üzenni, hogy könyörtelen gyűlölettel fogják üldözni, és soha nem kelnek az ő vagy családja egyetlen tagja védelmére sem.

Én sohasem nyugodtam bele abba, hogy Nando találkozzék azzal az emberrel. Megalázónak véltem, de Nando úgy gondolta, hogy mindent meg kell tennie az országáért, még a megaláztatást is vállalta. Lehet, hogy neki van igaza. Nem az én dolgom, de egy idő óta úgy éreztem, hogy a körülötte lévő emberek elbizonytalanították, és elvesztette hitét országa erejében és lojalitásában. Én jobban kedvelem a nyíltan gonoszkodó, mint a mézesházos ellenséget, aki közben kész vasmarokkal torkon ragadni, miután bebeszélte neked a békét. Természetesen a mi helyzetünk annyira kétségbeejtő, hogy minden képzeletet felülmúl, legyen inkább *la guerre à outrance*¹⁹⁴ elbukással, mint békéről tárgyalni egy olyan ellenséggel, aki legkevesebb 50 évre rabszíjra fűzne. Lehet, hogy nincs igazam, de én így gondolom.

Most, Czernin szerepjátszása után dereng már, ezért nem vagyok már annyira letört, mint korábban voltam. Délután ismét hosszan beszélgettem a királlyal. Averescu azt tervezi, hogy kihallgatást kér a császártól Bécsben.

194 élethalálharc (a szövegben francia nyelven)

Péntek, március 1. [...] Prezan¹⁹⁵ tábornokot fogadtam. Szeretném, ha felvidítaná a királyt, de az az érzésem, hogy a hadiállapotunk kétségbeejtően reménytelen. Az osztrákok előnyomultak Besszarabia északi csücskébe. Bekerítették. Prezan attól tart, hogy nincs már mozgásterünk, bármennyire vitézül vállalnánk a harcot. Akkor mi maradt nekünk? Az a kevés remény, hogy ha el kell pusztulnunk, akkor azt felemelt fejjel tesszük.

Szombat, március 2. A király reggel korán bejött hozzám. Aggodalomtól megviselt arccal mondta el, hogy az osztrákok Bécsből érkezett válasza az, hogy nem hajlandók velünk másképp tárgyalni, csak az általuk megszabott feltételek között, s hogy délig várják a választ. Nando rettenetes állapotban volt, sajnos nem tudtuk egyeztetni a véleményünk. Éreztem, nagyon számít a tanácsomra, de tudtam, hogy kétségbe ejtem az én szenvedélyes magatartásommal. Ma, 10 óra tájban koronatanács lesz, amelyre meghívták valamennyi párt képviselőit. Nyilvánvaló, a királyt rábeszéltek, hogy előkészítetlenül intézkedjen, és rettegek, mert nem volt egyetlen ép gondolatom arra, hogy most megvédjem. Megkíséreltem mégis bátorítani, de nagyon félek, hogy elvesztette a bizalmát. [...] A király későn jött ebédelni. Fogadtam Ştirbey herceget, és ketten, rettenetes feszültségben vártuk a híreket a koronatanácsból. Végre megérkezett a király, nem örvendtünk a beszámolójának. A hosszúra nyúlt tanácskozás nem döntött semmiben. Nando nagyon fáradt volt, ezért nem kényszerítettem részletes beszámolóra, mert különben sem tudta világosan összefoglalni a történeteket.

Éreztem, hogy lassan a kétségbeesés vesz rajtam erőt, éreztem, hogy képtelen vagyok bármit is tenni, bár hibás irányban haladnak a dolgok.

195 Prezan, Constantin (Sterianu de Mijloc, Ilfov megye, 1861. január 27. – Schinetea, Vaslui megye, 1943. augusztus 27.) Románia három tábornagya (1930) közül az egyik. Ferdinand király és Averescu tábornok kapott még marsallbotot. A franciaországi Fontainebleau-ban a tüzérségi és műszaki akadémián vezérkari tiszti vizsgát tett, alezredeként a bukaresti lovassági iskola tanára és a Bukarest erőd parancsnoka. A erdélyi háborúban a IV. (északi) hadsereg parancsnoka. 1918-tól a román hadsereg vezérkari főnöke.

Szörnyű a tehetetlenség. És mégis, tennem kell valamit, de mit? Kihez forduljak segítségért, mit kell tennem?

A nem remélt „szövetséges”. Károly¹⁹⁶ visszatért az ezredétől. Elmondtam neki a történeteket és megbeszéljük. A tábornokok mintha vállalnák tovább a háborút, visszamentek az alakulataikhoz, hogy megszervezzék az ellenállást. Mi fog történni? [...] Azt szeretném, ha a politikusok nem csak magukra gondolnának, abba kellene hagyniuk az acsarkodást, és a cél érdekében megtalálniuk a közös cselekvés lehetőségét. Én, szerencsétlenségemre, csak egy nő vagyok.

Vasárnap, március 3. Fájdalmas jelenetem volt a királlyal. Későn jött ebédelni, én végeztem, és a szobámban Károllyal beszélgettem. Megbeszéltem vele a helyzetet, mert ő is ott lesz majd a ma reggeli koronatanácsban. Nando megkérdezte, miről társalgunk. Elmondtam neki előbb, hogy mindenről tájékoztattam Károlyt, majd nem tudtam türtőztetni magam, s a számát sem tudtam befogni, mindent kipakoltam. Képtelenség újra felidézni a szavaimat, kertelés nélkül, kellemetlen szörnyűségeket mondtam. A király nagyon megharagudott. A beszélgetés keserű volt és mély nyomokat hagyott. Többek között ilyeneket mondtam: »Ha írva van, hogy meg kell halnunk, akkor haljunk meg, de felemelt fejjel, anélkül, hogy bemocskoljuk a lelünk, aláírva saját halálos ítéletünket. Haljunk meg bátran kiáltva a világnak felháborodásunkat azért a gazemberségért, amit ránk erőszakolnának.« Károlyt zavarta ugyan a szenvedélyességem, de egyetértett azzal, amit mondtam, és azzal is, hogy ezeket hallania kell az apjának is. Senki másnak nem lett volna bátorsága ezt így elmondani neki.

Borzalmas hangulatban voltam egész nap. De volt egy pillanat, amikor azt hittem, a sors az én pártomra állt, mert a koronatanács ülése alatt

196 Károly Hohenzollern-Sigmaringen herceg (Sinaia, 1893. október 16. – Estoril [Portugália], 1953. április 4.) a román királyi család elsőszülöttje, trónörökös.

érkezett egy távirat a németektől, amelyben alattomosan rálicitáltak az addig is elfogadhatatlan feltételekre, úgyhogy a király is belátta, hogy nincs esélyünk. Reggeli kifakadásom és a véletlen arra készítette a királyt, hogy – megkérve tanácsosait a feltételek elemzésére – másnapra halassza a tanácskozás folytatását. Ez a hír új reményeket ébresztett bennem, mert égi jelnek véltem a távirat megérkezését, és ezt el is újságoltam mindenkinek, akivel napközben találkoztam. Este hatkor azonban fogadtam Averescut, és ekkor szertefoszlott minden bizodalom. Amit elmondhatok, eszmecsérem a miniszterelnökkel egy amúgy is aggodalmakkal teli nap végén életem legkeserűbb és legtragikusabb pillanatai voltak, halálsötét percek.¹⁹⁷

Hétfő, március 4. Egy megszenvedett, fehér éjszaka után támadt az az ötletem, hogy rábeszélem Károlyt, ismétlje el a mai koronatanácsban mély felháborodásom mondatait. Reggel magamhoz kérettem, és arra biztattam, hogy a tanácskozás egy alkalmas pillanatában álljon fel, és a nevemben, illetve valamennyi román nő nevében tiltakozzon egy ilyen feltételekkel kicsikart béke elfogadása ellen.¹⁹⁸

Úgy vélem, nagyon vontatottan haladt a tanácskozás. A király elmondta, hogy nem lévén egyetlen támogatója sem az ő ellenvetéseinek, kész elfogadni a feltételeket, mert minden igyekezete ellenére sem tud egy kinttartásra vállalkozó kormányt összeverbuválni. Károly bátran tolmácsolta

197 „Delavrancea mesélte el nekem ezt történetet, amikor a színháztól a Lăpușneanu utcáig elkísértem. Ő reggel találkozott a királynővel, aki rettentő dühös volt Averescura. Azt mondta volna neki, hogy »Inkább öntözzetné a virágoskertjét, minthogy egy ilyen békével kormányozzon!« A király, amikor az »esti morális csapásról« beszélt, akkor erre a jelenetre utalt.” *Fapte și impresii, 2004*: 261. o.

198 Argetoianu, aki ott ült a Koronatanácsban, így jegyzi fel a történetet: „Amíg Brătianu, Take Ionescu, Averescu beszéltek, a tábornokok csendben ültek a helyükön. Károly herceg, aki a király jobbán ült, láthatóan feszengett a székén. Egyszer csak fölszökött, és olyan hangosan, mintha valakinek hallania kellene a zárt ajtón kívül a hangját, ezeket mondta. »Ami itt történik, becselenség! Remélem, kerül majd egy igaz hazafi román politikus, aki megakadályozza a királyt, hogy ezt a békét aláírja!« Utána leült. Ezek voltak a herceg szavai, amiket azonnal lejegyeztem. A király zavarában odahajolt a fiához, és valamit súgott a fülébe. *Argetoianu, Memorii*: IV. köt. 187. o.

az én kérésem, és amikor onnan kijött, hozzám szaladt, és a nyakamba borulva megköszönte, hogy az én szavaimat idézve ugyan, de a maga álláspontját elmondhatta. De mindennek vége, egyetlen híve sincs az ellenállásnak. Örültségnek tartják (a tábornokokat kivéve, akik határozott véleményét nem kérték ki). Mindenki hozzám jött ma: Iorga,¹⁹⁹ Ballif tábornok, Delavrancea,²⁰⁰ Elena Perticari,²⁰¹ Anderson²⁰² és még sokan mások, akikre nem is emlékszem. A teljesen megtört Nandóval kerüljük egymás tekintetét. Nem erősködtem, tudtam, hogy nincs kiút, legyőztek... Sok gyötrődés után az a gondolatom támadt, hogy inkább lemondásra készítem Nandót, semhogy egy gyalázatos okmányra ráírja a nevét. Minden szövetségesre ráparancsoltak, hogy hagyja el az országot. Ez a németek egyik feltétele.

*Búcsúznak a missziók.*²⁰³ *Szerda, március 6.* [...] Egész délelőttöm fájdalmas találkozásokkal telt délután negyed egyig, akkor fogadtam

199 Iorga, Nicolae (Botoșani, 1871. január 17. – Strejnic, [Ploiești mellett], 1940. november 27.) román történész, egyetemi professzor, irodalmi kritikus, drámaíró, költő és politikus. Párizsi, berlini és lipcei egyetemeken tanult, és 23 évesen doktori címet szerzett. 1894-ben versenyvizsgával nyerte el a középkori és újkori történelem tanszékét a bukaresti egyetemen. 1896-tól három éves európai utazást tett. 1898-ban a Román Akadémia levelező, 1911-ben rendes tagjává választották. Főleg a románok középkori története foglalkoztatta. A tudományos munka mellett tevékenyen részt vett a társadalmi és politikai életben is. 1907-ben képviselővé választották, és a parlament tagja maradt 1938-ig, a parlament feloszlásáig. 1910-ben részt vett a Nemzeti-Demokrata Párt megalapításában. Az első világháború után a Román Nemzeti Gyűlés elnökeként dolgozott.

200 Delavrancea, Barbu Ștefănescu (Bukarest, 1858. április 11. – Iași, 1918. április 29.) román író, jogász, kitűnő szónok, a Román Akadémia tagja, Bukarest főpolgármestere. Lánya, Cella Delavrancea (1888–1991) zongoraművész és író. Maria királyné pártfogoltjai közé tartozott.

201 Petricari, Davila Elena (1865–1954) Erzsébet román királyné udvarhölgye. Carol Davila, olasz származású gyógyszerész és orvosdoktor, a román egészségügyi rendszer megszervezője Anica Racovița lánya.

202 Anderson, Henry W. (1870–1954) ezredes, az Amerikai Vöröskereszt romániai csoportmegbízottja.

203 A „béke-megállapodás” előzetes egyeztetésének egyik feltétele volt, hogy a szövetségesek katonai tanácsadói elhagyják Romániát. Az „emlékeztető” február 20-án Averescu kormánya nevében Constantin Argetoianu írta alá Stirbey herceg bufteai udvarházában. A többi fontos tétel: 1. A központi hatalmak megkapják Dobruzsát a Dunáig. 2. A Monarchia határkiegészítésként megkapja a Kárpátok hágóinak moldvai kijárait és a gerincet. 3. A kőolaj koncesszióját a németek kapják meg. 4. Románia részlegesen leszereli hadseregét (legkevesebb 8 hadosztályt).

a búcsúzó angol katonai misszió tagjait. Ballard²⁰⁴ tábornok volt azok egyike, aki előre látta szomorú végünket, és megpróbálta megértetni és elfogadtatni helyzetünket az angol kormánnyal. [...] Kitüntettem a király nevében M. Baker²⁰⁵ urat a Vöröskereszttől. A tábornok egy rövid beszédet tartott, majd a társaság teli torokból megéljenezte. A nap további részében is egymást követték a búcsúzó csoportok, elmondani nem tudom, hogy számomra ez milyen nagy megpróbáltatás volt. Az egyik ilyen megrázó találkozásm Berthelot tábornokkal volt. Mint két vérbeli katona, úgy elemeztük a helyzetet, jól megértettük egymást, és ugyanazokra a hibákra bukkantunk. Sajnos már semmit nem lehet helyrehozni. Fájlaltuk a minden reményünket fölmorzsoló történeteket.

Csütörtök, március 7. Kedves jó barátom, Anderson is megkapta a menetparancsot, valamennyi szövetségesünknek el kell hagynia az országot. A király szállásán nagy katonai ebéd volt, amelyre meghívót kapott minden számottevő francia tiszt, Berthelot megható beszédet mondott, mindenki zokogott, és az ő hangja is gyakran elcsuklott és szemei megteltek könnyel. Szomorú volt, de lelkesítő, nagy és meleg szeretetet éreztünk irántuk, és tudtuk, hogy megtört szívvel hagynak magunkra bennünket, mert nem tudták kivédeni vitéz országunk borzalmas elbukását.

Szerencsétlen helyzetünk ellenére majdnem vidám teadélutánon voltunk az angol missziónál, a kitűnő angol vendéglátás okán történt ez így, amely mindig felidézi a régi otthon emlékeit. Minden felnőtt angolban ott bujkál sokáig egy morzsányi az iskolás gyerekkorból. Az természetes volt például, hogy kivittek a farmjukra, és megnéztük a teheneket, a lovakat és a lúdjaikat. Kitűnő és elégséges volt a tea, és aminek mindenki

204 Személyére nincs adatom.

205 Személyére nincs adatom.

örvendett, főképp a gyermekeim, Nicky²⁰⁶ és Ileana,²⁰⁷ egy bűvész volt a rendkívüli vendég. [...]

Ma délután Simky társaságában elolvastam a béketárgyalás javaslatait, amelyeket a német központi hírszolgálat, a Nauen (Reuter) ügynökség küldött át táviratban. Szégyentelenül állították, hogy Románia már el is fogadta a békefeltételeket, ami elviselhetetlenül több volt a soknál!

Ilyen zaklatott állapotban kellett megszerveznem a délutáni fogadást, amelyre hivatalos volt az útrakész francia, angol és amerikai képviseltek szinte valamennyi tagja. [...] Volt zene, sok csevegés, Maria Ventura hazafias verseket szavalt. Jó volt a konyha, de számomra az egész kínszenvedés volt, amit bár igen nehezen, de azt hiszem, hogy leplezni tudtam. Éjfél után bontottunk asztalt. Károly bejött hozzám, és még sokáig beszélgettünk. Megfogadtuk egymásnak, minden megteszünk azért, hogy útját álljuk a rombolásnak akkor is, ha ebbe belepusztulunk.

Egy utolsó kísérlet az ellenállásra. Március 8. Ma reggel, Károllyal együtt megpróbáltuk rábírní a királyt, álljon a mi pártunkra, de ez nem sikerült. Úgy látszik, olyan dolgokat is tud, amiket mi nem, tehát nem maradt más hátra, mint várni, követni az eseményeket és fájdalmasan cipelni ennek a terhét. Később mindenkitől elbúcsúztam, akinek holnap este utaznia kell, mert nem segítheti szabadságharcunkat.

Anderson ezredes elhozta az embereit, mindenki mellére kitűztem a Mária Királynő Keresztet. Drága barátom rövid és kedves beszédet mondott, amelyre fájdalmas szavakkal válaszoltam.

Utána Prezan tábornok jött tanácskozni. Megfogadta, hogy üzenetet

206 Nicolae román királyi herceg (Sinaia, 1903. augusztus 15. – Lausanne, 1978. június 9.) Mária királyné második fia. 1927 és 1930 között régensherceg. Etonban (Anglia) és a brit Wembley tengerészeti iskolában tanult 1926-ig. Rangon aluli házassága okán a trónra visszatért bátyja, II. Károly román király 1937. április 9-én az ország elhagyására kényszerítette.

207 Ileana román királyi hercegnő (1909. január 5. – Elwood City, Pennsylvania, 1991. január 21.) a királyi pár három lánya közül a legkisebb.

visz tőlem a királynak. Félelmetes dolog, hogy hajthatatlan vagyok és nem tudom feladni! [...] Tea után magamhoz kérettem Berthelot-t, és elmondtam neki, hogyan próbáltam megmásítani a király elhatározását. Megkértem, ne vigye el teljes létszámban a katonai missziót, mert talán még mindig, az utolsó órában is változtatni lehetne a helyzeten. Minden érvet felsorakoztattam, ami ilyenkor csak egy kétségbeesett nőnek eszébe juthat. A tábornok mélyen megrendülten vonult vissza, hosszan szorongatta a kezem, és megfogadta, hogy beszél a királlyal.

Szombat, március 9. [...] Az egymást követve induló szerelvényekkel együtt fogyott a reményem, és nőtt, egyre csak nőtt az elviselhetetlenig a kétségbeesésem és a fájdalmam. Nincs egyetlen vigasztaló gondolat sem, egyszerűen képtelen vagyok bármi biztatóra gondolni. Mindenki eljött, hogy bátorítson, *tous les petits soldats de France*,²⁰⁸ az ismeretlenek is, és kérték, hadd vihessék magukkal az arcképemet: *«Un souvenir de cette Reine qui est devenue un peu notre Reine à travers qui nous verrons toujours ce beau pays de Roumanie.»*²⁰⁹

Sokan mások ugyanígy bátorítottak: *«Nous aimons votre pauvre Roumanie, et nous aimons vous. Vous resté notre drapeau planté sur le sol roumanian, c'est pour vous à travers votre image que là-bas nous lutterons pour votre pays...»*²¹⁰

[...] Délután együtt jött Pierre Raindre és Rochefort gróf. Később De Vaux doktort és Marshall ezredest fogadtam, majd végül a pótolhatatlan Berthelot tábornokot. Nagyon jól megértettük egymást, az én férfi-

208 Franciaország minden kiskatonája (francia nyelven a szövegben)

209 Emlékbe a királynőtől, aki egy kicsit a mienk is lett, s akinek az arcképe mindig a szépséges Romániára emlékeztet. (francia nyelven a szövegben)

210 Kedves nekünk az önök szegény országa, és felséged is, aki a mi zászlónk marad, mélyen Románia földjébe állítva. Önért és szép országáért fogunk majd a messzi távolban harcolni. (francia nyelven a szövegben)

as felemnek és kérlelhetetlenségemnek igen jó társa volt az ő katonás lelkülete. Számára is, ahogy számomra is, a becsületnek csak egyetlen értelmezése van. A találkozásunk rövid volt, előtte mindent elmondtunk már egymásnak, egy utolsó kézfogásnyi időnk maradt.

*«Mon général – mondtam –, parce que je ne suis pas un officier en uniforme, vous ne pouvez me décorer avec La Légion d'Honneur, mais comme moi aussi, à ma façon, j'ai été un bon soldat qui a fait son devoir, ne pourriez-vous pas me donner l'accolade?»*²¹¹

Miután ő is elment, talán ő volt az utolsó, bementem Elisabeta²¹² szobájába, és sírtam, sírtam...

Talán egyetért velem az olvasóm, hogy ebben az összefüggésben Clemenceau közbevetésének merőben más értelme van: tulajdonképpen főhajtó tisztelgés a királynő szenvedélyesen következetes kiállása előtt.

La Marseillaise

Térjünk vissza Clemenceau dolgozószobájába, ahol javában folyik még a csörte.

„Megzavart a megjegyzése, de őszintén bevallottam neki, hogy nő lévén időnként szenvedélyesebb vagyok a kelleténél, és ha már itt vagyok, nincsenek fenntartásaim a dolgokat a maguk összefüggésében *en entier*”²¹³

211 Tábornokom, Ön nem tűzheti fel nekem a Becsületrendet, mert nem vagyok egyenruhát viselő katona, de mert én is a magam helyén jó harcos voltam, nem üthetne lovaggá? (francia nyelven a szövegben)

212 Elisabeta (Erzsébet) román királyi hercegnő, majd házassága révén Görögország királynéja, teljes nevén Elisabeta Charlotte Iosephina Victoria Alexandra (Sinaia, 1894. október 12. – Cannes, 1956. november 15.).

213 egészben, a maga teljességében (francia)

látni és láttatni. Sajnos nem tudom megismételni teljes beszélgetésünket, nincs rá időm, de örvendtem neki, és nem hiszem, hogy unalmas voltam, hiszen amikor jeleztem, hogy távoznék, nem akarom feltartani, leintett, és azt mondta, ráér, nincs sietős dolga. Hogy sikerült-e a szíve közelébe jutnom az én országom dolgaival, azt nem tudom megítélni, de hogy mosolyommal a legjobb színben láttattam az országomat, az biztos. Később azt mondta Antonescunak, hogy »*Oh! Une Reine comme celle-là il faut la recevoir avec honneur militaire, le Général Foch en tête!*«²¹⁴ A Marseillaise akkordjai kísérték elmenőben, a Nap aranypor csillogásával szórta be a levegőt.²¹⁵

Találkozások

„Együtt ebédeltünk az angol nagykövettel, Lord és Lady Derbyvel.²¹⁶ Jól éreztük magunkat. Brătianut és Mișut is meghívtam. Délután a szokásos

214 Ah! Egy ilyen királynőt katonai tiszteletadással kell fogadni, a díszszázad élén Foch tábornaggal! (francia)

215 A *Le Petit Journal* másnapi számában rövid tudósításban számol be a találkozóról, pontosítva is az adatolást: „A román királynő találkozott M. Clemenceau-val. – A román királynő a tegnapi reggel csak 11 óra körül hagyta el a szállodát és udvarhölgye kíséretében M. Clemenceau-hoz indult, akivel hosszú beszélgetése volt. A bájos felség (uralkodónő?) 11 óra 25-kor, gépkocsin érkezett a hadügyminisztériumhoz. A kíséretében volt M. Antonescu, Románia meghatalmazott minisztere és Mme. Lahovary. A gépkocsiból kiszálló királynőt Mordacq tábornok, a hadügyminiszter kabinetfőnöke és a katonai kabinet tisztikara üdvözölte. M. Clemenceau, aki a lépcsősor tetején várta a királynőt, azonnal bevezette az irodájába, ahol 40 perces beszélgetést folytattak. Eltávozásakor M. Antonescu bemutatta a királynőnek Foch tábornaggal. A miniszterelnök és katonai kabinetjének tagjai a gépkocsijához kísérték a királynőt, aki elhagyta a minisztériumtól. A királynő megjelenését népes tömeg várta és üdvözölte a Saint-Dominique utcán végig. A királynő a szállodában ebédelt.”

216 Edward George Villiers Stanley, 17. Earl of Derby (1865. április 4. – 1948. február 4.) konzervatív politikus, diplomata és versenyló-tulajdonos. A háború alatt két alkalommal hadügyi államtitkár, a fegyverszüneti megállapodás után brit nagykövet Franciaországban 1920-ig.

fogadások és egy meglepő látogatás: Eulalia²¹⁷ és Sandro,²¹⁸ Xenia férje, és egy Bourbon herceg. Rendkívüli találkozásom volt Albert Thomasszal,²¹⁹ aki kérte, hogy fogadjam. Majdnem megölelt, és felemlegette romániai látogatása minden részletét. Beszért és nevetett és rendkívül boldog volt, azt mondta, szereti Romániát, és minden erejével óvni és segíteni fogja. Nagyon örvend annak, hogy nem hivatalosan jöttem, és úgy vélte, ez így a legjobb, mert »*le peuple*« önfeláldozóan tud ünnepelni, ezért egyre többször kell lemenni közejük és beszélgetni velük. »*Il rigolat tout le temps*«,²²⁰ szárnyalt és izzadt télen, nyáron, s úgy tűnik, hogy ez minden évszaki jellemzője. Láttam St. Aulaire-t, majd a Vendôme házaspárt. Elmentem Brătianuhoz egy nagy teadélutánra, ahol tengernyi embert találtam, de csak néhányukkal sikerült beszélgetnem, közöttük Paleologue-gal,²²¹ a szentpétervári követtel. Régi barátaim is eljöttek. A Ruspoli²²²

217 Eulalia de Asis de la Piedad, spanyol királyi hercegnő (1864–1958), XII. Alphonso spanyol király testvére, Antonio de Orléans y de Bourbon. Beatrice (Beaby), Mária királynő húgának az anyósa.

218 Alexander Mihajlovics Romanov nagyherceg (1866–1933), aki 1894-ben házasságot kötött Xenia Alexandrovna Romanov orosz nagyhercegnővel (1875–1960), III. Sándor cárlányával. II. Miklós cárhúgával, Mária királynő első unokatestvérével.

219 Thomas, Albert (Champigny-sur-Marne, 1878. június 16. – Párizs, 1932. május 8.) francia szocialista politikus. A szakszervezeti és szövetkezeti mozgalomban tevékenykedik, a fogyasztási szövetkezetek nemzeti szövetségének tagja, Jean Jaurès munkatársa, francia parlamenti képviselő. 1914 szeptemberétől a francia vasút felügyelője a kormányban és a közügyek minisztere. Októbertől megbízást kap a hadiipar megszervezésére, 1916. december 12-ig a tüzérség és a lőszergyártást felügyelő helyettes államtitkár, majd hadfelszerelési miniszter Aristide Briand kormányában. 1917-ben kilép a kormányból, a nemzetközi szocialista és szakszervezeti mozgalomban dolgozik. 1917-ben Oroszországban jár. A párizsi konferencia ideje alatt megalakítja a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet, amely 1919 novemberében Washingtonban tartja meg első konferenciáját.

220 Állandóan viccelődött (francia)

221 Paléologue, Maurice-Georges (Párizs, 1859. január 13. – Párizs, 1944. november 18.) francia diplomata, író. Franciaország pétervári nagykövete az első világháború előtt és alatt. Az orosz–francia szövetség egyik kulcsembere. A bolsevik forradalom után, 1917-ben hívták vissza.

222 Olasz hercegi család.

család, Leo Kennedy,²²³ Baynes²²⁴ báró és sok francia, akik megfordultak Romániában, és akik úgy fogadtak, mintha alattvalóim lennének, közöttük Nicolai, egyik kedvencem, egy tüzes rojalista, akinek a felesége (így mondja Elise Brătianu²²⁵) szökére akarta festetni a haját, annyit beszélt neki a férj a királynő szöke tincseiről! Nos, az én szöke tincseim változatlanul hullanak!

Szeretném mindenkinek a nevét megőrizni azok közül, akikkel találkoztam, de időm sincs, meg a fejem is zúg, mint egy kereplő. Láttam Thompson tábornokot,²²⁶ Mme Gaunay-t²²⁷ és Anna de Noailles-t, aki alaposan megnevettette a lányaimat azzal, hogy egy térdét alig takaró szoknyácskában állított be.

A szállásomra hajtottam, mert át kellett öltöznöm egy operabemutatóra. Fehér ruhát öltöttem, ami nem volt rendkívüli és nem is volt divatos, de nem volt egyetlen ékszerem sem.²²⁸ Az operában félhivatalos

223 Személyére nincs adatom.

224 Személyére nincs adatom.

225 Brătianu román miniszterelnök felesége, Barbu Știrbey herceg testvére.

226 Angol tábornok, romániai katonai attasé a háború éveiben.

227 Személyére nincs adatom.

228 „Az ékszereimet, az ország mintegy 7 millió frank értékű aranytartalékát és értékes képzőművészeti alkotásokat Románia Nemzeti Bankja elküldte Moszkvába a német megszállás előtt. Soha nem szolgáltatták vissza.” – a királynő jegyzete. *Capitole târzii*, 2007: 172. o. A Iași-ba menekült román kormány (Ion I. C. Brătianu, Victor Antonescu, Vintilă Brătianu, Al. Constantinescu, M. Pherechide, C. I. Istrate, M. G. Cantacuzino, E. Costinescu, I. G. Duca, D. Greceanu, Take Ionescu és Gh. Mărzescu) határozatát a román kincstár Moszkvába szállításáról december 24-én hirdették ki és másnap a iași-i vasútállomáson megkezdik a berakódását. 17 vagon rakta be (pénz és ékszerek) 2 nap alatt. 1919. január 3-án érkezik a rakomány Moszkvába, február 4-ig leltározzák és 16-án aláírják a végleges jegyzőkönyvet és lepecsételik a tárlót. Egy második szállítmány 24 vagonban (egyházi kincsek, múzeumi értékek, képek, levéltári anyag, 91 tonnányi aranyrúd stb.) július 27-án ér Moszkvába. A királynő ékszerei két kazettába zárva, az első szállítmányban jutottak ki Moszkvába. Értéküket valóban 7 millió aranylejre becsülték a jegyzőkönyvben. (Romașcanu, Mihail Gr.: *Tezaurul român de la Moscova*. Ed. Saeculum, București, 2000. 26–44. o.)

fogadásom eléggé hivatalosra sikeredett, himnusszal stb.²²⁹ Szép *Castor et Pollux*²³⁰ előadást láttam, igen jól sikerült XIV. Lajos korabeli jelmezekben. A terem háromnegyed részt tele volt amerikaiakkal. Nicolai megkeresett az előadás szünetében, azt állítja, hogy »*que je relevé la cause royale*«,²³¹ hogy Párizs bolondul értem, és szomorú, hogy nem lehetek Franciaország királynője. Nem értünk nagyon későn haza, mert mindennek olyan korán van vége, mintha nem is békeidőben volnánk. Nem voltam fáradt borzalmas napom ellenére, elég jól helytálltam.

Szombat, március 8. – Ismét ugyanaz az érzésem, hogy képtelen leszek leírni mindent, ami ezen a napon történt. A kétségbeesésig próbák, mert már kora reggel a szobám tele volt az udvarhölgyekkel, a lányokkal... a szabók meg lógtak rajtam, és azt is rámbeszélték volna, ami nem érdekelt. Amikor már túlságosan bosszantanak, lelkezni kezdek arról, hogy nem tudok selymekbe és szaténokba öltözni, amíg országom éhez, és hogy manapság nem a királynők vásárolják a legválasztékosabb ruhákat, de ha a királlyal jövök vissza, majd amikor az országom újra boldog lesz, akkor csodálatos ruhákat fogok tőlük rendelni, mert akkor már megérdemlem. Mindenkit fogadtam, akit beajánlottak. De minden napom Brătianuval, Antonescuval, időnként Mișuval kezdődik, és termé-

229 „Az Operában – Este, Mária királynő Elisabeth és Mária hercegnővel megnézte az Operában a *Castor és Pollux* előadását. A román színekkel pompázó kárpittal csodálatosan feldíszített lépcsősor előtt M. Rouché, az operaház igazgatója fogadta, felkísérte a királynőt és a hercegnőket a számukra fenntartott páholyba, ahol az Antonesco házaspár köszöntötte őket. A királynő közvetlenül az előadás végén hagyta el a politikai és a diplomácia élet számos jeles képviselőjével zsúfolt termet. Elvonulásakor a bájos felségnek lelkes ünneplésben volt része. A királynő és a hercegnők gépkocsiban tértek vissza a szállásukra. A királynő holnap reggel az első vonalat tekinti meg.” *Le Petit Journal*, 1919. március 8. A *Journal des débats*, amelyben másnap jelent meg a tudósítás, ott látta a királyné érkezésekor M. Lafferre oktatási minisztert is az operaigazgató mellett.

230 Jean-Philippe Rameau, a királyi zeneakadémia számára, 1737 októberében Gentil Bernard szövegkönyvére írt, prológussal kezdő öt felvonásos daljátéka. A műnek csak az 1754-ben átirat változata alapozta meg a sikerét.

231 a rojalisták ügyét képviselem (francia)

szetesen Balliffal, hogy a napi programot átbeszéljük. Az én politikusaim meg vannak velem elégedve, engedik, hogy haladjak előre, mert megértik, hogy az jobb, ha a magam módján teszem, mint ha az ő elképzeléseik szerint tenném, bár én odafigyelek azért arra, amit súgnak és fontosnak tartanak. Talán jobban is végezném a munkám, ha nem lennék elviselhetetlen ostrom alatt.

Találkoztam Hooverrel²³² s egy amerikaival, aki őt hozta, azt hiszem, Baker²³³ a neve. Bakerrel könnyebben megértettem magam, mint Hooverrel, aki nem kimondottan éles elme. Mégis, az egyedüli ember, akit barátommá kívántam tenni. Meg akartam azt is tudni tőle, mi a véleménye Boyle-ról, mert azt tudtam, hogy Boyle-nak mi róla. Felfedeztem, hogy Boyle-t tartja alkalmasnak arra, aki, ha az angolok kineveznék, levezényelhetné Románia élelmezésének a dolgait. Lassan, módszeresen sikerült Hoovert szólásra bírnom, bár igen szófukar ember, de nem igazán meditatív, bár azt hiszem, humora is van. Mindent elmondtam a szükséges részletezéssel Green századosnak abban a reményben, hogy valami jóra fordulhat. Ő azt mondta, hogy ha csak a városok élelmezéséről van szó, akkor minden a legnagyobb rendben van, de ha a vidéket is élelmezni kell, akkor az bonyolítja a dolgot.

Később találkoztam Venizelos²³⁴ úrral. Igen kellemes, vonzó férfi, csillogó tekintettel, ami előnyére válik. Az országainkról beszélgettünk, ifjú királyáról, a mindkettőjük számára nehéz időkről. »Az ön országának

szerencséje volt, mert volt királya és királynője, akik azonosulni tudtak a nemzet kívánságaival, azok szóvivői lehettek.« Utána a részletekre térünk. Nagyon érdekes volt. Mondtam neki, hogy remélem, országaink szövetkeznek majd a szerbekkel is, és egy erős koalíciót alkotnak javunkra és nyilván Európa javára. Egyetértettünk és megelégedetten váltunk el.

Láttam Briand-t.²³⁵ Rendkívül kellemes ember, Románia barátja, az ő [miniszterelnöksége] idején lépett be Románia a háborúba. A román ügyekről beszélgettünk. Szerinte annak ellenére, hogy fennhangon támogatnak bennünket, valójában senki sem fogja föl egészen világosan, hogy mit jelentett az antant számára Románia hadba lépése, s milyen fontos erőket vont el a nyugati arcvonalról. Végül Mr. House-szal,²³⁶ egy fontos amerikaival találkoztam, Wilson távollétében az amerikai delegáció főképviselőjével. Régi vágású ember, rendkívül kifinomult, türelmebb, európaibb, mint a legtöbb amerikai. Kellemes beszélgetésünk volt, remélem, lesz valamelyes eredménye.”

Fogadáson az Elysée palotában

„Át kellett öltöznöm az Elysée-beli fogadásomra. A lehető legelőnyösebben akartam megjelenni, de miközben mindenkinek rengeteg ideje

232 Hoover, Herbert (1874. augusztus 10. – 1964. október 20.) mérnök. 1914. augusztusában Londonban él, a háború kitörése után amerikai önkéntesekkel élelmezési alapot létesít gyermekek ellátására. Amerika háborúba lépése után (1917. április 6.) Wilson elnök megbízza az amerikai élelmezési bizottság vezetésével. A fegyverszünet után, tagja a Gazdasági Főtanácsnak és Amerika európai élelmezési programjának az adminisztrátora (American Relief Administration). 1929–33 között az USA 31. elnöke.

233 Személyére nincs adatom.

234 Venizelos, Eleftherios (1864. augusztus 23. – 1936. március 18.) görög államférfi és karizmatikus vezető. Több ízben görög miniszterelnök 1910 és 1920, illetve 1928 és 1932 között. Kiegészítő olvasmányként: Nem (csak) Erdély, 2010: 67–73. o. és tovább a „kisantant” szerveződéséről írt szövegrészekben.

235 Briand, Aristide (Nantes, 1862. március 28. – 1932. március 7.) jogász, francia politikus, újságíró (*Le Peuple, Lamterne*), Jules Verne barátja. 1909 és 1929 között hat alkalommal Franciaország miniszterelnöke. 1926-ban neki ítéltek a Nobel-békedíjat. Vaida-Voevod ilyennek látta első találkozásukon: „Aristide Briand egy manzárdban lakott. Nem térek ki ennek a kiváló embernek a jellemzésére. Szívesen emlékeztetek viszont egyik mesteri, a Népszövetségben a németek fogadásakor elhangzott beszédére. Ami furcsamód meglepett első találkozásunk alkalmával, hogy rá sem hederített egyik hiányzó metszőfogára.”

236 House, Edward Mandell (alias House ezredes) (Houston, Texas, 1858. július 26. – 1938. március 28.) angol származású amerikai diplomata, politikus. Wilson elnök nagy befolyású külpolitikai tanácsadója. Az ő „munkája” az Inquiry tudós társaság felállítása, amely az európai jelentést készítette az elnöknek, valamint a Népszövetség alkotmányának az alapszövegét. Rendkívül érdekes kiegészítő olvasmány az elemzése: Edward Mandell House & Charles Seymour: *What Really Happened at Paris*. 1921.

van *pour soigner leur personne*,²³⁷ nekem csak tíz percem maradt rá. Fölöltöttem az arannyal szegett fekete ruhámat, rá egy szép, halványzöld tunikát, kis fekete, kerek turbánt, hátrahulló fátyollal. Meg voltam magammal elégedve. Fontos volt, hogy úgy jelenjek meg, mint ahogyan azt minden román elvárta tőlem. A köztársasági elnök fogadása nagyon hivatalos volt, és igen jól meg volt szervezve.²³⁸

Az elnök szimpatikus, egy picit félénk és kapkodó, az az érzésem, hogy nem biztos magában. A felesége, hát, ahogyan Bukarestben a francia kiskatona mondta: én sokkal jobban nézek ki, mint Mme Poincaré.

Valóban, mélyen az elvárásaim alatt teljesít, sőt rosszabb, mert még csak nem is kedves, van valami benne, ami előnytelen, de volt rajta egy kedves kis narancsszín ujjatlan köpeny. Ez minden, ami tetszett benne. Nem emlékszem mindenkire, aki hivatalos volt, de sok fontos és kedves ember tolongott ott, közöttük a festő Bonnat,²³⁹ Foch tábornagy stb.²⁴⁰ [...] Az ebéd kitűnő volt, szépen is tálalták fel az elegáns Empire teremben, *le tout avait grand-air*.²⁴¹ Poincaré asszony ellenére, akit le kellett volna vágni a képről. A modora, a tekintete, a hangja, ahogyan evett az asztalnál, minden másodosztályú volt, kis narancsszín pelerinjén kívül. Az átlag francia udvariassága is hiányzott belőle. Nem, ő határozottan nem volt megnyerő. Érdekes beszélgetésem volt viszont Poincaré elnökkel, de végig az volt az érzésem, hogy megfélemlítették. A másik olda-

237 törődni magával (francia)

238 „Egy egész tábori zászlóalj sorakoztattak fel a belsőudvaron a fogadásomra. Úgy köszöntöttek, mint egy királyt!” *Capitole târziu*, 2007: 33. old. A *Le Petit Journal* másnapi száma tudósít a fogadról: „A királynő fogadására a 11. gyalogezred sorakozott fel az ezredzászló mögött.”

239 Bonnat, Léon Joseph Florentin (Bayonne, 1833. június 20. – 1922. szeptember 8.) francia festőművész. Szülővárosában, az aquitániai Bayonne-ban 1897-ben képtárat alapított, amely azóta is múzeumként (Musée Bonnat) működik.

240 A Szépművészeti Akadémia elnöke is.

241 minden olyan előkelő volt (francia)

lamon Pichon külügyminiszter ült. Egy picit zavart a sok idős ember a környezetemben.

Mielőtt visszavonultam, olyan kegyben részesültem, amelyben soha egyetlen királynő, de talán még király sem Franciaországban: kérték, fogadjam a díszszázad tisztelgését. Ezt a magam módján tehettem, tehát lementem a század elé, szembenéztem a fiúkkal, elléptem a sorok előtt, miközben a kürtös fújta a fülemnek oly jóleső indulót. A jelen lévő románjaim szemében örömkönnnyek csillogtak, a szívem a torkomban dobogott, minden eddigi tiszteletadás közül ez volt az, amely megrendítette a lelkelem. A háború olyan közel van még, és én a szívem szerint még mindig katona vagyok. Elise Brătianu el is mondta, hogy »*Notre Reine est superbe en ce moment, j'ai vraiment envie de pleurer!*«²⁴²

Az Akadémia díszülésén

„Egy pár percre beugrottam a szállóba, aztán elmentem az Akadémia ülésére, ahol első nőként beválasztottak az aggastyánok közé. Ezt is nagy kegynek tartják, de ezt én nem érzékelem igazán. Intelligens vagyok, de nem vagyok annyira szellemi ember, mint amennyire képességeimet annak értékelik. [...]”

Beültettek az Intézet nagytermébe, és meg kellett hallgatnom egy beszédet, amelyre néhány keresetlen mondattal válaszoltam. Szerencsére mindig megtalálom a kellő szavakat, ha megindít valami, de félek, hogy *quand je suis émue*,²⁴³ kihallik az angol akcentusom. Mindenki nagyon boldog volt, nagyon szépeket mondtunk egymásnak, aztán

242 A mi királynőnk csodálatos, most tényleg elsirom magam! (francia)

243 amikor izgulok (francia)

átvezettek egy olyan épületbe, ahol zenét hallgattunk,²⁴⁴ majd elbeszélgettem az érdekes tudósokkal, a világ számára sokat jelentő nevű öregurakkal.²⁴⁵

Rövid séta a Bois-ban,²⁴⁶ azután nagy fogadás a Román Vöröskeresztnél, amit Ana Lahovary szervezett. [...] Megérkezett az én kedves Andersonom, aki Rómából jött át. Nagyon megható találkozás, főképp számára, meghatóbb, mint egy évvel korábban azon a szörnyű napon, amikor a szövetségesek magunkra hagytak. Azt hittem, a jó Anderson elájul az örömtől, számukra Románia arca az én arcom volt. Viccelődnöm kellett, hogy magához térjen. Az estém az én drága Loie-mé volt, Loie Fulleré.²⁴⁷

244 A rövid szeánsz után – írja a *Journal des débats* március 10-i számában – a királynő kérésére M. Vidor saját szerzeményét (*Sérénade*) játszotta orgonán, hegedűn André Pascal, csellón René Schidenhelm kísérte. Utána már egymagában Symphonie-jának andante tételét játszotta.

245 A királynő életrajzának tervezett negyedik kötetében átfoglalja ezt a feljegyzést, amit változatként fontosnak tartok, mert néhány érdekes adattal egészíti ki a naplőbejegyzést: „Ünnepélyesen beültettek egy karosszékbe az Intézet régi traktusában lévő teremben és meghallgattam Charles Vidor laudációját, amire néhány keresetlen szóval válaszoltam. Szerencsémre a fogalmazás spontaneitása számított, de izgatottságomban rendszerint kihallik erőteljes angol akcentusom. Barátságos kollégáim örvendtek, hogy találkoztunk, nagyon szépeket mondtunk egymásnak, majd átvezettek a lányaimmal együtt egy másik épületbe, ahol kiváló zenét hallgattunk és elbeszélgettem számos, neves öregúrral, közöttük a nagy filozófus Henri Bergsonnal és François Fleminggal.” *Capitole târziu*, 2007: 34–35. o. A szövegben előforduló személyiségekről. Widor, Charles-Marie Jean Albert (Lyon, 1844. február 21. – Párizs, 1937. március 12.) francia zeneszerző, orgonaművész. A Saint-Sulpice templom orgonistája, 1910-ben választották be a Francia Szépművészeti Akadémia zeneszerzői (III.) páholyába. Bergson, Henri Louis (Párizs, 1859. október 18. – Párizs, 1941. január 4.) francia filozófus. 1914-ben lett a Francia Akadémia tagja, 1927-ben pedig Nobel-díjjal tüntették ki. François Fleming (1856–1933) francia művészeti kiadó.

246 Bois de Boulogne, a boulogne-i erdő, a párizsiak kedvenc kirándulóhelye.

247 Fuller, Loie vagy Loïe (Fullersburg [Chicago], 1862. január 15. – Párizs, 1928. január 1.) a modern táncművészet és a színházi világítási technikák úttörő mestere. Gyerekszínészként kezdte, majd koreografált burleszk táncos zenés vígjáték előadásokon és cirkuszi műsorokban. A természetes mozgástechnikára épített saját táncalkotásaival (Serpentine Dance, 1891, amit később a Lumière testvérek filmre vittek), rögtönzéseivel, maga alkotta sokszínű kosztümjeivel és a színpadi világítótechnika megkomponálásával hódította meg a színpadi világot. Az elismerésért Párizsba kellett átjönni, ahol egy sikeres európai turné után meg is telepedett. Híres táncszívjé a Folies Bergère-ben sokáig műsoron lévő Fire Dance. Az Art Nouveau mozgalom egyik meghatározó alakja. Úttörő munkája a korabeli párizsi művész és tudósvilágban sok csodálóra talált. Néhány név: Jules Chéret, Henri de Toulouse-Lautrec, François-Raoul Larche, Stéphane Mallarmé, Henri-Pierre Roché, Auguste Rodin, Franz von Stuck, Maurice Denis, Thomas Theodor Heine, Koloman Moser, és Marie Curie. Kínai táncosa W. B. Yeats *Nineteen Hundred and Nineteen* című poémáját ihlette meg. A színpadi világítótechnikai megoldásai, a

Nem írhatok le itt mindent róla, egy napon a mi barátságunk sokat jelenthet még Romániának. [...]

Vasárnap, március 9. – Egész napom a gépkocsiban ülve telt, elautóztam a francia hadműveleti helyekre, a temetőkre, a kifosztott városokba és falvakba, borzalmas látvány. Elmentünk Nyonba Concyn keresztül. Tovább: Chateau, Chauny, Antreville, és visszatértünk Lassigny Montdidier-n át. Szavakban aligha lehet kifejezni a látványt, az az érzésed, hogy rémálmod látsz, semmi nem maradt épen, az egész egy romhalmaz, rom és rombolás. A városok és a falvak eltűntek, újjáépítésük lehetetlen, semmit sem lehet új életre kelteni ezekből a kő- és téglasírokból. A környező vidék pusztaság halódó, csonka, megszenesedett fazonokkal, fölaprított föld, hatalmas, vízzel telt gödrök, amíg a szem ellát. Ezekben az elpusztult, halott falvakban a templomcsonkok úgy merednek a közömbös égre, mint a fájdalom tanúi. Rémes, kővé dermed a szíved, *c'est irréparable*. [...] Már 12 órája autóztunk a nagyon szolgálatkész francia Nodet ezredes kalauzolásával. Folyamatosan beszéltem, ami egy kisebb rekord! Nyonban, ahol egyetlen épület nem maradt, egy romos ház valamelyest megmaradt sarkában ebédeltünk.²⁴⁸ Utána sétáltunk a romok között, szóba elegyedtünk néhány, egykori házat kereső visszatérővel, majd megnéztük a templomromot. Csak Mignon, Ballif, Antonescu és a mellénk rendelt tiszt volt velünk. [...] Magammal vittem minden virágom, hogy a sírokra helyezzem azokat. Óriási mennyiségben volt rózsám, szegfűm, orchideám, mimózám, anemoném, margarétám, a

színházak kialakításra használt vegyi anyagok alkalmazása, és jelmezalkotásai több szabadság tárgy. Tagja a francia Asztronómiai Társaságnak. Loie Fullert szoros barátság fűzte Maria királynéhoz. Kiterjedt levelezésüket ki is adták. Fuller, az Egyesült Államok párizsi követségével való jó kapcsolatai révén sikeresen közvetített abban, hogy Románia kölcsönt kapjon az Államoktól már az első világháború idején. Románia megszállása alatt több időt töltött a királyné környezetében, lași-ban.

248 Tulajdonképpen a legszebb épület Nyonban, amelyben 1914-ben Moltke tábornok, majd Humbert tábornok főhadiszállása volt, amikor a németek először ültették ki Nyont. A helyiség, ahol a királynő és kísérete az úti kosárból ebédelt, egyik aránylag ép kis szobája volt az épületnek.

szobáim most teljesen virág nélkül maradtak, de érkezett az utánpótlás, ahogy visszaértem.²⁴⁹

Megkésve, fáradtan Antonescuéknál vacsoráztunk, ahol egy elbűvölő asztalszomszédom volt, Dechannel, akivel jól elbeszélgettem. A másik szomszédom Dubox úr volt, egy idősebb, de kellemes ember. Brătianu velem szemben ült, és láthatóan örvendett a sikeremnek.”

Párizs befogadott

„Az országomnak arca van, élő valósággá vált, s ez teljes mértékben érzékelhető. Nagy fogadás ebéd után, későn, kimerülve értem haza. Nincs időm a beszélgetéseimet részletezni, bár mindenik nagyon érdekes volt.”²⁵⁰

Nemsokára csomagolni kell, hétfőn este már jelentkezik egy francia tiszt, György angol király²⁵¹ üzenetével. Maradt Párizsban két egész meg egy fél nap szerdán délig. Az a vigasztaló, hogy az angliai hetek után a visszaút is a vidám és zsúfolt Párizson át vezet Bukarestbe. Hétfőn van még egy fontos találkozó, amelyen szinte kötelességszerűen ott kell lennie a királynőnek. Délebedre Balfour²⁵² brit külügyminiszterhez hi-

vatalos. Válogatott társaság: Lloyd George²⁵³ brit miniszterelnök, Robert Cecil,²⁵⁴ Lord és Lady Derby, Balfour titkára, egy holland fiatalember. A királynőt Ballif tábornok és Simky Lahovari kísérte el. Sejthető, mi volt az ebédnél a központi téma. Az időjárás természetesen, könnyű csevegés, anekdotázás és anekdotákba rejtett apró célzások „az országomról”.

„Sikerült úgy irányítanom a beszélgetést, hogy a társaság ne vegye to-lakodásnak, ha szóba hoztam néhány számomra fontos dolgot. Úgy vélem, Balfour egyike azoknak, aki ha nem is ellenségünk, de közömbös irántunk, sejthetően Take Ionescuval való kapcsolata okán. Brătianut nagyon zavarja Balfour magatartása. Igyekeztem országom dolgairól beszélni, amennyire a hangulat ezt lehetővé tette. A szállodában Davidson, az amerikai Vörös-kereszt főnöke várt, igen jó hangulatú eszmecsere volt, és sikerült át-beszélni együttműködésünk részleteit. Sürgeti amerikai látogatásomat.” Lloyd George kellemes és szellemes beszélgető partner volt, különösképp ilyen felszabadult társaságban. „Jó humora volt, és lendületes mesélő, hatalmasakat szórakozott a saját viccein. Magával ragadott tagadhatatlan sármja, miközben azon töprengtem, vajon mennyit ért meg ez az ember a Brit Birodalmon kívül rekedt Európából. Nincs bátorságom elfelejteni, mennyire kellemes volt ezeknek a fontos uraknak a társasága, és hogy ezek az urak éppen most fogalmazzák újra a világot. Vajon megértik-e vagy egy-általán jelent-e nekik bármit is az én országom kiszolgáltatottsága?”²⁵⁵

Este a régi jó barát és munkatárs, az amerikai Vörös kereszt romániai missziójának vezetője, Anderson búcsúzott gavallérosan, mint mindig,

249 A *Le Matin* március 10-i számában a második oldalon hosszú tudósításban (*La reine de Roumanie apporte des fleurs sur la tombe des soldats français de Noyon*) számol be a királynő útjáról.

250 *Însemnări zilnice*, 2006: 75–87. o.

251 V. György brit király (George Frederick Ernest Albert Windsor, London, 1865. június 3. – London, 1936. január 20.) 1910 és 1936 között Nagy-Britannia uralkodója. Mária királynő első unokatestvére.

252 Balfour, Arthur James (1848. július 25. – 1930. március 19.) brit konzervatív politikus és államférfi. Az Egyesült Királyság miniszterelnöke 1902 júliusától 1905 decemberéig, és a Konzervatív Párt elnöke újabb miniszterelnöki kinevezéséig, 1911-ig. Országgyűlési képviselő 1874 és 1922 között. David Lloyd George koalíciós kormányában külügyminiszter 1916–1919 között.

253 Lloyd George, David, Lord (1863. január 17. – 1945. március 26.) walesi származású brit politikus, miniszterelnök. Többet róla: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 25. o.

254 Cecil, Edgar Algernon Robert (1864. szeptember 14. – 1958. november 24.) brit jogász, parlamenti képviselő, és kabinet miniszter, a Népszövetség egyik alapítója. Disraeli kormányában külügyminiszter, majd három alkalommal miniszterelnök (1885, 1886–1892 és 1895–1902).

255 *Capitole târzii*, 2007: 38. o.

egy hatalmas orchideacsokorral. A közös téma: a Davidsonnal megbeszélt részletek.

Kedden kora délelőttre Murgoci ugrott át Londonból, és beszámolt az angliai helyzetről, illetve az ott végzett munkájáról. Terjedelmes és unalmas volt. A nap csúcsa a Francia Becsületrend Nagykeresztjét viselő Pénélon tábornok érkezése a köztársasági elnök képviselőjében.²⁵⁶ Illett az Elysée palotában vizitálni, és megköszönni a kitüntető adományt. A találkozó magánbeszélgetéssé egyszerűsödött. „Nagyon kellemesnek és barátságosnak találtam az elnököt, de azt hiszem, nem kaphatjuk meg az egész Bánságot. Tartok tőle, hogy ez ügyben nem lehet teljes az örömmünk. Az elnök azzal vigasztalt, hogy Clemenceau átbújt a szivárványon, kiemelt figyelemmel követi a dolgainkat a találkozónk óta. Megkapom a kért 50 db mozdonyt is, már útra készen állnak. Ha nem kapjuk is meg az egész Bánátot, jövelelem óta felénk fordult a figyelem, megértik az aggodalmainkat, együttérzéssel kezelik a dolgainkat.”²⁵⁷ „Nem tudom, hogy anyagiak dolgában milyen eredményt értem el, de annak tudatában vagyok, hogy megváltoztattam a Románia iránt közömbös hangulatot, és lényegében ez volt a küldetésem. Minden bizonnyal a legjobb tudásom szerint cselekedtem, és arra összpontosítottam minden erőmet, hogy méltó legyek országom előlegezett bizalmára. Most, londoni utazásom előtt megígértem, hogy visszajövök, mert Párizs még tartogat számomra néhány felemelő alkalmat.”²⁵⁸

256 *Le Journal des débats*, március 13. „La reine s'est montrée très touchée de la distinction qui venait de lui être conférée...”

257 *Însemnări zilnice*, 2006: 90. o.

258 *Capitole târzii*, 2007: 41. o.

Útban London felé

Az indulás napján a nélkülözhetetlen és igen hasznosan tevékenykedő Loie Fuller már reggel fél 7-kor érkezett, és hozott egy idős mestert magával a nagy Rodin műhelyéből. A mester kézlenyomatot kért a királynőtől. Az indulásig a legközvetlenebb barátok vonultak fel, közöttük Elise Brătianu, aki a Párizsban maradó Elisabeta vendéglátója és vigyázója lesz. Búcsúvirágok a szálloda kapujában, *Vive la Reine!* Az állomáson a köztársasági elnök várta az elutazó királynőt Mme Poincaré társaságában színes, népes közönség gyűrűjében. Déli 12-kor indult el a vonat Boulogne felé.

Korai lenne még mérlegelni az alig egyhetes párizsi tartózkodás eredményét vagy eredményeit. Könyvem utolsó fejezetében foglalom majd össze a kortársak azonnali vagy kései, egymással felelő véleményét. A lényeges elemek a szövegben itt-ott apró részletekben megtalálhatók, az olvasóra bízom, hogy ezeket kimazsolázza és összerakja magának azt a mozaikképet, amelyet továbbgondolhat. Én annyit segíthetek ebben, hogy a bukovinai tárca nélküli miniszter és az Erdélyből Bukovinába szakadt lapszerkesztő és egyetemalapító levélváltásának friss tanúvallomásával színesítem még tovább az amúgy is adatgazdag szöveget.

A királynő még Párizsban van, amikor Sextil Pușcariu²⁵⁹ otthon lapszerkesztőként értesült a felséges követség sejthető eredményéről: „A helyzet napról-napra változik. A stabilitás egy okafogyott fogalom a mi időnkben. Párizsban jól haladnak a dolgok. A királynő látogatása jobb

259 Pușcariu, Sextil Iosif (Brassó, 1877. január 4. – Törösvár, 1948. május 5.) bölcész, nyelvész, publicista, egyetemi tanár. Az első román nyelvtudományi intézet, a Román Nyelv Múzeuma alapítója Kolozsváron, a román nyelv szótára és a román nyelvatlasz munkacsoportjának vezetője. A *Dacoromania* c. folyóirat alapítója és igazgatója. A bécsi egyetem magántanára (1904–1906), majd Csernovicban az egyetem filozófia karának dékánja 1918-ig. 1918. október 22-én jelenik meg az általa létrehozott *Glasul Bucovinei* c. lap első száma. Az Erdélyi Kormányzótanács megbízásából megszervezi Kolozsváron a Felső Dáciai Egyetemet, amelynek első rektora. 1914-től a Román Akadémia Tagja.

szolgálatot tett a mi ügyünknek, mint 10 diplomata és 100 kg felirat és újságciikk. Küldök egy köteget a Párizsból érkezett különböző újságokból, amelyekből magad is meggyőződhetesz arról, hogy mit köszönhetünk a királynő látogatásának. Jó lenne, ha tőlünk valamelyik gyerek írna egy vezércikket a királynő tevékenységéről, a háború alatt a sebesültek pártfogójaként és most mint a román ügy védelmezője egy egész világgal szemben. Igazi mesebeli királynő, aki oltalmába veszi sanyargatott népét. Milyen jó lenne, ha éppen te vállalnád ezt a cikket! [...] Tájékoztassátok a közönséget a királynő párizsi fogadtatásáról, ott elhangzott beszédeiről és a románok fájdalma és nyomorúsága enyhítését célzó kérelmeiről. [...] Jó hírek vannak Párizsból. Úgy tűnik, hogy az egész Torontált megkapjuk. A katonák felszerelésére tett igyekezetünk is sikeres lehet. Az a benyomásom, hogy a Koronatanács után a helyzet egy kicsit enyhült. A királynő átutazott Londonba, Brătianu is átmegy kilenc napra. Anglia támogatását szereznek meg követeléseink támogatására.”²⁶⁰

A királynőt Boulogne-sur-Mer-ben²⁶¹ M. Buloz alprefektus, M. Adam polgármester, Wilberforce és Diebold tábornokok, a város angol és francia parancsnoka fogadta. A rövid fogadási ünnepség után a királynő és kísérete du. 4-kor fölszállt a Victoria hajóra és a háborgó tengeren három óra alatt kelt át a csatornán.²⁶²

260 Uo. 368. o. Iancu Nistor február 28-ra keltezett leveléből. Nistor valószínűleg többször nekifutott a levélnek, ezért van kétféle híre a párizsi történekekről. Nistor, (Iancu) Ion (Vicovul de Sus, Bukovina, 1876. augusztus 17. – 1962. november 11.) bukovinai történész, akadémikus, egyetemi tanár, politikus. Parlamenti képviselő az első általános választásokkal megalakult parlamentben, 1918 és 1920 között a román kormányokban Bukovina ügyeiért felelős tárca nélküli miniszter.

261 Kikötőváros (160 000 lakossal) Északnyugat-Franciaország Nord-Pas-de-Calais tartományában, Calais-tól kb. 40 km-re déli irányban. Ma Doverbe kelnek át mindkét kikötőből a komphajók, a királynő Doverről vasúton kb. 14 km-re keletre lévő Folkston kikötőjében szállt partra.

262 *Journal des débats*, 1919. március 14.

IV. A BUCKINGHAM-PALOTA VENDÉGE

„A hajó tömve volt katonákkal. Ileana az első pillanatban összebarátkozott a hajó kapitányával, közös barátokra találtak. Viszontagságos átkeles volt, rettenetesen háborgott a tenger és dobálta a hajót. Csúromvizek lettünk. Elég jól bírtam. Egy karosszékből ültem vízhatlan köpeny alatt, egy tengerész fogta a térdem, ha nagyon dülöngélt a hajó, hogy a helyemen maradjak. Óriási lármá és bolondulás volt a fedélzeten. Mignon nagyon élvezte, az udvarhölgyek és a személyzet tengeribeteg volt, a tábornok sem volt jól, de fegyelmezte magát. Valahogy rendbe szedtem magam a kikötéskor. A parton Sir Charles Cust²⁶³ fogadott, egy vén tengeri medve, akit Máltán ismertem meg.”²⁶⁴

A királynő angliai utazásának bejelentett célja Nicolae herceg meglátogatása Etonban²⁶⁵ és találkozás unokatestvérével, V. György angol királlyal, akivel 1914 óta, a körülmények folytán, csak alkalmi levelező kapcsolatban volt. Bár hosszabb maradásra tervezett otthon, végül két és fél hétre zsugorodik az angliai családlátogatás. A királynő minden bizonnyal már tervezésekor tudatában volt annak, hogy Anglia királyától, akinek alkotmányos jogköre igen korlátozott, aligha várhat különösebb

263 Cust, Sir Charles brit tengerésztiszt, akit londoni tartózkodása idejére mindeneként rendelték a szolgálatára a Buckingham-palotába. A királyné máltai tartózkodása (12 éves volt, amikor apját kinevezték a földközi-tengeri angol flotta parancsnokává) óta ismerte, az MS Alexandra vezérhajón szolgált apja parancsnoksága alatt.

264 *Însemnări zilnice*, 2006: 92–93. o.

265 Eton város Angliában. Az Eton College magán-középiskola székhelye. Windsorral szemben, a Temze másik oldalán fekszik. A két várost a Windsor Bridge (híd) köti össze. A főiskola VI. Henrik király alapítása és kb. hatszáz éve az elitképzés egyik bázisa. A királyi ház fiai hagyományosan ebben az iskolában tanulnak.

politikai segítséget. Meg is lepődött az ifjú Mária hercegnőbe fűlig szerelmes György, hogy annyi év után, a viszontlátásakor egy elkötelezett, céltudatos politikussal találkozik. Marie of Edinburgh színeváltozása tehát magyarázatra szorult, még mielőtt a családon kívüli találkozásai, jelenései zavart okoznának a Buckingham-palota kialakult szokásrendjében és megbotránkoztatnák a közvéleményt.

„Királyi vendég voltam, és nagyon oda kellett figyelnem, hogy a bevett szokásokat föl ne borítsam. Bár igen közeli rokonok vagyunk, nem voltunk huzamosabb ideig közvetlen kapcsolatban, hiszen alig tizenhét évesen a sorsom elparancsolt az öreg Angliából és szülői otthonomból. Ki-ki másképpen vált felnőtté. Nekem nem volt egyszerű, lényegében gyerekfejjel, az új családomba való beilleszkedéssel. Ki kellett harcolnom a helyem. A háború pedig egy olyan élethelyzet volt, amelyben unokatestvéreimnek nem volt részük. Úgy tűnt, elég sokat tudok a nagyvilágról, és nem akartam megzavarni megszokott életüket az én nyers és idegen tapasztalataimmal. Megértők és jók voltak velem, ezzel nem élhettem vissza, meg kellett válogatnom a mondataimat, vissza kellett fognom a szokásokba beilleszthetetlenül független cselekvéseimet, hogy ne zavarjam meg az évtizedek óta változatlan palotabeli rendet. Szerettem ezt a szép és tekintélyes rendet, a megszokott napirend méltóságát. Csodálatos volt újraélni ezt az életstílust, amelyet valamikor olyan jól ismertem. Csak a szenvedélyességem, amivel népem szolgálatára ügyködtem, csak az kényszerített arra, hogy ezt a tökéletes nyugalmat átfogalmazzam. Éreztem, hogy vendéglátóimat zavarhatja ellenőrizetlen nyugtalanságom, szokatlan, köntörfalazás nélküli stílusom, hogy nem korlátoz semmilyen konvenció. Mindenért elnézést és megértést kértem George-tól, azért is, hogy másmilyen vagyok, mint az ő képzeletében élő királynő. Magamban voltam, nem volt senki a környezetemben, aki helyettem elvégezte volna a dolgaimat. Helyettük is nekem kellett cselekedni... Igen, ez volt a színtiszta igazság: nekem úgy kellett cselekednem, hogy a dol-

gok megtörténjenek. Nem értem rá megfontolni, mérlegelni azt, hogy cselekedeteim összekuszálják-e az udvari szokásokat vagy sem, a helyzet adta tekintélyemmel kellett magamnak utat törnöm.”²⁶⁶

Elviselték és elfogadták, de nem értették és nem is tudtak a féktelenségéhez igazodni. Mary királynő olykor elkísérte ilyen-olyan jótékonyági találkozóra, látogatásra, de ő kimondottan csak karitatív rendezvényeken vett részt. Ennyire terjedt ki a hatásköre a családon belül. Nap közben senkit nem lehetett elérni, a közös családi ebédről nem lehetett hiányozni, ezért a palota rendjéhez igazodva reggelinél gyűjtötte maga köré Mária királynő azokat a személyiségeket, akiket országa megértésére és segítésére kívánt rábeszélni. Igen, rábeszélni! Majdhogynem állandó reggeliző társak voltak Lord Astor,²⁶⁷ Boyle ezredes és Colin Keppel,²⁶⁸ és ők mindig hoztak magukkal valamilyen érdekes embert.

A családi találkozókon kívül – hivatalosan, úgymond – Mária csak Sir Winston Churchill-lel,²⁶⁹ gyerekkori osborne-i játszópajtásával találkozott.²⁷⁰

266 *Capitole tárzi*, 2007: 47–48. o.

267 Waldorf Astor, II. Astor gróf (New York City, 1879. május 19. – 1952. szeptember 30.) brit politikus. A család 1889-ben telepedett le Angliában. 1906 májusában vette feleségül Nancy Witcher Langhorne amerikai özvegyasszonyt. A clivedeni családi rezidenciában laktak. Itt találkoztak először Waldorf Astor, húga Pauline és Mária, edinburgh-i hercegnő, a későbbi román királynő. Levelekben megszépült szerelem volt a két fiatal között. „Őszintén és természetes szerelemmel szerettem...” – írja egyik Pauline-nak címzett levelében Mária. „Ő volt a mindenem és ezt tudta. És mégis, ahogy megházasodott, teljesen, könnyörtelenül megszakított velem minden kapcsolatot ..., bár tudta, hogy mit jelent nekem nélküle élni.”

268 Keppel, Sir Colin Richard (1862. december 3. – 1947. július 6.) brit tengernagy, négy király alatt istállómeister.

269 Churchill, Sir Winston Leonard Spencer (Blenheim kastély, Woodstock (Oxfordshire), 1874. november 30. – London, 1965. január 24.) brit politikus. Az első világháború előtt kereskedelmi, majd belügyminiszterként szolgált liberális kormányokban. A háború idején több minisztériumot is irányított, így az Admirális Első Lordja, hadfelszerelési miniszter, hadügyminiszter és légügyi miniszter is volt. Rövid ideig katonaként is szolgált a nyugati fronton, ahol a Királyi Skót Lövészek 6. zászlóalját vezette.

270 Viktória királynő és a család rendszerint a Wight szigeten, a svájci stílusban épített osborne-i lakban töltötte a nyári, a skóciai Balmoral kastélyban az őszi napokat. Osborne-ban Randolph Churchill lordnak is volt vidéki háza, s így természetes, hogy a nyári találkozások alatt az azonos korú és rangú gyerekek

Amikor a román királynő és kísérete partot ért Folkstone-ban, már egész Anglia tudott róla és utazása tulajdonképpen céljáról. A *The Times* londoni lap munkatársának még az indulása előtti napon elmondta egy magánbeszélgetésen azt, amit a Balfour által szervezett ebéden nem mondhatott el: „Remélem, hogy fölkeltem az angolok érdeklődését az én népem iránt... Önök, angolok, ha szabad így fogalmaznom, hiszen én is angol vagyok, sajátos módon látják a szárazföldön élő, távoli népek dolgait: fölényes közönnyel. Angliának komoly érdeklődéssel kell Európa dolgai felé fordulnia, és meg kell, hogy értsék azt, hogy Európa és népeinek érdekei mennyire azonosak az önök érdekeivel.”²⁷¹

A királynő érkezése napján, mintha a korábban megjelent beszélgetésre utalna, a *The Times Románia újjászületése* címmel vezércikkben ír²⁷² a „távoli” ország majdhogynem reménytelen hősi helytállásáról az oroszok háborúból való kiválása után, a német megszállás pusztításairól, az ország kirablásáról. „A román nép kiérdemelte az angolok együttérző segítségét azzal is, hogy elkötelezte magát a reformok mellett és mindig lojális maradt a monarchia iránt.” A vezércikkíró a záró mondatokban a királynő érkezését üdvözli: „aki nemcsak VII. Edvárd unokahúga, hanem egy szövetséges ország királynője, aki hiánytalanul teljesítette kötelezettségeit azzal, hogy tétovázás nélkül vállalta befogadó országa népének minden szenvedését és gondjait.”

A szükséges környezeti bevezetés után járjuk végig a királynővel angliai útját a naplóját követve.

„Anglia egyenruhában! Szokatlan látvány. Még nincs béke, csak fegyverszünet van, és nem is egyszerű négy év háború után egyik napról a

másikra leszerelni a hadsereget és újrarendezni az életet. Eléggé zaklattott átmeneti időszak, rengeteg előre nem látható, feszültséggel teli szociális változással. A régi rend fölborult, az új még nem állt be, tanácstalanság és nyugtalanság volt a mindennapok jellemzője. Az oroszországi borzalmas változások híre Angliában is beláthatatlan nyugtalanságot okoztak. Én értetlenül fájlaltam, hogy a király – feltételezem, a közvélemény nyomására – szorult helyzetében megtagadta oroszországi rokonsága közvetlen támogatását... Magam is bosszankodtam azon, hogy nem utazhatott velem Marie Putyatyin, született orosz nagyhercegnő... Minden a véletlenek borzalmas játéka volt, mi, a nap győztesei ugyanúgy lehettünk volna vesztesek. Ezt nem tudtam elfelejteni, és csodálkoztam azon, hogy mások milyen könnyen túltették magukat rajta. Továbbléptem ezen a gondolaton, kevésbé figyeltem oda később és gyakran túlzottan rámenős is voltam, s így minden bizonnyal kevésbé bölcs is.”²⁷³

A királynő és szűk kísérete királyi különvonaton utazott Folkstone-ból Londonba. Rengeteg virágcsokor. Késő este érkezett a vonat Londonba. „George, May”²⁷⁴ és sokan mások, akik között a félhomályban alig láttam ismerős arcokat, később fölfedeztem Lady Barclay-t, Ballard, Greenly, Evans tábornokokat, majd a hűséges tekintetű Boyle-t. Fényképezőgépek kattantak. Elszorult a torkom, és ha gépkocsiba nem ülünk azonnal, kirobban belőlem a sírás. George és May a Buckingham-palotába hajtatott. Anglia, Anglia, az én imádott jó öreg Angliám – soha nem felejtet el, hogy angolnak születtem! A walesi herceg²⁷⁵ (David), Albert²⁷⁶

273 *Capitole tárzi*, 2007: 44. o.

274 V. György felesége, Mária Viktória hercegnő (1867. május 26. – 1953. március 24.).

275 Edward Albert Christian George Andrew Patrick David (1894. június 23. – 1972. május 28.), walesi herceg, majd 1936. január 20-tól lemondásáig, december 11-ig az Egyesült Királyság királya VIII. Edward néven.

276 Albert Frederick Arthur George (1895. december 14. – 1952. február 6.), Edward öccse, később VI.

együtt futkorásztak a tengerparton és fürödtek a tengerben.

271 *The Times*, 1919. március 12.

272 Uo.

és lánya, Mary²⁷⁷ várt és fogadott a palotában. Egy gyönyörű, virágokkal tele lakosztályban helyeztek el a lányaimmal, vígan ropogott a kandallóban a tűz, köszöntők, bókók, udvarias mosolyok. Minden olyan megható volt. Ó, ha le lehetne mindent egyszerre írni! Úti öltözetben vacsoráztunk, a szűk család.”²⁷⁸

A megérkezés utáni nap legfontosabb eseménye, természetesen, Nicolae (Nicky) herceg meglátogatása Etonban. Délben indultak – a királynő Mary és a mostantól elmaradhatatlan Sir Charles –, és negyed 2 tájban értek a kollégiumhoz. A kollégium igazgatója, Arlington doktor ebéden látta vendégül a királyi felségeket. A visszaúton „egy kitérővel meglepetés-látogatást tettünk az idős királynőnél,²⁷⁹ Alix néninél a Malbrough House-ban.²⁸⁰ Sajnálatos módon rohamosan öregszik és egyre süketebb. Mindig szomorú ilyeneket tapasztalni. Victoria²⁸¹ is ott volt, ő sem fiatalodott. Családi vacsora zárta a napot.

György néven az Egyesült Királyság uralkodója.

277 Mária (1897. április 25. – 1965. március 28.), Edward, Albert testvére, házassága révén Harewood grófnéja (Mary)

278 *Însemnări zilnice*, 2006: 93. o.

279 Alexandra anyakirálynő, VII. Edvárd angol király felesége, György király édesanyja.

280 A Marlborough House egy kiterjedt uradalom a londoni Westminsterben, a Pall Mallon a St. James palota közvetlen keleti oldalán. Sarah Churchill, Marlborough-i főhercegnő, Anna királynő kedvence és bizalmasa számára épült. Christopher Wren és fia, London egyik meghatározó építészete tervezte a téglából épült rusztikus épületet, amit 1711-ben fejeztek be. Egy évszázadon át a Marlborough főhercegek londoni rezidenciája volt. 1817-ben a tulajdon átszállt a koronára és a királyi család tagjai használták. 1853 és 1861 között Albert herceg Nemzeti tanonciskolának alakítja át, később királyi College of Art-á válik. 1863-tól 1901-ben a későbbi VII. Edward király és a walesi hercegnő rezidenciája. 1936-tól a Marlborough House V. György özvegye lakik benne haláláig, 1953-ig, akkor II. Erzsébet a Commonwealth titkárságát helyezi el benne és az használja a mai napig. Hétvégeken a palota a nyilvánosság számára is nyitva van minden szeptemberben.

281 Viktória (1868. július 6. – 1935. december 3.) brit királyi hercegnő, Alexandra anyakirálynő lánya, V. György húga, Mária első unokatestvére.

Másnap (március 14-én, pénteken) Astorék²⁸² fogadása volt az első találkozás a külső világgal és a külön meghívott Sims²⁸³ amerikai tenger-naggyal. Astorék érdekes társaság voltak. „Nancy Astor zajosabb és ellenállhatatlanabb volt, mint bármikor, olyan beszélgető stílusa van, ami amerikai változatban ugyan, de csak Anne Noailles stílusához hasonlítható. Fűlsértően zajos, be kell azonban vallanom, hogy nagyon kedvelem, megnyerő is. A barátom, Anne²⁸⁴ tapintatos és csendes, mint mindig. Otthon nem igen jut szóhoz, de szívesen jön el hozzám egy csendes beszélgetésre, amikor arra módja van.”

A kirendelt öreg apród, Sir Charles megszokta ezeket a szokatlan reggeliket és bizalmába fogadta Marie-t. Be is tájolta neki a házirendet, ha látta, hogy tanácstalan. Szigorú pontossága és királyi méltósága dacára nem zavarta Marie szokásoktól eltérő viselkedése és vidámsága. Sok esetben a segítségére volt, bár elképesztőnek tartotta a munkaritmusát. Ezeken a szokatlan összejöveteleken sok szó esett a háború utáni mizériáról és nélkülözésről. Arról is, hogy a királynő nem kíván üres kézzel távozni Angliából. „Úgy tűnt, hogy mentoromnak mindenféle és fajta árukereskedelemben unokatestvérei voltak, és ezek, elmondása szerint, megtiszteltetésnek vennék, ha felségem leadná nekik a rendeléseimet. És egyszer csak érkeztek a sziget minden sarkából, Skóciából, Walesből, Írországból, ki tudja még honnak ezek az emberek, és valóban várták a rendeléseimet. Különös kegynek vették, hogy pár szót válthattak a korábbi Marie of Edinburgh hercegnővel.”

282 Waldorf Astor és amerikai felesége Nancy Witcher Langhorne.

283 Sims, William Sowden (1858. október 15. – 1936. szeptember 25.) amerikai tengernagy, az amerikai flotta átszervezője és korszerűsítője. Az Egyesült Államok 1917. áprilisi hadba lépése után a flotta európai egységeinek a parancsnoka.

284 Waldorf Astor beceneve. A királynő és Waldorf bensőséges kapcsolatának külön előtörténete van.

Így lett királyi szállító Romániába a Twinings cég²⁸⁵ kizárólagos termékével, a Darjeeling teával. Adott pillanatban annyi keksz, befőtt, szappan és mindenféle hasznos portéka gyűlt össze Sir Charles unokatestvéreinek felajánlásaiból, hogy Ballif tábornok, a királynő szárnysegédje teljesen kétségbe esett. Hogyan fogják ezt elszállítani? Az üzleti reggelik közötti időt rendszerint családi látogatások töltötték ki. Volt (lesz) olyan nap is, amikor átugranak a lányokkal és Simkyvel a Good's porcelánüzletbe, a Libertybe, Carterhez, Bousheronhoz, „a szegény” Fafka Labanoffhoz, akinek kalapos üzlete van, aztán Howardhoz ülő alkalmatosságokat válogatni és egy kötelező vizit a Harrodsban, mert a tulajdonos igen bőkezű adományokkal segítette az angol-román Vöröskereszt egyesületet. Este színház – egy angol zenés darabot, a *Halló Amerikát!* nézték meg –, ahova a fiatalokat, Maryt, Dávidot, Bertie-t, Mignon-t kísérte el Sir Charles közös felügyeletével.

A palotakápolnában hallgatott vasárnapi (március 16.) mise után Barrat őrnagy egy Sir Samuel Smith nevű urat mutatott be a királynőnek, aki igen behatóan érdeklődött a romániai újjáépítési munkák koncessziójáról és valamiféle érzelmi kapcsolatépítés lehetőségéről Anglia és Románia között, „mert az érzelmek még nem haltak ki ezen a szigeten”. „Érdekes, írja a királynő, én éppen erre gondoltam, amikor arra biztattam az angolokat, hogy fordítsák a tekintetüket országom felé. Érdekes beszélgetésünk volt. Ő úgy gondolja, hogy az én közbenjárásommal ez a »*rapprochement*«²⁸⁶ létrejöhet, és hogy én lennék Anglia számára a jót-

285 Thomas Twining-nek 1706-ban támadt az az ötlete, hogy rávezeti az angolokat a teafogyasztásra. Twinings néven alapított kereskedő cége egyike volt azoknak a társaságoknak, amelyek teát importáltak a szigetre. 2006-ban tehát 300 éves tradícióit ünnepelte meg a ma már világhírnévnek örvendő társaság. Thomas Twining volt az első, aki a londoni strand előkelőségeinek először szolgált fel teából. Az egzotikus ital villámgyorsan elterjedt, és a Twinings' tea meghódította a 18. századi angol írók (Jane Austen) és Charles II. Earl Grey szívét.

286 közeledés (francia)

álló Romániában, mert nehéz időben helyálltam és hogy Anglia büszke arra, hogy egy ilyen királynő a szülöttje stb. stb...”²⁸⁷ Mintha Samuel úr készült volna a királynőből!

Nem az egyedüli házaló. Pár nappal később Allen Smith-t jelenti be Simky, „romániai pénzbefektetési lehetőségekről érdeklődik.”²⁸⁸

Három napra áthajózott a csatornán Brătianu miniszterelnök is (március 17-én), akinek Lloyd George-dzal és Churchill-lel volt eszmecsereje. A királynő bemutatta egy ebéden V. Györgynek is (március 18-án).²⁸⁹

„Láttam Mișut és Brătianut. Elégedett volt a tárgyalásaival... Ma elutazik (március 20-án), nincsenek különösebb aggodalmi. Angliai kiruccanása bizonyos értelemben sikeres volt. Úgy véli, az én legfontosabb munkám itt, hogy kitűnő kapcsolatokat ápoljak a királyi családdal.”²⁹⁰ Többféleképpen is értelmezhető megjegyzés. Az aggodalom nyilvánvalóan arra utal, hogy a lapok – bár azokba alig van ideje belenézni – vészes híreket közölnek a dél-oroszországi helyzetről, a franciák odesszai kudarcáról. A királynőt az aggasztja, hogy ilyen távolból nem lehet követni az eseményeket. „Abban reménykedem, hogy otthon senki sem bátortalanodik el. Tudom, gyakran nekem kellett bátorítanom őket és lelket önteni beléjük.”²⁹¹ Egyre gyakrabban jelentkezik Mișu.

287 *Însemnări zilnice*, 2006: 93. o.

288 Uo.: 107. o.

289 Brătianu egy március 21-re keltezett levelében azt írja erről a találkozásról Mihai Pherekydének Bukarestbe, hogy „A király igen jóindulattal viseltetik irántunk. Megértette a helyzetünket, és annyira, amennyire az alkotmány ezt számára lehetővé teszi, számíthatunk rá.” Idézi: Eliza Campus: *L'activité diplomatique de la Roumanie entre les années 1914 et 1918*. RR II, 1968. 198. o.

290 *Însemnări zilnice*, 2006: 105. o.

291 Uo.: 104. o.

Érkezik egy kis zsebpénzzel Hodder Williams,²⁹² a királynő londoni kiadója. „300 fontot hozott a *My Countryért*²⁹³, ami igen kedves meglepetés volt. Öröömre szolgált a vele való találkozásom. Kiadja majd a *Why?-t*²⁹⁴ és az *Ilderimet*. A *Why?-t* illusztrációk nélkül, az *Ilderimet*, ha majd összejön, akkor néhány Partidge által készített illusztrációval. Elvitte a *Pansyt*, mert oda akarja adni saját illusztrátorának, Attwell²⁹⁵ kisasszonynak, hogy készítsen néhány vázlatot, amit elutazásom előtt megnézhetek. A könyvet karácsony előtt, több kis kötetben jelenteti meg, remélem, hogy a gyerekek öröme.”²⁹⁶ Attwell kisasszony majd menetrend szerint érkezik is a tervezett találkozóra, egy héttel később.

Csendes vasárnap (március 23.), ismét a kápolnában hallgatott istentisztelettel, de. 10-kor. Később Sir Gardener, egy Románia-barát alsóházi képviselő érkezik rövid hódoló kihallgatásra, majd egy Chapman nevű pilóta, „aki volt Romániában, és boldog volt, hogy Angliában viszontlathat.” Ebéden Alix néninél a családdal, Amélie, Portugália királynője²⁹⁷ alkalmi vasárnapi vendég.

292 A Hodder & Stoughton ma is álló brit könyvkiadó tulajdonosa. A kötet még ebben az évben, 1919-ben megjelent *Peeping Pansy* címmel a kiadó gondozásában.

293 1916-ban jelent meg.

294 A *Why? A Story of a Great Longing* (Miért? Egy csodálatos vágyakozás története) végül Stockholmban jelent meg a Svenska Tryckeriaktiebolager kiadónál 1923-ban.

295 Mabel Lucie Attwell a királynő több gyerek- és mesekönyvét is illusztrálta: *Peeping Pansy – A Christmas Tale* (1922), *The Lost Princess* (1924).

296 *Însemnări zilnice*, 2006: 106. o.

297 Amélie d'Orléans de Paris, a Saxe-Coburg-Gotha családból származó I. Carlos, Portugália királyának az özvegye. I. Károly (portugálul „Dom Carlos I”), (Lisszabon, 1863. szeptember 28. – Lisszabon, 1908. február 1.) Portugália utolsó előtti királya volt. 1886. május 22-én a lisszaboni Szent Domonkos templomban vette feleségül Orléans-i Lajos Fülöp Albert (franciául „Louis-Philippe Albert d'Orléans”), Párizs grófja (a francia trónkövetelő) elsőszülött lányát. A szokásos év eleji vadászatáról Lisszabonba visszatérő király és a trónörökös Lajos Fülöp királyi herceg 1908. február 1-jén merénylet áldozata lett, a trónt a kisebbik fiú, Mánuel öröklí, II. Mánuel néven Portugália utolsó királya. 1910 óta Portugáliában köztársaság van. II. Mánuel, Mária Amália királynéval együtt Angliába menekült.

Az elutazás előtti hétre egy kicsit összezsúfolódtak a dolgok, és egyre aggasztóbbak a hírek a szomszédságból, nem érzékelhető Londonból a tényleges helyzet. „A franciákat kitessékelték Pestről,²⁹⁸ és a magyarok kijelentették, hogy szolidárisak az orosz bolsevikokkal. Románia kutya-szorítóba került! George csakugyan aggódik.”

Délután a kanadaiak nagy fogadására volt hivatalos, ahol a nagy tömegben csak Boyle ezredes és Paulina Spender Cley volt ismerős. Viselkedni kellett, mindenki ígérte, hogy környezetében mindent megtesz a „távoli ország” talpra állítására: „remélem, hogy jó eredménnyel jöttem el a fogadásról”. „Találkoznom kellett annak a bizottságnak a nőtagjaival, amelyet Loie Fuller hozott össze karitatív tevékenységem támogatására. Loie igen szépen és meghatóan beszélt. Egy pantomim-ballettbemutatót terveznek a *Lily of Life* forgatókönyvére. Loie energiája kimeríthetetlenül amerikai. Csak ne történne valami szerencsétlenség szeretett Romániámmal, valósággal rettegek, hogy valami váratlan történés elválaszt tőle! Nincsenek híreim otthonról. Legalább táviratoznának, minden nap várom a híreket. Kétségbe ejt a gondolat, hogy valami baj történhet és én távol vagyok. Elviselhetetlen! [...] Rosszak a hírek Magyarországról, körben mindenhol bolsevikok. Vix ezredet becsapták a magyarok, és foglyul ejtették.”²⁹⁹ Híresztelések talán, amelyeket otthonról nem iga-

298 Március 26-án.

299 A királynő nem nevezi meg a hír forrását, de több mint valószínű, hogy napi téma lehetett az összejöveteleken a nem mindennapi történet. (Winston Churchill 26-án az alsóházban a romániai és ukrainai helyzetről beszélt.) Vix alezredes, a francia misszió vezetője szövetséges kollegái társaságában, március 20-án adta át Károlyi grófnak de Lobit tábornok levelét, amelyben arról tájékoztatja a magyar hatóságot, hogy a konferencia újabb semleges övezetet jelöl ki a Tisza és a történelmi Erdély közötti területen. A Berinkey-kormány lemondott, az új szociáldemokrata-kommunista kormány kikiáltotta a Tanácsköztársaságot és lefegyverezte, internálta és kiutálta a francia missziót, amely március 26-án el is utazhatott Budapestre. Párizsban a *Le Matin* március 23-i, esti kiadása a 3. oldalon közli Károlyi lemondásának és az új kormány felállításának hírért. Másnap, a lap első oldalán, egymásba olvasható címek: *Budapest aux mains des soviets* és *Odessa menacé d'invasion*. A lap 25-i reggeli számának vezető híre a térség térképvázlatával: *L'Europe devant le Bolschewisme. Un cri d'alarme des Roumains de Hongrie*.

zolnak, ezért nyugtalan vagyok, és semminek nem tudok örvesteni...” Még a „kanadai reggelinek” sem, ahol igen fontos dolgokról beszélgettek Boyle ezredessel és „egy fontos kanadaival”. Még azt is latolgatták, hogy alkalomadtán áthajózhatnának egy önkéntes kanadai hadsereget a határok megvédésére, ha minden kötél szakad. „A kanadai, akit Boyle hozott, megesküdött rá, hogy segíteni fogja Romániát, egyike az ország vezetőinek. Sajnos elfelejtettem a nevét.”³⁰⁰

Még ebéd előtt az angol királynővel (May) kiautóztak Windsor felé, közben meglátogattak egy Constantinescu³⁰¹ nevű román származású feltalálót. Az angol kormány igen fontosnak tartja a találmányt, amely a repülőgép-, az autó- és a hajógyártásban igen jó eredménnyel hasznosítható. „Boldoggá tett, hogy egy román ember ilyen fontos felfedezést tett... Kedves volt May-tól, hogy eljött velem megnézni. Nem igen értett belőle semmit, mindenképpen kevesebbet, mint én, de kedves volt, ahogy Édesanyám mondaná: »értelmes érdeklődést mutatott«.”

Másnap (március 26.) is hosszú sora a fogadásoknak, teáknak, ebédeknek. Edinburgh-ból egy kekszgyáros, aki nagy tételben szállítana a nélkülözö Romániába. Két szállító között a Weeb ezüstműves cégnél, Peter Robinsonnál ajándékvásárlás az otthoniaknak, apró figyelmességek, utána ebéd Lady Pagetnél,³⁰² ahol fontos emberek gyűltek össze a

különböző segélyakciók összehangolására. „Beszéltem nekik megfelelő mértéktartással a mi ügyünkről.” Utána két hatalmas vöröskeresztes raktárt kellett megnézni, ahol a romániai küldeményeket válogatták ki. Késő délután a londoni diplomáciai testületet fogadta a királynő. „Mindenkét egyszerre köszöntöttem, igen jól feltaláltam magam.” A nap csúcstalálkozásait az Astor család szervezte meg egy pompás vacsorán. „Előkelő és érdekes társaság gyűlt össze.” Ott volt többek között Beatty admirális³⁰³ és Mrs. Beatty, Winston Churchill és a kivételes szépségű Mrs. Churchill, Sims admirális, Sir Fischer, oktatásügyi miniszter. Később érkezett Locker-Lampson³⁰⁴ és Sir Burrows, az egyetem rektora, „mindenki ott volt, akivel beszélni akartam”. „Kertelés nélkül és komolyan elmondtam nekik a kívánságaimat, országom helyzetét. Locker-Lampson továbbra is az az ember, akit különösen kedvelek és igen lojális Románia iránt. Van valami benne a régi *chevallier*-k³⁰⁵ tartásából, aminek részben ellent mond álmodozó, lírai tekintete. Az apja tényleg költő volt... Nancy a megszokottnál kevésbé volt zajos, Mr. Anne hozta a maga csöndes, kedves formáját. Nincsenek híreim ott-honról, egész nap velem volt ez a bizonytalanság és aggodalom. Vajon mit tesz nélkülem a pesszimista Barbu, megszokott, biztató, bátorító munkatársa nélkül?”

300 *Însemnări zilnice*, 2006: 115. o.

301 Constantinescu, George (Gogu) (Craiova 1881. október 4. – London, 1965. november 11.) román mérnök, a nyomatékváltó és a CC Gear szinkronizálás feltalálója (1916) 1912 óta élt Angliában. Először ő használt vasbetont a romániai építkezéseken (a bukaresti Athéné Pallas szálló épületénél). A Román Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.

302 Lady Paget, Louisa Margaret Leila Wemyss (London, 1881. október 9. – ?), Sir Arthur Henry Fitzroy Paget lánya. 1907-ben saját elhatározásából feleségül ment unokatestvéréhez, Sir Ralph Spencer Paget-hez, egy szép karrier előtt álló diplomatához, aki a háború alatt Dániában brit meghatalmazott követ, utána, 1920-ig braziliai brit követ. 1915-ben Vöröskereszt-kórházat szervez Üszkübben (Skopje), és ott is teljesít szolgálatot októberig, amíg a bolgárok a települést elfoglalják. 1916 áprilisában tér vissza Angliába. A szerb kormány szolgálatait a Szent Száva rendet adományozza neki.

303 Beatty, David Richard, Beatty grófia (1871. január 17. – 1936. március 11.) a királyi haditengerészet admirálisa a Jutland-i csatában (1916) tüntette ki magát.

304 Locker-Lampson, Godfrey Lampson Tennyson (1875. június 19. – 1946. május 1.) brit konzervatív jogász, politikus, költő és esszéíró, parlamenti képviselő. Frederick Locker-Lampson (1821–1895) angol író, elsőszülött fia. Négy évig a brit külügyminisztériumban dolgozik, hágai majd 1898 és 1903 között szentpétervári brit követ. A háború alatt rövid ideig Henry Hughes Wilson altábornagy a IV. hadtest parancsnokának szárnysegédje, majd Wilson amerikai elnök és Lloyd George brit miniszterelnök diplomáciai összekötője. 1906-ban Chesterfield-ben szerez parlamenti mandátumot, és Salisbury (1910–1918), majd Wood Green (1918–1935) képviselője a brit parlament alsóházában.

305 lovag (francia)

Soron kívüli, szokatlan fogadás (március 27-én) a Lord Majornél.³⁰⁶ Hatalmas teremben 90 arany teríték, érdekesen pompás ceremónia a Guild Hallban³⁰⁷ (Mansion House). Ősi, furcsa hagyományos rituálék és „egy mulattató szokás, hogy férj és feleség együtt ülnek ebédhez”. Ebéd után „cercle”.³⁰⁸ Délutáni tea Locker-Lampson meghívására az alsóházban. Komoly témák Austen Chamberlainnel,³⁰⁹ Sir Edward Carsonnal.³¹⁰ „Carson különösen érdeklődő figyelemmel hallgatott, kiváló embernek gondolom.” Locker-Lampson ismét kitett magáért, kitartó és jó támogatója a román ügyeknek, „cselekvő és rendkívül kedves, a legjobb »híveim« egyike”. Futólag egy szép arany emlékérem Alix nénitől, a Brit Vöröskereszt elnökétől „a háború alatt kifejtett munkámért”. Nagy megtiszteltetés. „A szállásomon kihallgatásra várt Baden-Powell³¹¹ tábornok és Mrs. Powell, Murgoci, egy úr, aki a romániai cserkészmozgalomról kívánt velem eszmét cserélni. Fontos dolgokról volt szó, remélem, eredményei is lesznek a közeljövőben.” Vacsora Mrs. Cazeletsnél,³¹² egy rendkívül kedves és udvarias hölgy, elkötelezett, hű királypárti. Azért érdekes ez, mert miközben a fiatalok az alkalmi zenére táncoltak, ismét lehetőségem

306 London főpolgármestere.

307 Két különböző épület. A Mansion House a főpolgármester rezidenciája, és különböző, hagyományos évi hivatalos rendezvények helye. A középkori hangulatú Guild Hall ma inkább fogadások és rendezvények helyszíne. Mind a két épület London szívében van.

308 királyi személyek társalgása

309 Chamberlain, Sir Joseph Austen (1863. október 16. – 1937. március 17.) brit konzervatív politikus, Nobel-békedíjas államférfi. Az indiai ügyek államtitkára a kormányban, majd 1918-tól Lloyd George a háborús kabinetjének tagja, a pénzügyminiszteri kancellária vezetője.

310 Carson, Edward Henry, Baron Carson (Dublin, Írország, 1854. február 9. – Kent, Anglia, 1935. október 22.), ismertebb nevén Sir Edward Carson, író és angol ügyvéd, bíró, politikus. 1910 és 1921 között az Ír Unionista Szövetség és az Ulsteri Unionista Párt elnöke. Több brit kabinet tagja.

311 Baden-Powell, Robert Stephenson Smyth, lord Baden-Powell (London, 1857. február 22. – Nyeri, Kenya, 1941. január 8.), monogramja után „Bi-Pi” a brit hadsereg altábornagya, író és a cserkészet megalapítója.

312 Személyére nincs adatom.

volt komoly beszélgetésekre Davis amerikai nagykövettel, aki állandóan megismételte meghívását egy amerikai útra. Nem hiányzott Locker-Lampson sem. „Semmi hír otthonról. Mârzescu arról tájékoztatott, hogy alkalmas szelek fújnak számunkra Párizsban.”³¹³

Az elutazás előtti, zsúfolt nap (március 28.) Londonban.

„Végre három levelem is érkezett Barbutól. Egy szuszra olvastam el valamennyit. Felidéztek, mint rendszerint, az oly kedves és nyugtalanító otthoni hangulatot. A szívem úgy őrzi azt, mint semmi egyebet. Semmi kétség: nyernem kell, vagy elmerülnöm kedves országommal és szívembe fogadott népével együtt! Itt mindent megtettem érte, bár itt töltött napjaim éppen azért voltak annyira túlsúfoltak és fárasztóak, mert minden cselekedetem elsődlegesen az országom iránti aggodalom határozta meg. Bátorságot adott és szavaimnak bizonyosságot. Csatasorba állítottam természetes »varázssomat«, intelligenciámat, barátokat szereztem, megnyertem a bizalmukat, a szimpátiájukat és felkeltettem az érdeklődésüket. Adja Isten, hogy mindezt hosszan tartó siker koronázza!” Ebéd előtt a királynőt Lady of Justice-szé³¹⁴ avatta Lord Landsdown és három rendtársa azzal, hogy odaadományozták neki a Jeruzsálemi Szent János lovagrendet eredményesen végzett tevékenységéért. „Igen meghatott a ceremónia, a rendjel igen szép: fehér máltai csillag oroszlánokkal és egyszerűvel fekete szalagon.”³¹⁵

A nap kiemelt eseménye: sajtófogadás a román kirendeltségen. Korábban találkozott már a királynő a londoni lapok kiadóival, természete-

313 *Însemnări zilnice*, 2006: 120. o.

314 Jeruzsálemi Szent János Lovagrend, johanniták, rodoszi lovagok, János lovagok, Jeruzsálemi Szent János Ispótyalos Lovagrend, ispotályos keresztesek, Ordo Equitum Hospitaliensium Sancti Joannis de Jerusalem: a szentföldi zarándokok elhelyezésére, ellátására, lelki gondozására, védelmére és a betegek ápolására Jeruzsálemben 1050 körül létesített lovagi szervezet.

315 *Însemnări zilnice*, 2006: 121. o.

tesen Waldorf Astor szervezésében, aki egyike volt a legtekintélyesebb lapkiadóknak. „Sok emberrel beszélgettem. Nem tagadom, hogy hősiesen álltam a több mint egy órás ostromot, mert egy ilyen zsúfolt nap fáradságával a zsigereimben sikerült odafigyelnem és mérlegelnem minden mondatom.” És a napnak még nem volt vége: a Román–Brit Kereskedelmi Kamara küldöttségét kellett fogadni, majd otthon Dimitrijt,³¹⁶ „akivel a terveiről és szegény testvéreiről beszélgettünk, akiket remélem, Párizsban találók.”

A leghivatalosabb öltözkében, valamennyi kitüntetést felaggatva, a May-től kölcsönzött diadémmal ékítve Lord és Lady Curzon³¹⁷ tisztelgő vacsorameghívásának kellett eleget tenni. Válogatott társaság volt ott: a francia, a spanyol és az amerikai nagykövet, Churchill és feltűnően szép felesége, Lord Milner,³¹⁸ Lord Revelstoke,³¹⁹ Bonar Law,³²⁰ mindegyik a

316 Dmitrij Pavlovics (Ilinszkoje, 1891. szeptember 18. – 5 1941. március 5.) orosz nagyherceg, azon kevés Romanovok egyike, aki kimenekült a bolsevikok kezéből. II. Miklós cár és Mária román királynő első unokatestvére, Pál nagyherceg fia. Testvére, Mária nagyhercegnő (Marie Putyiatyin) a királynő vendége Bukarestben.

317 Curzon, George Nathaniel, lord Curzon of Kedleston (1859. január 11. – 1925. március 20.) brit konzervatív politikus. India alkirálya (1899. január 6. – 1905. november 18.) és külügyminiszter (1919. október 23. – 1924. január 22.) David Lloyd George, Andrew Bonar Law és Stanley Baldwin kabinetjében.

318 Milner, Alfred (Lord Milner) (Bonn, 1854 – 1925) brit katonatiszt, Cape kolónia és Transvaal kormányzója. A brit parlament tagja, Lloyd George programjának a támogatója.

319 Baring, John, Lord Revelstoke (1863–1929) 1890-től haláláig az idősebb társ a Baring Bankban. Az első világháború idején az orosz kormány finanszírozásában érdekelt. Edward Baring, 1st Lord Revelstoke (Diana hercegnő Charles trónörökös gyanús körülmények között elhunyt feleségének a dédnagyapja) fia és Sir Francis Baring, az alapító unokája. 1898-tól Bank of England igazgatója haláláig. Cornwall hercegség főgondnoka, az 1917-ben, Szentpéterváron a szövetségesek egyeztető konferenciáján a brit pénzügyi képviselet főmegbízottja. 1906-ban feleségül kérte Nancy Langhorne-ot (a későbbi Nancy Astort).

320 Bonar Law, Andrew (1858. szeptember 16. – 1923. október) angol konzervatív politikus.

nejével, Aga Khan,³²¹ Lord Wemyss³²² és felesége, Hadwoerth-Mews³²³ és sokan mások, akiknek a nevét nem őrizte meg a királynő naplója. „Bonar Law volt az asztalszomszédom. Igyekeztem a legelfogadhatóban vázolni neki a helyzetünket. nem panaszkodtam, de beszéltem a háború alatti szenvedéseinkről, az áldozatainkról, majd rögtön áttértem a jövőre, amely a hezitálásokat és hibákat elfeledtetve csak a támogatással tervezhető. Anekdotáztam is, vidám történeteket meséltem, megkacagtattam őket, és gyakran éreztem azt, hogy elbűvöltem a környezetem. Éreztem, hogy erős vagyok, hogy bizalmat kapok és ez a bizalom országom záloga lehet. Főképp Davis amerikai követet nyertem meg barátomnak, aki ismét meghívott Amerikába. Azt hiszem, végül elfogadom a meghívását.”³²⁴

321 III. Aga Khan, Sultan Mahommed Shah (1877. november 2. – 1957. július 11.). Első elnöke a minden indiai moszlimot tömörítő ligának (All-India Muslim League), alapító tagja a Népszövetségnek és 1937-38 között az elnöke.

322 Charteris, Hugo Richard, Wemyss 11. és March 7. grófja (1857. augusztus 25. – 1937. július 12.), skót konzervatív politikus, parlamenti képviselő

323 Személyére nincs adatom.

324 *Însemnări zilnice*, 2006: 122. o.

V. ÚJRA PÁRIZSBAN

A királynő nehéz szívvel búcsúzott Londontól, londoni rokonaitól és barátaitól.³²⁵ Maradt is volna. Március 29-én reggelre, meglepetésre, vastag hótakaró borította az ablaka alatti, tegnap még üde pázsitot. Ritka látvány tavaszelon a brit fővárosban. Mrs. Woodfield, a kis hercegnő öreg dajkája kellemetlen hírral kopogott be, a hercegnő lázas. A királyi orvos véleménye szerint közönséges megfázás, talán, aggodalomra azért nincs ok, az biztos, hogy nem utazhat. A brit uralkodói pár, „May és George vállalta a felügyeletét”. Boyle százados is marad, hogy felépülése után Párizsba kísérje a hercegnőt. A királynő nem halaszthatott: „Szinte lehetetlen az utazást elnapolnom, minden elő van készítve, különvonatok, találkozók minden napra stb. stb... és különben is minden be volt pakolva, a vasútállomásra már kiment a tömeg...”

A családi dolgok rendezése után, indulás előtt két fogadás. A már ismert Hodder Williams, a királynő *Pansy* című elbeszéléskötetének kiadója és a kötet illusztrátora, Attwell kisasszony jelentkezett be. Később egy nevenincs úr, aki a romániai szállításokban érdekelt. Végül érzékeny, indulás előtti búcsú „a szeretetteljes és mindig előzékeny Alix³²⁶ nénitől, aki szenvedélyesen ragaszkodott hozzám, mert én vagyok az egyedüli kapcsolata az orosz családdal. Soha nem tudta feldolgozni, hogy nincs mellette a húga, Minnie nagynéni, akinek boldogabb időkben mindennap

325 „Nehezen váltam meg előzékeny és kedves vendéglátóimtól, s különösképpen Astoréktól, akik többször is meghívtak az otthonukba és ahol mindig kedves és fontos emberekkel találkozhattam. Nancy, akit egyre inkább megkedvelek, kitűnő házigazda volt, aki a legkülönbözőbb véleményű és világnézetű meghívottakat gyűjtötte be asztalához és elbűvölte őket utánozhatatlan humorával, véget nem érő vitakészségével és amerikaiasan egyenes szókimondásával.”

326 Alexandra anyakirálynő, dán királyi hercegnő (1844–1925), VII. Edvárd, angol király felesége. Húga, Marie (Minni) Dagmar (1847–1928) dán királyi hercegnő, III. Sándor (1845–1894) minden oroszok cárijának özvegye, a kivégzett II. Miklós orosz cár édesanyja.

írt egy levelet.” Sir Charles, aki a királyi vonatban Folkstone-ig kísért a királynőt („rövid együttlétünk alatt megszokta minden rigolyámat, sajnálattal búcsúztunk el a hajólétránál”), gondoskodott az ebédéről.

„A tenger csendes volt, de hűvös volt az idő.³²⁷ A parancsnoki hídon, szélárnyékban pihentem, és Tagore-t, majd Wilson *New Freedomját*³²⁸ olvastam. Sok idő óta végre egy nyugodt másfél óra.” Készült a találkozóra Wilson elnökkel?

Az orosz kapcsolat

Egy rövid kitérőre pörgessük vissza az időt Alix néni és az orosz családi kapcsolat ürügyén. Alexandru Marghiloman, a német megszállás alatti román kormányfő, akinek politikai feljegyzéseiből (*Note politice*, 1927) már többször idéztem, a királynő londoni elutazásának napján a *Pall Mall Gazette*-et³²⁹ lapozgatva egy elgondolkodtató részlet-

327 A reggeli lapokban: megjelent időjárási közlemény szerint: tegnap (március 31.) havazott Versaille-ban és az ország délkeleti megyéiben, Párizsban mínusz 2 Celsius-fok volt. Ma: Mérsékelt, a Csatorna fölött megélénkülő északnyugati-északi irányú szél fúj. Hideg, de napos idő Párizsban.

328 A Gutenberg Project kb. százezer címet tartalmazó digitális könyvtárából letölthető (olvasható is) az amerikai elnök könyve. Nélkülözhetetlen olvasmány azok számára, akik tényleg meg akarják érteni, hogy mi, miért történt úgy, ahogyan történt a párizsi konferencia előkészítésének egyeztetései során és a konferencián. Nem tudtam igazán betájolni, hogy a királynő a 12 fejezet közül melyiket választotta vajon lazító olvasmányként a Csatornán való átkeléskor, de szép feladvány, ha a lejegyzett beszélgetésfoszlányokból megpróbáljuk kikövetkeztetni. Az e-könyv címe: Woodrow Wilson: *The New Freedom – A Call For the Emancipation of the Generous Energies of a People*.

329 Londoni konzervatív napilap. Első száma 1865. február 7-én jelent meg, alapítója George Murrey Smith, első szerkesztője Frederick Greenwood. 1921-ben bekebelezte a *Globe*-ot, majd 1923-ban maga is beolvadt az *Evening Standard*-ba. William Makepeace 1848–1850 között írt, *Pendennis története* c. regényében említett napilap, rajta egy megjegyzés: „Urak írták uraknak.” Címe London Pall Mall nevű utcájának nevét kölcsönözte, ami arról volt híres, hogy ott több úri klubot működtettek. Jeles szerzőgárdája volt. Ott jelent meg G. B. Shaw első írása, Engels, Oscar Wilde, Spencer Walpole és a korban igen népszerű, jamaikai származású ES Dallas nevű hölgy. Ezt a lapot olvassa a Sherlock Holmes történetek Watson doktora, ha bosszantani akarja Holmesot, és a *Pall Mall Gazette* aznapi számával igazolja magát H. G. Wells *Az időgép* c. regényének a hőse.

re talál a királynő interjújában (amelyet az *Epoca* szó szerint leközölt, majd később Marghiloman is a *Le Progres* c. lapban.³³⁰ („Szenzációt keltett.”)

„Íme, egészen pontosan Őfelsége Mária királynő szavai: »Mélyen megrendít az, ami Oroszországban történik. Édesanyám orosz származású. Ismerem az országot és szeretem, bízom benne, hogy a helyzet ott is jóra fordul. Azt mondták nekem, hogy az oroszok készek követni engem, ha királynőjük lennék. De vajon elhagyhatom-e Romániát?«

Sem a naplójában, sem emlékiratainak a harmincas évek végén szerkesztett változatában nincs szó erről az interjúról. Arról viszont igen, hogy az indulás előtti délutánon szervezett programjában volt egy sajtótájékoztatója a londoni román képviselőt székében:

„Egy utolsó próbatétel: fogadni a sajtót egy olyan zsúfolt napon, amikor alig volt szusszanásnyi időm. Állandóan végeérhetetlen vita volt arról, illendő-e vagy sem egy királynőnek a sajtónak nyilatkozni. A vélemények megoszlottak. Tanácsadóim közül mindenkit megkérdeztem, még Sir Charles Custot is, végül Mişu, londoni miniszterünk véleménye volt a nyerő: »dacára annak, hogy a háború utáni modern találmány és hogy Őfelsége követsége félhivatalos, az itt elvégzett dolga befejezetlen marad, ha nem nyilatkozik róla a sajtónak«. Így hát el kellett fogadnom a felkérést, s mert a palotában ennek helye nem volt, a követségünkre mentem, ahol ismételten azok közé a fontos urak közé kerültem, akik napjainkban a közvéleményt jóra-rosszra befolyásolták. Akadt közöttük néhány igen kellemes és érdekes ember...”³³¹ „Be kell vallanom, hogy hősiezen álltam az ostromot, bár egy eseménydús nap végén volt [a saj-

330 Az Alexandru Marghiloman köré csoportosult román konzervatív pártiak francia nyelvű lapja, amelynek első száma 1918. december 23-án jelent meg Bukarestben.

331 *Capitole târziu*, 2007: 60. o.

tótájékoztató], és meg kellett fontolnom minden mondatomat. Legalább egy órát tartott.”³³²

Egyértelmű, hogy a felséges találkozóról nem hiányozhatott a *gentlemen's clubs* (akkor Henry Dalziel, előtte William Waldorf Astor tulajdonában lévő) lapjának a szerkesztője, D. M. Sutherland sem.³³³ Térjünk vissza Marghiloman „kiemelésének” tárgyaához.

A királynő különböző írásában, leveleiben többször és több helyen is említi, hogy a minden nemzetbeli kiskatonák, sebesültek, lábadozók rajongtak érte, de egyetlen sora sincs erről a „képtelennek” tűnő gondolatról, híresztelésről, tervről. Pedig tényleg eljátszódott azzal a gondolattal, hogy Romanov-származékként valamilyen okon, jogon ilyen zavaros időkben akár minden oroszok bálványa is lehetne. Okot igen, jogcímet nem is kell nagyon keresgélgni, támogatókat talán.

Ghislain de Diesbach Bibescu hercegnéről unokája, John Nicolas Ghika³³⁴ birtokában lévő, kiadatlan naplója és a Párizsi Nemzeti Könyvtár Bibescu-hagyatékában lévő, eddig feldolgozatlan dokumentumok alapján írt életrajzában³³⁵ külön alfejezetben (*Egy király-*

332 *Inseamnă zilnice*, 2006: I. köt. 121. o.

333 Sutherland, D. M. (Edinburgh, ? – 1951. december 13.) brit újságíró és kiadó. 1914-től az *Evening Standard* szerkesztője egy évig, majd átvesszi a *Pall Mall Gazette* szerkesztését, amit 1923-ban „bevisz” korábbi lapjába, és *Evening Gazette* címmel folytatja.

334 Martha Lahovary (Bibescu) és George Valentin Bibescu egyetlen gyermeke, Valentina és Dimitrie Ghika-Comănești házasságából született unokája. Bibescu hercegné ezidőtájt svájci emigrációban élt lányával, a 14 éves Valentinával és a genfi Villa Rochefoucauld negyedik emeletén, egy három szobás lakosztályban lakott. Levelezéséből arra lehet következtetni, hogy a vasúti forgalom megindulásával, november második felében tért vissza Bukarestbe. Kiseleff sugárúti palotájának ablakai alatt haladt el a ritka hőszállingózásban is impozáns „győzelmi” bevonulás. Ha sokan nem is, a király örvendett visszatérésének: „Drága Márthám, milyen jó, hogy visszajött... A Iași-ban terjesztett rosszindulatú pletyka igazi aberráció volt, amit módfelett sajnállok. Amikor kísérletet tettem arra, hogy megvédjem, azt mondták, részrehajló vagyok... Mindent tudok a maga munkájáról a 118-as sebesültekórházban és hogy mit tett a hadifoglyokért, gratulálok érte!” De hát, a királyi kegy nem tudja felülmúlni a női féltékenységet.

335 Ghislain de Diesbach: *La princesse Bibesco. 1886–1973. La dernière orchidée*. Librairie Académique Perrin, 1986. Román fordításban (fordította Constantin Popescu) a bukaresti Vivaldi Kiadó adta ki 2003-ban, két kötetben.

nő ambíciói) meséli el az interjúban idézett „felséges gondolat” előzményeit.

„Marthát valójában Mária királynő bízta meg egy hivatalos jószolgálatra Coburg főhercegnőnél. Az özvegyen maradt főhercegnő az év egy jelentős részét a [Genfi-] tó partján lévő birtokán tölti. A háború kezdete óta ide vonult vissza. Apai ágon orosz, apja II. Sándor cár. Viktória királynő fiával, az edinburgh-i főherceggel kötött házassága révén angol. Német is férje révén, aki Coburg uralkodó hercege volt, s ez oknál fogva igen kényes helyzetben van. A semleges Svájc az egyetlen nyugodt és kényelmes hely számára. Az 1917. márciusi oroszországi [polgári] forradalom és II. Miklós cár lemondása komoly lelki próbatétel az arrogáns arisztokrata számára, aki nehezen törődött bele abba, hogy csak egy szerény germán hercegség úrnője lehet.

Martha, amikor augusztus 31-én meglátogatja, »munka közben« találja, gyapjúból kötöget a gothai Vöröskeresztnek. Vele van legkisebb lánya, Beatrice, a spanyol trónörökös, Alphonse d'Orléans, Galliera hercegeinek felesége. A királyi felségek mélyen fájlalják az új idők történéseit. »Borzalmas ez a háború – elmélkedik Beatrice –, de a forradalmak ennél is borzalmasabbak... legalábbis számunkra!« A beszélgetés tárgya jó ürügy arra, hogy Martha előhozakodjék küldetésével, és átadja azt a levelet, amelyben Maria királynő arra kéri a főhercegnőt, támogassa jelölését a II. Miklós lemondása és Mihail nagyherceg visszavonulása után üresen maradt orosz trónra.³³⁶ A jobbágyságot felszabadító II. Sándor cár unokaként nem félig-meddig Romanov ő, aki képes a mozgósítani a parasztság széles tömegeit, ő, aki oly népszerű a román katonák között? Bármenny-

336 Mihail Alekszandrovics orosz nagyherceg (1878. november 22. – 1918. június 12.) II. Miklós cár öccse. 1917. március 15-én a cár az ő javára lemond a trónról, de Mihail nagyherceg sem vállalta a zavaros időkben a kormányzás felelősségét. 1918-ban a bolsevikok Permbe száműzték, és ott (állítólag) helybéli forradalmárok meggyilkolták.

nyire furcsának tűnik a terv, semmivel sem nagyobb örültség, mint akár-melyik ábrándozóé, aki nemsokára ideig-óráig vezetője lehet egy széteső birodalomnak. Iași-i kényszeremigrációjában a királynőnek számtalan lehetősége volt orosz katonák társaságában is megfordulni és ünnepeket-ni magát. Saint-Aulaire, Franciaország meghatalmazott miniszterének tanúsága szerint a már katonatanácsokba szerveződő katonák közül sokan lelkesedtek érte és ezt hangosan ki is mondták: »Ha egy ilyen cárnőnk lett volna! Megtartottuk volna, és az életünket áldoztuk volna érte!«³³⁷

Mária királynő kezdeményezését édesanyja – akivel Mária 1913 őszén, a minden évi őszi kiránduláson találkozott utoljára, és bemutatta ott újszülött fiát, a „kedves, de erőtlenséges” Mirceát – felháborodottan elutasította. Nem tudni, Martha hogyan számolt el a királynőnek a megbízásával, egy éve nem leveleztek egymással. Unokatestvére, Simky Lahovary, a királynő első udvarhölgye és a londoni követségen dolgozó Antoine Lahovary levelezéséből sejthető, hogy Iași-ban „mindent tudtak” a Bukarestben maradása miatt (a Román Autóklub épületében berendezett 118-as sebesült-kórházat vezette) minden oldalról szapult Martháról. A királynő, 1917. szeptember 12-én egy hosszú, 1736 szavas levelet írt Marthának, amelyet az formailag és tartalmában is igen bosszantónak talál, és majd minden mondata mellé elmarasztaló megjegyzéseket fűz. A királynő felrója neki azt is, hogy Bukarestből való elutazása után átmenetileg az „ellenség”, a Thurn und Taxis család csehországi kastélyában szállt meg. A levél utóiratában 37 kérdéssel érdeklődik a „megszállás alatti történetekről, ismerősökről”. Martha hosszú, udvarias levélben kéri ki magának a királynő gyanúsítgatásait. Sajnálatos, hogy választleveleének csak az első bekezdéseit másolja be november 17-én a naplójába. Kitérőm tárgyáról egy szó sincs a levélváltásban.

337 Ghislain de Diesbach, 2003: 390–391. o.

A királynő 1919. február 3-án jegyzi föl naplójába, hogy ő és Martha Bibescu (az udvar Moldvába futása óta) „csak most” találkoznak személyesen Știrbey herceg³³⁸ bufteai palotájában, ahol a királynő a hosszú betegségéből lábadozó Barbut látogatta meg, és vacsorára is ott maradt:

„Igen megindító találkozás volt, ő fölöttébb zavartnak látszott, de mindketten megembereltük magunkat, és az est további részében sikerült a beszélgetésünket természetes mederbe terelni, bár az ő gondolkodásmódja és a mienk közötti szakadékot [az eredeti szövegben: *abîme*] nem lehet egy csettintésre betömni. Mindenesetre alaposan megviselt ez az erőfeszítés, beszélgetésünkben több téma borotvaélen táncolt. Nem tartom különösen kedvesnek, de mintha egy picit más volna, mint korábban, elragadó, csodálatos beszélgetőtárs, ragyogó emlékezet; és csakúgy, mint hajdanában, most sem feledkezik meg arisztokrata kapcsolatainak felemlegetéséről. De nagy általánosságban elégedett voltam azzal, hogy a véletlen összehozta ezt az első személyes találkozót.”

Martha Bibescu másképp emlékszik az első találkozóra:

„A királynő számára megalázó körülmények között békült ki velem. Visszautasítottam a meghívását, így aztán úgy döntött, hogy ő jön el semleges területre, a Páli Szent Vince nővérekhez,³³⁹ akik annak idején a kórházamban dolgoztak. A hely relatíve volt csupán semleges, mert inkább az én térfelem volt. Kitarulkozását hallgatva nem kívántam volna

338 Știrbey herceg felesége, Nadejda Bibescu, Martha férje, George V. Bibescu testvére. A két hölgy, meg Maruka (sz. Rosetti-Tejcani) Cantacuzino (a Nábob fia, Mișu Cantacuzino felesége) és Hélène Sutzu (sz. Crissoveloni) voltak „legjobb barátaim romániai ifjú éveimben” – emlékezik *Élete történetében* a királynő.

339 Misszióistársulat, alapítója St. Vincent de Paul, Páli Szent Vince (Ranquine, 1581. április 24. – Párizs, 1660. szeptember 27.) Franciaországban született. Egész életét a szegény, beteg, elesett emberek, a 30 éves háború áldozatainak megsegítésére és tanításra áldozta. 1625-ben, a férfi apostoli életű társaság Párizsban a Szent Lázár Kolostorban kezdte működését (lazaristák). Ebben a karitatív munkában segítségre talált egy özvegyasszony, Marillac Szent Lujza személyében, akinek Vince a lelki vezetője volt. 1629 és 1633 között együtt létrehozzák a Társaság női ágát, amelyet az emberek Páli Szent Vincéről nevezett Szeretleányai-társulataként, később Irgalmas Nővérek Társulataként ismernek és tisztelnek.

a helyében lenni. Amióta Hamletet játsszák a Román Udvarban, követhető volt, hova, meddig sodorták az én személyemtől függetlenül Mária királynőt a saját cselszövései. Fölösleges nekem ezekről ítélni.”³⁴⁰

Mais tout passe...

Már Párizsban

„Boulogne-ban egy angol, egy francia tábornok és a város prefektusa várt. Katonai tiszteletadással fogadtak, egy sor »poilu«³⁴¹ kék egyenruhában, vidám kürtszóval. Párizsba jelentős késéssel érkeztünk,³⁴² volt időm átlapozni azokat a dokumentumokat, amelyekre korábban nem értem rá. Fogadtam Mișut egy hosszú beszélgetésre. Ő úgy ítéli meg, hogy igen jó munkát végeztem Angliában, és az eddigiektől eltérő, merőben más szemszögből mutattam be a román kérdéseket. Remélem, hogy ez igaz.”³⁴³

A párizsi érkezéskor, mint minden alkalommal, románok, franciák rengeteg virág. Lisabeta, aki gyógykezelésre marad Párizsban, Elise, Brătianu miniszterelnök felesége és Hélène Sutzu (az eredeti szövegben: Soutzo) a szállóban várta a királynőt. Nem volt ott az állomás Brătianu, amit a királynő egy maliciózus mondatban nyugtáz a naplójában: „Brătianu feltételezhetően gyengélkedik. Többen megjó-

340 Az idézet Martha Bibescu 1931. november 12-re keltezett és a párizsi Armand Dorville ügyvédnek címezett, hosszú levelének egy rövid bekezdése. A Román Nemzeti Könyvtár levéltárából: ABNR. Saint Georges, P. LX, D. 1, f. 20-37.

341 bizalmasan: francia katona kék egyenruhában és sisakkal a fején (francia)

342 A *Le Petit Parisien*, március 30-i száma kiemelt hírből jegyzi az királynő visszatérését: „La reine de Roumanie revient à Paris. La reine de Roumanie et la princesse Marie ont quitté la gare Victoria, 11 h. 35 de l'après-midi, se rendant à Paris.

343 *Însemnări zilnice*, 2006: I. köt. 124. o.

solták, hogy ma este gyengélkedni fog, mert utál este későig fennmaradni.”³⁴⁴

Tizenöt évvel később írt élettörténete negyedik kötetének szánt összegezésében erre az epizódra vegyes érzelmekkel gondol vissza a királynő:

„Március 30-án érkeztünk vissza Párizsba, és 24 óra pihenőidőnk maradt, míg, már másnap, újrakezdődik a nyüzsgés, és nő, egyre nő, mint az áradat, amely már-már összezsapna a fejünk fölött. A Ritz igazi Babel tornya. Valamilyen módon minden nemzetiség magához tartozónak szeretne. Nem voltak sehol sem korlátok, azonos időben, kitartóan, minden és mindenki velem kívánt találkozni és beszélni. Gyakran ábrándoztam a tiszteletet parancsoló Buckingham-palota védelme alatti nyugalmas napokról, ahol volt időm családi életet is élni, és legalább egy időre megszűnt a forgatag. Minden lény kapcsolatba kívánt velem kerülni, boldokháza volt, és minden új ismerősnek volt egy egész csoportja, amely valamilyen ürüggyel látni kívánta Románia királynőjét. Kényelmetlenül népszerű lettem, és volt olyan időszakom is, amikor a kimerültségtől a sírás környékezett. Nem hiszem, hogy volna olyan eszköz, amivel kivédhettem volna ezt a hihetetlen özönlést. Úgy ítélt meg, kötelességem mindenkit fogadni, aki akár csak azzal az ürüggyel keresett is meg, hogy napirenden tartaná ügyeinket és segítene azok előremozdításában. Volt néhány jelentős, befolyásos ember a napi áradatban, de sokan közülük csak látni akartak, és dacára annak, hogy udvariasak, olykor egészen érdekes személyek voltak, sok időmet pazaroltak el. Lelkesedésem szinte emberfeletti erőt adott hozzá. Ma, ha csak visszagondolok arra az időre, szédülni kezdek, és közel húsz év telt el azóta. [...] Mulatságos! De a tények tények maradnak: úgy bántak velem, mintha mindenre kiter-

344 Uo.

jedő világlátással rendelkeznek. Politikusok, államférfiak, diplomaták, tábornokok, tudósok, kőolajmágnások, feltalálók, orvosok, írók, művészek és altruisták – valamennyien eljöttek hozzám, nekem meg úgy kellett egyik pillanatról a másikra témát váltanom, mint egy rendező-pályaudvaron a váltóőrnek. Mindennek a tetejébe minden beszélgetőtárs külön-külön olyannyira felkeltette az érdeklődésem, hogy nem éreztem a fáradtságot. Az az élénk és beható érdeklődés, azt hiszem, egyik magyarázata a népszerűségemnek. [...] Igen nagy elégtétel volt számomra, amikor Brătianu elfogadta, volt némi részem abban, hogy Clemenceau és Lloyd George is később rámosolygott Romániára és némi odafigyelést ő is élvezhetett. Brătianu majd minden reggel nálam volt. Mișu is azt mondta, hogy Angliában végzett munkám rendkívüli szolgálatot tett a mi ügyeinknek, a közvélemény is együttérzőbb lett ügyünkkel, amióta én feltártam azokat. Nem volt oktalanság Románia képében odaautaznom! [...] Nemcsak a felső körökben voltam népszerű, Párizs népe is a szívébe fogadott. A gépkocsim, amelyen a román nemzeti zászló lobogott az első ablakban (s amelyet egy poilu vezetett), közismert volt. Nem egyszer történt meg csúcsforgalomban, hogy férfiak, nők és gyerekek körbeállták a kocsimat, és *Vive la Reine!*-t kiáltottak. Néha még azt is, hogy: *Vive notre Reine!*³⁴⁵

A pihenőnap sem volt – sejtetően – önfeledt lazítás. Az ebéden már ott volt Antonescu, Mișu, Poenaru úrasszony és Hélène Sutz. Teaidőben a Brătianu-rezidencián Lisabetával, Florence és Rochefort kisasszonyokkal. Vissza a szállóba, Madame Antonescu, akinek odaadta néhány friss írását. Ismét tea, Dr. Devaux-val és a lányokkal, hosszú beszélgetés Lisabeta jövőjéről. Az orvos bizakodó, bár a lány igen jól érzi magát a jelenlegi bőrében is. Elszomorító levél Barbutól: „Sajnálatos, hogy undorító

345 *Capitole târzii*, 2007: 63–64. o.

módon folyamatosan támadják otthon. És mindezt azért, mert gyűlölik Brătianut.”³⁴⁶

A forgatag viszont április 1-jén indult el reggel. Hölgyeket kellett fogadni, akik különböző francia civil szervezetek képviselőitében vagy magánindítványból pénzt és rokkantaknak szánt kellékeket hoztak, majd Iliescu tábornok jött „rengeteg, igen érdekes katonai üggyel”.³⁴⁷ Végül Lady Aberdeen,³⁴⁸ a Nőszövetség elnöke. „Készülnek a népszövetségi meghallgatásra, és felkért, hogy vállaljam el a vezetőtestületi tagságot.” A királynő köszönettel kitért a szokatlan, de megtisztelő felkérés elől, azzal az indokkal, hogy egymaga nem dönthet, királyi családja, illetve a vele rokon európai uralkodóházak megkérdezése nélkül. Délután a párizsi sajtószakszervezet által szervezett jótékonyági operagálára volt hivatalos. A háború sújtotta és felszabadult vidékek gyermekeinek megsegítésére gyűjtöttek.³⁴⁹ A királynő a sajtószakszervezet

346 *Însemnări zilnice*, 2006: I. köt. 125. o.

347 A reggeli párizsi újságok vezető helyen közölnek fenyegető híreket Budapestről. A *Le Figaro* a berni román hírszolgálat tudósítását közli (Déja débordé címmel). A Négyek, a Tizek és a szövetség katonai vezetői (Foch tábornagy, Diaz és Wilson tábornokok) a közép- és kelet-európai helyzet elemzésére gyűlnek össze, Spa-ból átköltözik Pont-Sainte-Mezance-ba és a Villette kastélyba szállásol be, a jóvátételről tárgyaló német küldöttség. Napirendre kerülnek az olasz követelések és Danzig ügye is. A *Le Matin*-ben Kun Béla nyilatkozik, a Havas hírügynökség úgy tudja, hogy a magyar csapatok szervezését Mackensen tisztjei is segítik. Szövetséges misszió érkezik Varsóba, Belgrádban tanácskoznak a térség katonai misszióinak vezetői, odarendelik Budapestről Vix alezredes. II. Vilmos császár a *Chicago Daily News* c. lapban a Nagy Kelet szabadkőműves páholyt okolja az amerikai beavatkozásért az európai háborúba. A *Le Temps* a *New York Herald* tudósítására hivatkozva írja, hogy az amerikai kongresszus (6 republikánus és 6 demokrata képviselőből álló) küldöttsége Wilson elnököt az amerikai csapatok repatriálásáról, a jóvátételről faggatta. Állítólag jó benyomást keltett az elnök. Volt tehát elemzésre érdemes téma bőven!

348 Hamilton-Gordon, Ishabel Maria, Marchioness of Aberdeen and Temair (1857. március 15. –1939. április 18.) skót írónő, filantróp és nőmozgalmi képviselő. A Nők Nemzetközi Tanácsának (International Council of Women) elnöke 1883-tól 1936-ig.

349 A *Le Petit Parisien* április elsején közölte a királynő meghívást köszönő nyílt levelét, amelyben a 10000 frankot ajánl fel a segélyalapba. Ezzel az összeggel váltotta meg a páholyát a rendezvényre. Másnap, április 2-i számában a lap részletes tudósítást közöl a gáláról. A kiváló művészi produkciókat fölsovozató gálára Poincaré elnök felesége a román királynő kíséretében érkezett, aki nem csak nagylelkű felajánlásával, hanem jelenlétével is részese kívánt lenni a hazájában már korábban tapasztalt

elnökének címzett levelében utal arra, hogy 10 000 frankkal váltotta meg a páholyát a gálára.³⁵⁰

A gála vége előtt, fél 7 tájban átautózott a „*L'Oeuvre du vêtements des Prisonniers Roumains*” házba, onnan pedig sietett a szállására, ahol György szerb herceg, „az örült György” várta. „Talányos, furcsa figura. Nem volt kellemes a beszélgetésünk, mert semmit nem tudtam otthoni helyzetéről.”³⁵¹ Nem sikerült átöltöznöm, mert megérkezett amerikai barátom iasi-i időmből, Bentley Mott. Elbűvölő és intelligens, mint mindig, és ugyanolyan lelkesen akar rábeszélni egy amerikai útra. Washburn barátomról beszélt. Nagyon beteg. Törékeny testben szárnyaló lélek.”³⁵²

Április 2-án délelőtt a párizsi román előkelőségek vendége, majd a Jockey Clubban Jean Castellane vacsoravendége szűk körű, igen illusztris társaságban. „...Sok komoly beszélgetésem volt, és mindig az országomról [az eredeti angol szövegben románul: *despre Țara mea*] Balfourral, Henrys tábornokkal, Diaz tábornokkal, Reinac-kal, egy igen kellemes

szenvedés iránti szeretetteljes gondoskodásnak. („*Mme Poincaré y assistait pareillement la reine de Roumanie, qui, complétant ainsi son geste de généreuse offrande, marquait de sa présence son affectueuse sollicitude pour des souffrances qu'elle connut dans sa patrie avant de les rencontrer ici.*”) A gálán ott volt a sok előkelőség között Wilson elnök felesége és Foch tábornagy is.

350 A *Le Figaro* esti száma már közli is az adományok egyenlegét: új jegyzés 25 100 frank (korábbi listán 381 700), ebből 10 000 Mária királynő „páholyjegye”. Az Antonescu házaspár 500 frankot adományozott. Az adománylevél: „*Monsieur le Président, émue de souffrances et des misères dont j'ai été le témoin, lors de ma récente visite aux contrées françaises ravagées par l'ennemi, je profite de l'occasion qui m'est offerte par votre belle initiative, pour apporter ma part de contribution au soulagement de tant de douleurs, en vous priant d'accepter pour votre oeuvre d'aide aux enfants des régions libérées la somme de dix mille francs. La guerre, qui a fait de la France l'objet de l'admiration universelle, impose par les souffrances encore vive, le devoir sacré de la réparation. Marie.*”

351 György, szerb koronaherceg (Csetinje, 1887. augusztus 27. – Belgrád, 1972. október 17.), Jugoszlávia királya, I. Sándor bátyja, I. Péter Szerbia, Horvátország és Szlavónia királyának Ljubica (Zorka) montenegrói hercegnő fia. Montenegróban született és nagyapja, I. Miklós király udvarában nevelkedett. Nagyanyja halála után a család előbb Genfbe, majd Oroszországba költözött. 1903-ban, amikor a szerb tisztiek palotaforradalma apját választották meg Szerbia királyának. 1909-ben dührohamában halálba üldözte tisztiszolgáját és ezért beszámíthatatlannak nyilvánították és arra kényszerítették, hogy mondjon le az utódlás jogáról Sándor öccse javára.

352 *Însemnări zilnice*, 2006: I. köt. 128. o.

amerikai ezredessel, akinek a nevét elfelejtettem, de akinek igen befolyásos pozíciója van a konferencián, több lengyelrel is, akik szívesen szövetkeznének velünk. Henrys tábornok Lengyelországba készül, nagyon szeretne egy *alliance militaire*-t létrehozni országaink között. Nem tudtam meg semmi újat országomról [*despre Țara mea*]. Drukkolok, hogy ne vesszen el a bátorságuk.”

Minden reggeli kezdés egyforma: szabók, cipészek, kalaposnők hada a lakosztályban és a folyosókon, a társalkodónők ki-be járnak levelekkel, hírekkel, üzenetekkel. A háttérben folyamatosan Brătianu, Mișu vagy Antonescu – vagy mindhárman.

Április 3-án, csütörtökön sem volt ez másként. A zsibvásár közepén Pétin ezredes³⁵³ érkezik. „Egyike azoknak, akik voltak Romániában, és ő most újra visszatér oda. Komoly és határozott beszélgetésünk volt. Elmondtam neki, hogy amit tennie kell az az, hogy pontosan mondja el ott, mire számíthatnak és mire nem. Amit egy Foch-sal való beszélgetésből megértettem, hogy nekünk nincsenek számottevő csapataink, hogy mégis a magunk erejére vagyunk utalva és hogy minden ígéret, amit kaptunk, nem maradhat pusztán ígéret, azokat valóra kell váltani. Megemlítettem neki, hogy jobb közlekedési eszközökre van szükségünk, s ezt mindenkítől nyomtatékkal kértem, akár francia, akár angol, akár amerikai volt az illető. Beszéltem a lengyelekkel való szorosabb kapcsolatról és hogy erről beszélnie kellene Henrys tábornokkal, aki Lengyelországba készül. Üzleti tárgyalás, igen hasznos megbeszélés volt.”

A királynő kései írásában visszatér a két részletben csak sebtében feljegyzett beszélgetésekre, illetve a királytól két nappal később vett táviratra, és egy lendületesen írt szövegben kiegészítő magyarázattal szolgál:

353 Lásd 154. jegyzet

„A romániai katonai helyzet egyre bizonytalanabbá vált a bolsevizmus kétoldali fenyegetése okán, ezért hadseregünknek kétségbeesett szüksége volt hadianyagra és felszerelésre. Sürgető táviratokat kaptam a királytól, amelyekben sürgette, hogy sokszorozzam meg erőfeszítéseimet, és amennyire gyorsan lehetséges, szerezzem meg mindazt, amire seregeinknek égető szüksége van. A kétségbeesett ember bátorságával megtaláltam a módját annak, hogy a legbefolyásosabb férfiakkal találkozzak, beleértve Foch tábornagyot is, aki hazafias lelkesedésemet azzal honorálta, hogy meghallgatott és segített. Azokban az időkben még számított a barátság, és alapozhattál is rá. Beszélgetéseimben föl hívtam a figyelmet Románia földrajzi és stratégiai helyzetére, hangsúlyozva azt, hogy mi vagyunk a bolsevizmus elleni előőrs a közeli keleten, s – mert népünk közömbös iránta – az oroszországi káros propaganda terjedésének gátja. Míg más hadseregeket nem lehetett mozgósítani, a mienk türelmetlenül készen állt újabb megpróbáltatásokra, de tartalékaink kimerültek. Szükségünk van katonai felszerelésre, s ezekből bőven volt a francia hadraktárakban. Most nem volt idő alkudozni, annyira nyilvánvaló volt a veszély, amely nemcsak minket, hanem egész Európát fenyegette. Már tudtam, hogy a vészjelek dacára Franciaországnak nem áll szándékában egyetlen emberét sem a segítségünkre küldeni. Nekünk van emberünk, küldjön hát felszerelést! De azonnal, nincs vesztegetni való idő, a kapuk előtt a veszély.”³⁵⁴

354 *Capitole târziu*, 2007: 66. o. A *Le Temps* c. párizsi lap április 3-i számának második oldalán a Reuter hírgyűjteményre hivatkozva egy Romániából hazatérő angol beszámolóját közli az ottani állapotokról: „Egyetlen ország sem volt olyan módszeresen kifosztva, mint Románia. Ó-Romániából (en Valachie), Dobrudzsából mindent elvittek, természetesen a mozdonyokat is. Minden völgyhidat fölrobbantottak. Ez nagyon megnehezíti az élet újrászervezését... A bolsevizmus nem talált szimpatizánsokra a lakosság civil és katonai köreiben. Ha a szövetségesek élelmet és ruházatot szállítanak, sem a katonákat sem a falu népét nem csábítja el a bolsevizmus. A fő veszélyt az ipari tevékenység megbénulása jelenti. Az országban 200 000 főnyi román hadsereg állt fegyverben, amikor a megkérdezett angol elhagyta Romániát. Úgy ítéli meg, hogy a románok meg tudják védeni a Dnyeszter vonalát a bolsevik támadások ellen. A román hadsereg kitűnő hangulatban van.”

Eredményes volt a lelkesedése. Gassoins tábornok, a francia hadtápszállítókért felelős részleg főnöke száz vagon felszerelést és élelmet indított útnak Romániába, sikeréről sürgős táviratban értesítette a királyt. A francia hadtápbocsátotta rendelkezésére azokat a vasúti kocsikat, amelyekkel hazaindulásakor elszállíthatta a szövetséges Vöröskeresztek és különböző civil szervezetek, magánraktárak adományait a romániai szegények megsegítésére. Külön említi Olds amerikai tábornok 15 vagonnyi adományát az amerikai Vöröskereszt tartalékaiból.

A Pétin fogadásával rajtoló nap délutánjának ajándéka volt Albert belga király³⁵⁵ látogatása. A belga uralkodó napok óta Londonba készült, de kedden reggel a belga ügyek napirendre kerülésének híre átírta a tervet, és Párizsba repült. Stampe hadnagy a királyi utassal délelőtt 10-kor ért földet a párizsi Le Bourget repülőtéren, a király egy versailles-i szállodába hajtatott.³⁵⁶ Délután a párizsi konferencia idejére Párizsban tartózkodó Paul Hymans külügyérrel és a belga küldöttség tagjaival egyeztetett.³⁵⁷ Előző nap (április 2-án) egy reggeli versailles-i lazító gépkocsi túra után Seine-et-Oise prefektusa kíséretében az Élysée palotában Poincaré elnökkel találkozott, kora délután pedig a miniszterelnöki palotában Clemenceau-val beszélgetett háromnegyed órát, majd Lloyd George brit miniszterelnökkel találkozott. A Ritzbe a Wilson amerikai elnökkel (április 3-án, du. 2-kor fogadta), Orlando olasz miniszterelnökkel és Makito japán kormányfővel tervezett találkozási közötti üresjáratban tért be,

355 I. Albert (1875–1934) Ferdinand román király első unokaöccse. Apja testvére, Honhenzollern-Sigmaringen Mária hercegnő és Flandriai Fülöp, Saxe-Coburg herceg 1867-ben kötött házasságából származó fia, a belga uralkodóház alapítója.

356 *Petit Journal*, 1919. április 2-i száma. Talán az sem véletlen, hogy a lap első oldala nyitó anyaga Dumont-Wilden kommentárja a Népszövetség eredetileg Genfben tervezett és folyosói pletykák szerint „most Brüsszelbe költöző” székhelyéről. A publicista ezt a „gesztust” nem tartja arányosnak azzal a szenvedéssel, amit Belgium népe a négy éves német megszállás alatt elviselt.

357 Uo.: 1919. április 3-i szám.

hogy Mária királynőt meglátogassa. „Ösztönösen vonzódtam hozzá már akkor, amikor menyasszony voltam Sigmaringenben.³⁵⁸ Barátok lettünk, és minden találkozásunk örömünkre szolgált. Az én dolgaimekről beszélgettünk. Bátorított, hogy folytassam a népemért végzett munkámat. Beszélgettünk a háború alatti és egyéb tapasztalatainkról is... Albert megjelenése professzoros volt, de hallgatag természete dacára tudott nagyon szórakoztató is lenni.”

A vacsoráig Mișut fogadta néhány fontos dolog megbeszélésére, majd Boyle jött Sir John Cadmannel.³⁵⁹ „Hosszú vitába keveredtek a román kőolajról. Én egy hosszúlejárátú kölcsönért kardoskodtam” – jegyezte fel naplójába a királynő.

A nap csúcspontja: egy nagyszabású vacsora a brit követségen, Lord Derby-nél, ahol asztalszomszédja Walter Long, a brit admirális első lordja az ő rendkívüli teljesítményét magasztalta: „Azt mondta, elképesztő munkát végeztem az országomért Angliában. Meglepetéssel tapasztalhatta, hogy hallgatóság előtt mennyire sallangmentesen, okosan és gyakorlatiasan adtam elő az ügyünket, [...] én voltam a legmeglepőbb propagandista, akivel életében találkozott.” A vacsora után kellemes beszélgetése volt a királynőnek Thompson tábornokkal, aki Bécsbe és Budapestre utazik Smuts tábornok³⁶⁰ társaságában. „Minden, amit mon-

358 Sigmaringen a Hohenzollernek sásfésze Baden-Württembergben, ahol az említett esemény történt 1893. január 10-én.

359 Cadman, John dr., báró (1877. szeptember 7. – 1941. május 31.) brit geológus, bányamérnök, kőolajipari szakértő. Trinidad-Tobago-i bányászati felügyelőként (1907) a trinidadai olajkereskedelem megszervezésért is felelős volt. Társa ebben a munkában Arthur „Beeby” Thompson, az oroszországi olajmezőkön szerzett tapasztalataival. Angliába visszatérve a birmingham-i egyetemen tanít, őt tekintik a kőolajmérnöki szak megteremtőjének. Az 1930-as években majd ő lesz az 1908-ban alapított angol-perzsa olajtársaság vezetője. Ez a társaság volt az első közel-keleti olajtársaság. 1954-től névcsereével British Petroleum Company (ma BP).

360 A hír a Nagytanács közleményeként ma reggel jelent meg a sajtóban: „*Le general Smuts part pour la Hongrie dans le but de faire une enquête sur certains problèmes soulevés par l'armistice et sur lesquels le Conseil suprême désire de plus amples informations.*” Azaz: Smuts a fegyverszünet által felvetett

dott, kielégítő volt számunkra.” Majd Lord Crowe-val,³⁶¹ aki Ferdinand király diáktársa volt a düsseldorfi gimnáziumban, és több más társával együtt ígéretet tett a romániai karitatív tevékenység támogatására.

Loie Fuller

A leghűségesebb barátónő, Loie Fuller volt a délelőtti vendég április 4-én. Üzletről beszéltek.

„Itt kell elmondanom, hogy valaki ebben az időben életem része lett, és kitartott mellettem 1928-ig, amíg a halál el nem ragadta – lelki társam, Loie Fuller. Sok szó esett a mi barátságunkról, pletykáltak vagy elmarasztalóan élcelődtek rajta. [...] Loie Fuller a lehető legtermészetesebben érkezett a környezetembe, mert művész volt, mert altruista

kérdésekben, illetve más ügyekben is kutakodik majd Magyarországon a tanács tájékoztatására. *Le Figaro*, 1919. április 3. A *Le Temps* másnap, 4-én közli a hírt, kiegészítve azzal, hogy a tábornokot, aki már útban van küldetése felé, Engelenburg doktor, korábbi pretoriai munkatársa is elkíséri. A *Daily Mail* többet tud a küldetésről: „... hogy magyarázza meg a magyaroknak és a románoknak, hogy a konferencia által meghatározott demarkációs vonalnak az a rendeltetése, hogy kizárja a két hadsereg közötti nyílt összetűzések lehetőségét. Nem más, mint katonai határ. Smuts Romániába is átmegy és újjáról beszámolót készít a Tanácsnak.” Az április 7-én megjelenő párizsi lapok adtak először arról hírt, hogy a tábornok megérkezett Budapestre. Április 9-én a *Le Petit Parisien* a *Daily Mailre* hivatkozva kudarcnak sejtí Smuts budapesti tárgyalásait. Smuts megbízásáról könyvem I. kötetében sommás eligazítás olvasható Vaida-Voevod április 2-ára keltezett levelének egy részletére reflektálva. Vaida-Voevod a királynőre hivatkozik amikor a Smuts misszió részleteit taglalja. *Nem (csak) Erdély, 2010: 63–64. o.* A Smuts-misszió legavatottabb magyar elemzése: Arday Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)*. General Press, Bp., 2009. 148–166. o. Érdekes Sherman David Spector amerikai történész elemzése a Smuts-misszió körül kialakult vitáról a francia és az angol, illetve az amerikai álláspontok ütköztetésével. (Spector, Sherman David: *România la Conferința de pace de la Paris*. Institutul European, 1995. 173–146 o. Spector dolgozatának angol címe: *Romania at the Paris Peace Conference*. Bookman Associates Inc., New York, 1962.)

361 Crowe, Sir Eyre Alexander Barby Wichart (Lipscse, 1864. július 30. – Swanage, Dorset [Anglia] 1925. április 28.) angol diplomata. Apja németországi angol főkonzul és 1895-ig általános európai kereskedelmi attasé. Anyja német, élete végéig német akcentussal beszélt az angol nyelvet. Lipcsei, berlini és franciaországi tanulmányai befejezése után, 17 éves korában lép először angol földre, 1885-ben került a brit külügyminisztérium szolgálatába. A konferencián helyettes külügyi titkár, majd júniustól a brit küldöttség politikai osztályának főnöke.

volt, mert a szíve tele volt szeretettel és segítő vágygal. Magamhoz vonzottam, fiatalságom idején lenyűgözött csupa fény táncainak mágikus, színes csillogásával, amit csak ő tudott, és ami örökre őrá emlékeztet. Eljött Bukarestbe bemutatni a művészetét. Az én lelkesedésem hozta el, bár akkor még igen járatlan voltam a művészvilágban. Levelet írtam neki: »A táncaid életre kelt álmok, soha sem képzeltem volna, hogy csodálatos vízióim valósággá válhatnak a földön.« A sors kegyéből lehetőségem volt segíteni őt átmeneti elbizonytalanodásában. Fiatalok voltunk mindketten, és egymástól eléggé távol eső országokban éltünk. Csak nagyon későn találkoztunk újra, de a szép számunkra ugyanazt jelentette.

Aztán jött a Nagy Háború, és az események egészen más tartalmat kaptak. Loie már nem táncolt, idejének java részét karitatív munka töltötte ki, miközben egy tánciskolát is vezetett. Szenvedélyes segítője volt az elesetteknek. Ismerte országom szenvedéseit és szívvel-lélekkel a mi ügyünk segítségére sietett. Bár művészi és karitatív munkájában számtalan barátja, pártfogója és támogatója volt, a szíve engem választott. Benem látta megtestesülni az értelmét mindannak, amit tesz. Én voltam élete nagy élménye. Sok évvel később, lázálmban engem szólongatott: »Tárjátok ki az ajtókat, a Királynőm érkezik hozzám!«, és ebben a hitben hunyta le örökre a szemét, de a világ előbb megkísérelte szétszaggatni a szívünket és kettétörni a barátságunkat.

Tájékozottsága ellenére Loie egyszerű lélek volt. Ő is, akárcsak én, arra született, hogy megcsalják és elárulják, mert mindkettőnkből hiányzott a legparányibb ravaszság is. *Elle a été toujours de bonne foi.*³⁶² Párizsi tartózkodásom idején folyamatosan megkeresett, a nap bármelyik szakaszában, és mindent odahozott, amiről úgy ítélte meg, hogy szük-

362 Mindig jóhiszemű volt. (francia)

ségem lehet rá. Rajongó volt, elragadó hangja, szép keze és kiemelkedő meggyőző ereje volt. Időnként becsapták.

Egy napon együtt érkezett egy furcsa, romantikus úrral, Samuel Hill-lel,³⁶³ [...] aki ott, Párizsban örök barátságot esküdött nekem, és esküjét soha sem szegte meg. Sok éven át hűséges bajtársam maradt, és barátságunkat az ő estében is csak a halál szakította meg.

A szeretetre méltó öreg Hill látnok volt, állandóan nagyszabású tervei voltak, és rendkívüli és titokzatos kapcsolatai voltak más országokkal, de különösképpen Japánnal, ahol többször is megfordult. Szerette Japánt és a japánokat, folyékonyan beszélt japánul. Sok egyéb tevékenysége mellett utakat épített, de leginkább álmodozott. Álmai közül néhány valósággá vált... Túlfűtött lélek volt, akárcsak Loie, és ez vonzotta egymáshoz őket... A kis, titokzatos Loie és hatalmas követője érdekes páros volt, amelyet akárki nem is értett meg. Én a szívemmel értettem őket – és ez az egyedüli magyarázatom rá.”³⁶⁴

Loie Fuller be nem jelentett délelőtti látogatása után ebéd György görög királlyal,³⁶⁵ aki lánya társaságában érkezett, majd a *Chicago Tribune*

363 Hill, Samuel (1857. május 13. – 1931. február 26.) üzletember, jogász, útépítő, utazó. Ma fogalmaink szerint a régiófejlesztés úttörője. Néhány megvalósított projektje: a Peace Arch, az Egyesült Államok és Kanada 100 éves nagyszabású béke diadalíve Blaine, Washington és Surrey, British Columbia határában; a Maryhill Művészeti Múzeum; a Maryhill Stonehenge, az eredeti hasonmása Maryhillben; az I. világháborúban elesett katonák emlékműve Washington Klickitat megyéjében. Kilencszer járt Japánban 1897 és 1922 között. I. Albert belga királlyal kötött barátsága révén Belgium tiszteletbeli konzulja Oregon államban. Az ő meghívottja volt amerikai útján (1926-ban) Maria román királynő Nem tudta megvalósítani mintafarmját a Columbia folyó (Washington államban) mellett vásárolt óriási telken. Loie Fuller ötlete volt, hogy a birtokon befejezze vidéki rezidenciájának az építését és azt múzeummá alakítsa. Hosszú történet, a múzeum internetes honlapján elolvashatja bárki, akit behatóbban érdekel Samuel Hill személye és vállalkozása. A Maryhill Művészeti Múzeum (Maryhill Museum of Art) néven ismert létesítmény az Egyesült Államok egyik fontos művészeti magánintézménye. Avatásán a román királynő volt a díszvendég. Az alapító rendezvény vendégkönyvében olvasható üzenete: "Sometimes the things dreamers do seem incomprehensible to others, and the world wonders why dreamers do not see the way others do." – Queen Marie of Rumania (Szabad fordításban: Sokszor az álmaink mások számára felfoghatatlanok, és a világ csodálkozik azon, hogy ez miért van így.)

364 *Capitole târzii*, 2007: 79–81. o.

365 György görög koronaherceg (Tatoi, 1890. július 20. – Athén, 1947. április 1.), 1922-től két éven át, majd

ifjú riportere, „igen kedves nő”, aztán Luygues főhercegnő, Thiery doktor. Aznap érkezett az a sürgető távirat, amelyről a királynő lentebb idézett összegezésében tesz említést.³⁶⁶ Az esti összejöveten Henrys tábornok kapja a megbízást arra, hogy „katonai körökben ismertesse a román szükséghelyzetet”.

Szombaton zsúfolt fogadási délelőtt, délben Olds amerikai ezredes jó hírt hozott: „az amerikai Vöröskereszt 15 vasúti kocsit rak meg számomra a tervezett 3 helyett, ha meg tudom azokat szerezni.” Rohan főhercegnőnél volt az ebéd, majd a Grand Palais-ban a háborús rokkantak oktatására és átképzésére létrehozott francia-amerikai műhely (Antonescu nagykövet felesége is dolgozik ebben a programban!) által rendezett fogadás volt a délutáni program. A nagyszámú meghívott között ott volt Wilsonné³⁶⁷ is. „Ez volt az első találkozásom Wilsonnéval, és el kell ismernem, hogy elbűvölőnek találtam. Kellemes, energikus jelenség, szép, vonzó szürke

1935-től 1947-ig is Görögország királya. Többszörösen összefonódott dán-orosz gyökerek révén Mária királynő rokona. Ő lesz majd Lisabeta, vagyis Erzsébet román királyi hercegnő férje. 1921. február 27-én kötnek majd házasságot Bukarestben. Utódok nélkül váltak el 1935-ben.

366 A bukaresti távirat baseli (Svájc) közvetítéssel érkezett és április 3-án meg is jelent a *Le Figaro*-ban. „Bukarestből arról kaptunk hírt, hogy a román kormány sürgető felhívást küldött a szövetségeseknek, hogy haladéktalanul szüksége van arra a felszerelésre és hadianyagra, amire ígéretet kapott. A román kormánynak bizonyítékai vannak arra, hogy a magyarok, az oroszok és a bolgárok közös akciót terveznek Románia, a bolsevikokkal szembeni ellenállás utolsó erődje ellen.” A lap április 4-i száma a második oldalon *Les Roumains en Transylvanie* címmel egy Hermanstadtból (vagyis Nagyszebenből) küldött táviratot közöl, amely arról ad hírt, hogy „A román hadsereg parancsot kapott arra, hogy foglalja el a Párizsi Konferencia által kijelölt új demarkációs vonalat. Az aradi francia csapatok együttműködtek a megszállásban. A Tisza túloldaláról minden nap átjönnek a magyarok. Azt a feladatot kapták, hogy biztosítsák a területet a magyar anarchia ellen. A francia-román hatóság tegnap letartóztatott több, Budapestről küldött bolsevik ügynököt. Igen fontos dokumentumokat találtak náluk. Ezeket a dokumentumokat Párizsba küldték.” Első sajtóhírek arról, hogy készen van a Párizsban megírt „szövetségi haditerv” a bolsevizmus elleni hadjáratra. Talán nem szerénytelenség, ha a történet háttéréről eligazító olvasmányként a *Nem (csak) Erdély*, 2010: 58–66. oldalainak a törzsszövegét és a jegyzetanyagot ajánlom.

367 Edith Bolling Galt Wilson (1872. október 15. – 1961. december 28.) Woodrow Wilson második felesége. Ő volt az Egyesült Államok első, tényleges First Lady-je 1915–1921 között. Az elnök 1919 októberében bekövetkezett tartós rokkantságot okozó agyvérzése után „a titkos elnök” és „az első nő, aki a kormányfő” szerepét játszotta. Némelyek szerint „az első női elnöke az Egyesült Államoknak”. 1938-ban a The Bobbs-Merrill Company kiadásában megjelenik *My Memoirs* címmel emlékirata.

szemekkel. Jól éreztük magunkat együtt.” Egy Nelson Cromwell nevű amerikai finanszírozta a foglalkozást és természetesen a rendezvényt is. „Családias hangulatban beszélgettünk...” Utána hangulatos teadélután Anna Cantacuzinónál, majd a szálláson a királynő vacsorához átöltözve fogadta a Romániába készülő Greenly³⁶⁸ tábornokot. „Hosszú üzleti megbeszélésünk volt. Nagyon, nagyon lassan halad minden, és a távolban, az országomban csak fokozódik a nyugtalanság.”

A nyugtalanság tényleges okairól

Hellyel-közzel idéztem már a párizsi lapokban megjelent, Romániából, illetve a térségből származó híreket.³⁶⁹ A királynő naplórészletei (az előbbi bekezdés végén levő mondata is) utalnak olykor arra, hogy valami nincs rendben otthon, valami készül.

És tényleg van ok aggodalomra az otthoni történések miatt. Az ellenzék, amely a megszállás alatt királyi felkérésre kormányozott, és amelyet előző év (1918) november 6-án, francia sugallatra, a király visszahívott, megsértődött. Joggal, hiszen tisztességesen végezte a dolgát: elszabotálta a békeszerződés ratifikálását,³⁷⁰ kimentette a hadsereget, kialkudta a

368 Greenly, Walter Holworth (1875–1955) brit lovassági tábornok, a romániai angol katonai misszió (1916–1918) vezetője.

369 A *Le Figaro*, 1919. április 3-i számának első oldalán: „Le Bolchevisme du désespoir”, „La Roumanie appelle au secours”, „Le general Smuts a Budapest”, Április 4-én: „Odessa défendue”. *Le Temps*, 1919. április 6.: „Mission ukrainienne en Roumanie”, „La situation en Roumanie”. Április 7.: „Les Anglais quittent la Dobroudja”. Április 9.: „Les revendications yougo-slaves” (Fiume, Bácska, Bánát ügyében). „Les affaires Polonaises”.

370 „A király interjút adott a *Times*-nak. Van egy távirati összefoglalóm a *Le Matin*-ből. Kínos látni a királyt azt nyilatkozni, hogy »ő nem írta alá a fegyverszünetet« – feltételezem, hogy az amnesztiát kívánt mondani –, hiszen két hónapon át a fiókomban volt a kihirdetési rendelet. Meg hogy »soha nem kételkedett a szövetségesek győzelmében«. Ezek szerint lehet, hogy én mentem Rekecsénybe Czerninnel találkozni!” *Note politique*, 1927: 294. old. A *Times*-ból átvett királyi interjú szövege a párizsi *Le Temps*

dinasztia maradását, és néhány reformkísérlettel, szükséges megalkuvással valamelyest elviselhetővé tette az életet az okkupáció alatt. Igaz, a megszállók egymással versengő, féktelen szabadrablását nem tudta megakadályozni. Ez a „Vesztes, fizess!” igazsága!

Az orosz forradalom szele nem kis zavart keltett Bukarestben is, nem csak Bécsben, Berlinben és Budapesten. A román fővárosban kurtánfurcsán megoldották az ügyet azzal, hogy belelőttek a tömegbe. Halottak, sebesültek, és a felbujtók előállítására.³⁷¹ Perük ügye akkoriban került a lapok első oldalára, amikor a királynő visszaért Londonból Párizsba. Maradt viszont az extrém helyzet fenyegetése a történelmi Erdély határán, a Dnyeszter keleti partján és főképp Odessza körül, amelyet az ímmel-ámmal védekező szövetséges csapatok már alig tudtak tartani.³⁷²

április 13-i számából: „Országá külpolitikájára vonatkozóan Ferdinánd király kijelentette, hogy soha nem kételkedett a szövetségesek győzelmében és hogy a háború ideje alatt végig kitartott meggyőződése mellett, a megalázó béke dacára. »En soha sem fogom aláírni az árulók közkegyelmét a rám minden oldalról nehezedő nyomás ellenére. Hasonlóképpen, én soha nem írtam alá a méltánytalan szerződést minden fenyegetés és az elem tárt kényszerítő érvelések dacára, ilyen értelemben az az okmány semmis. Románia soha sem kötött békét az ellenséggel, mert egy brutális erő nem kényszeríthet arra egy népet, hogy megtagadja kötelezettségeit és hagyományait.« A király kifejezte abbéli reményét, hogy a szövetségesek és a kelet közötti kommunikáció hiánya nem okoz majd komoly nehézségeket, és hogy úgy véli, a bolsevizmus elterjedését nem kezelték kellő figyelemmel a békecsinálók. »Megértik Románia helyzetét? Mi egy minden oldalról halálósan fenyegetett kis sziget vagyunk Európa egyik zugában. Ha a mi ellenállásunk nem elég, Európa élete is veszélyben van.« A király beszélt a magyar veszélyről. Nem hiszi, hogy a magyarok elfogadnák a wilsoni elveket, mert nem tudják elfogadni ezek imperialista szellemét. Úgy gondolja, hogy erdélyi forrásaitól megfosztva, minden valószínűség szerint háborút kezdeményeznek – a szövetségesek szándékaitól függetlenül – Románia ellen. »Ha a szövetségesek elemeznék a mi ellenségeink helyzetét, meggyőződhetnek arról, hogy sok idő kell elteltén ahhoz, hogy a magyarok és a bolgárok saját kezdeményezésre készek legyenek visszaadni nekünk mindazt, amit eloroztak.« Ha a külső fenyegetettség elhárul, az uralkodó bizik népe sorsának jobbra fordulásában és hogy elfoglalja majd azt a helyet, amelyet adottságai és gazdasági forrásai biztosítani fognak neki. Befejező mondataiban azt nyilatkozta, hogy a német gazdasági fölény Romániában örökre megszűnt.»

371 A *Le Matrin* párizsi napilap április 13-i számának második oldalán a Havas hírigyőzőség egy nyúl farknyí híre (*En Autriche et en Roumanie le communisme a peu d'adhérents*) utolsó bekezdése: „Úgy hírlik, hogy Romániában a kormányzat előnyére javul a helyzet. A jó ideje fenyegetőn hatalomra törő bolsevikokat leverték.”

372 A párizsi lapok április 11-én, rövid hírből közlik a Krím félsziget feladását: „A szövetségesek visszavonultak a Perekop szorosából, s így utat nyitottak a bolsevik csapatoknak a Krím félszigetre. Az orosz parancsnokság rádiótávirata szerint az Odesszát elfoglaló csapatok parancsnoka Grigorjev

És ott volt még Dobrudzsa is, amelyet privát angol kezdeményezésre félig-meddig kiűrtettek ugyan a bolgárok, de lényegében még senkiföldje volt; a konferencia pedig ráért helyzetét rendezni.³⁷³ A német békeszerződés és a jóvátétel volt az asztalon, illetve a lengyelek átpasszírozása Danzignál,³⁷⁴ valamint a könnyen sértődő olaszok kezelése, akik Fiume

hetman.” *Journal des débats*, április 11. „Odessza bevétel pánikot keltett. Menekülő tömegek érkeznek hozzánk. A bukarestiek közül is többen elvonulnák biztonságosabb helyre. Ezek után már biztos, hogy Mangin nem jön keletre.” *Note politique*, 2007: 287–288. o. „Gorszki tábornok két napja Bukarestben tartózkodik. Kihallgatáson volt a királynál és bizalmasan találkozott Prezan tábornokkal. Azon között volt, akik saját szemükkel látták Odessza kiűrtését. Nem volt katonai akció, és Trockij hadserege nem avatkozott be az ügybe. A franciák kétharmada bolsevik. A munkások tömegei (Odessza volt a háború alatt a szökevények fészke), akiket soha senki nem fegyverezett le, április 3-án felszólították d'Anselme tábornokot, hogy űrítse ki Odesszát. Szabad elvonulást biztosítanak a csapatainak, ha szabadon engedi az orosz önkénteseket és ha nem fedezi a városi lakosság menekülését. A felkelők nem tartottak ki utóbbi két kérésük mellett, de mert a franciák idő előtt bejelentették az elvonulásukat, óriási zűrzavar keletkezett. A mintegy 2000 főnyi civil 40 kilométert gyalogolt Odesszától Ackermanig. A görögöket légfegyverezték, a franciák nem segítettek. Akárcsak az oroszok, mindenki föl van háborodva a franciákra. Az oroszok az éhhalál szélén vannak, pénzük nincs. Amikor kérték a zsoldjukat, akkor a Don felé haladó Gyenyikinezh küldték őket. A Krím-félszigetet lerohanták. Az orosz hercegek Constanța-ba menekültek. A Burgászba áthajózó franciák annyira zúllottak voltak, hogy Gorszkinak személyesen kellett alakulatokba rendezni őket. A Bender–Duna frontszakaszt a görögök védik, akik bajtársiasan bántak Patcy tábornok francia gyarmati ezredével, a front többi részét a románok védik. Nálunk teljes a fejtelenség... A szövetségesek 100 mozdonyt, tankokat, óriási élelemtartályokat hagytak, különösképpen lisztet. [...] Hivatalos jelentés az április 4-i történetről: »A szövetségesek úgy döntöttek, hogy visszavonulnak, mert nem tudják élelmezni a lakosságot.«” *Note politique*, 1927: 289–291. o.

373 „A minisztertanácsnak üzenté Brătianu, hogy javul a viszony Lloyd George-dzal, de az angol miniszterelnök azt mondta neki, hogy visszahívják az angol csapatokat keletről és Franciáról. Anglia elérte a céljait, át kell most már gondolnia kereskedelmi politikáját. nem lehet ellenséges viszonyban Magyarországgal és a bolgárokkal csak azért, mert mi vitában állunk velük és képtelenek vagyunk megegyezni. Brătianu elérte, hogy néhány kis létszámú angol alakulat mégis maradjon Dobrudzsában. Csapataink ma át is keltek Tutrakánba és beszállásoltak az angolok által kiűrtett laktanyákba. Tudtam, hogy ez lesz a vége, a *Le Temps* március 28-i számában olvastam, hogy: »az nem lehet, hogy elvesszenek Oroszországban a nyugati nemzetek katonái«. Tehát nekünk kell majd az ágyúk elé állnunk. Még szerencse, hogy az odesszai kaland megváltoztatta a terveket és a hivatalos hírek szerint nem kell majd Oroszországba menni, hanem egy cordon sanitaire-t (vesztégzár) kell felállítani a határon. [...] A minisztertanácsban úgy döntöttek, hogy az Oroszországból kivont szövetséges katonákat nem hozzák át Romániába. Azok teljesen bolsevizálódtak és meg kell óvnunk tőlük a hadseregünket, amelynek néhány ezredét már megfertőzték. A magyar ügyekről Lloyd George azt nyilatkozta Brătianunak, hogy ő nem vállalhat felelősséget a francia politikáért, amely igencsak barátságos a magyarokkal. Lásd: Vix ezredes...” *Note politique*, 1927: 283–285. o.

374 Danzig, lengyelül Gdańsk, a mai Lengyelország hatodik legnagyobb városa (460 ezer lakossal), fontos kikötője, az egykori Pomeránia székhelye. Sopottal, Gdyniával, és több kisebb településsel összesítve milliós lélekszámú városi terület a Balti-tenger részét képező Gdański-öböl déli partján.

és a tengerparti szigetek miatt keltek birokra (illetve szövetkeztek is volna) mindenkivel.

Romániában a legfelsőbb körökben kisebb pánikot keltett a *Le Figaro* március 30-i reggeli számában (a *Le Matin*-ben csak április 1-jén) megjelent hír, mely szerint a rendelkezési állományban lévő Mangin tábornokot³⁷⁵ Clemenceau miniszterelnök és hadügyér behívta a minisztériumba, hogy Henri Mathias Berthelot tábornok helyére, Bukarestbe vezényelje a keleti és romániai francia csapatok parancsnokságára.³⁷⁶ A riadalom két napig tartott, április 1-jén az esti *Le Figaro* már arról ad hírt, hogy Berthelot marad, Mangin a központi front parancsnoka lesz és Budapestre megy.³⁷⁷ Folyosói pletyka, hogy Berthelot maradását a király, de még

375 Mangin, Charles (Sarrebouurg, Moselle 1866. július 6. – 1925. május 12.) a francia gyarmati hadsereg tisztje, a szenegáli lövészek élén részt vett 1898–1900 között a kongói küldetésben. Ezredes Marokkóban, A Nagy Háború első két évében tábornok egy gyalogdandár, majd hadosztály parancsnoka Rouen védelmében, a határcaféban Marne és Artois-ban. Verdun alatt Nivelle tábornokkal az erőd visszafoglalásának a támadását vezeti. Chemin des Dames-nál a 6. hadsereg parancsnoka. A támadássorozat kudarca után rendelkezési állományba helyezik. 1918 nyarán visszahívják a 10. hadsereg élére, amellyel győzelmet arat július 18-án a németek ellen Villers-Cotterêts-nél, ősszel Aisne-nél áttöri a frontot és felszabadítja Soissons- és Laon-t. november 19-én bevonul Metz-be, Verlain szülővárosába, december 11-én befejezi a Rajna-vidék megszállását. Életről egy 128 oldalas, érdekes monográfiát írt Paul Moreau-Vauthier. A címe: *Un Chef: Le Général Mangin 1866-1925*, Impr. Charles-Lavauzelle, Limoges; Les Publications coloniales, Paris, 1936.

376 Bukarestben április 3-án (az akkori postai viszonyok között ez jó teljesítmény!) olvasták a *Le Figaro* március 30-i számából a cserét bejelentő lapjelentést, sőt többet is tudtak a visszahívás háttéréről. A csupa szem, csupa fül Marghiloman április 3-án jegyzi be a naplójába, hogy: „Általános cserék a nálunk lévő franciáknál. Mangin tábornokot nevezték ki a keleti front parancsnokává. Berthelot-t vezérkarával, visszahívják. A vezérkart Saint-Aulaire kórhely társaságnak tartja. De ő is utazik. De Flers jövő héten indul. Kedden este az Automobil-Clubban öt ünnepi társaságnak azt mondta, hogy »Kilépek a diplomáciai szolgálatból...« Az ő távozásával a szellem és a kedély távozik Bukarestből. Franklin-Bouillon a képviselőházban elmondta, hogy ő mit gondol a Keleten diplomatákká vált tábornokokról.” *Note politique*, 1927: 280. o.

377 *En Hongrie* cím alatt alcímes (*Le mission du général Mangin*) hír: „M. Clemenceau, president du Conseil, a reçu hier matin, au ministère de la guerre, le général Mangin. Nous avons annoncé avant-hier que le général Mangin allait partir pour le front central. Cette audience du ministre confirme notre information. Le général Berthelot doit rester à la tête des forces roumaines.” Alatta ott van a már idézett hír: *Déjà débordés*, vagyis hogy: kilépett medréből, féktelenné vált, nyilván a bolsevizmus Magyarországon. Budapesten anarchia fenyeget: „la capitale hongroise, est menacée sérieusement par l'anarchie” – jelenti a román sajtóiroda a napokban Budapestről érkezett személyekre hivatkozva. Ezért kell oda a gyarmati viszonyokhoz szokott Charles Mangin, akit ott *the butcher*-nek (mészárosnak) becéztek.

valószínűbb, hogy a legmagasabb párizsi katonai körökben otthonosan mozgó királynő járta ki. A szóbeszéd része, hogy ezért volt olyan sietős Őfelsége visszatérése Londonból Párizsba.³⁷⁸

Az események csakugyan felpörögtek. Úgy tűnik, a szövetségben is megbomlott a bajtársi hangulat,³⁷⁹ a dolgok természete szerint ilyenkor összezár, aki marad. Április 4-én Prezan tábornok, a román hadsereg vezérkari főnöke Berthelot tábornokkal Besszarábia védelméről és az erdélyi előnyomulás előkészítéséről egyeztetett. Két nappal később, április 6-án Franchet d'Esperey tábornok Bukarestbe sietett, és a királlyal, Prezan tábornokkal és Văitoianu tábornokkal tanácskozott, sebtében a minisztertanács is összeült. A haditanácsnak sejthető megbeszélésről alig szivárgott ki valami. Állítólag megnyugtatta a királyt, hogy Berthelot marad, a román csapatok is maradnak a Dnyeszteren, a várható bolsevik támadások elleni határzár „a mi területünkön lesz”. „A tábornokot leginkább a román hadsereg harci szelleme érdekelte, a király kezeskedett a hadseregért.”³⁸⁰ Glen Torrey, Berthelot monográfusa a tábornok emlékirataiból úgy tudja, hogy ezen a tanácskozáson adta át Franchet d'Esperey tábornok a szövetséges haderő és román hadsereg előnyomulásának összehangolt haditervét.³⁸¹ Ezt követően Ion Antonescu alezredes, a vezérkar hadműveleti főnöke elutazik Belgrádba, ahol a szerb hatóságokkal és a francia csapatparancsnokokkal a közös hadművelet részlete-

378 „A városban azt beszélnek, hogy a király visszahívta a királynőt.” *Note politique*, 1927: 279. o. „A királynő csak tíz napig maradt Londonban, pedig négy hétre készült... Amíg ott volt, egyetlen egy sürgőnyt küldött a királynak, Párizsból minden nap táviratozott (Denise). Mit jelent mindez?” *Uo.*, 282. old. Április 6-án már Marghiloman is feljegyezi, hogy „Mangin tábornok nem veszi át a Fekete-tenger–Baltikum frontot, Berthelot helyben marad.” *Uo.*: 283. o.

379 Egy több terítékes ebéd utáni beszélgetésen „Barkley azt mondta, hogy a franciák keverik a kártyát Bukarestben, s ez meggátolja őt abban, hogy nyíltan barátkozzon velem.” *Uo.*: 286. o.

380 *Note politique*, 1927: 283. o.

381 Torrey, Glen E.: *General Henri Berthelot and Romania. Memoires et correspondances 1919–1919*. East European Monographs, Boulder, 1987. 215. o.

it egyeztetni. Franchet d'Esperey-t magánkihallgatáson fogadta a király, s ott állítólag az a változat is szóba került, hogy francia tábornokok vennék át a román alakulatok fölötti parancsnokságot.³⁸² A „haditanács” döntése az volt, hogy a szövetséges hadműveletek április 10-én megkezdődnek. Ugyanerre a napra a király a Cotroceni palotába összehívta a kormány rendkívüli ülését. Prezan tábornok, a vezérkar főnöke is hivatalos volt a kormányülésre. A Brătianu miniszterelnököt helyettesítő Pherekyde tájékoztatta a jelenlévőket a határon túli fenyegető előkészületekről, a Smuts-misszió budapesti kudarcáról, Franchet d'Esperey látogatásáról és a tervezett hadműveletek felfüggesztéséről. Az indoklása az volt, hogy Clemenceau a britek opponálása, illetve a szerbek és a csehek bizonytalankodása miatt leállította a hadműveletet. Az ideiglenes miniszterelnök véleménye viszont az volt, hogy „a román csapatok előnyomulását már nem lehet leállítani anélkül, hogy az ne veszélyeztetné a lehető legsúlyosabban és leghatározottabban a nemzet és a nemzet egységesítésének érdekeit.”³⁸³ A többség is ezen a véleményen volt, egyedül Prezan tábornoknak voltak fenntartásai a hadsereg készületlenségére hivatkozva,³⁸⁴ és azt kérte, hogy a döntés előtt konzultálhasson a másnap ismét Bukarestbe érkező Franchet d'Esperey tábornokkal. Aggodalmait Văitoianu hadügyminiszter nem osztotta, és álláspontja felülvizsgálatára biztatta. A kormány a kételyek ellenére a hadjáratban való részvétel mellett döntött. Erről egy április 12-ére címzett levelében Berthelot tábornok értesítette Párizst, három nappal később a magyarországi francia csapatok

382 Uo.: 222. o.

383 A kormányülés jegyzőkönyvének elemzését közli Ion Stanciu a *Revista Istorică* román történelmi folyóirat új sorozatának 1990-ben megjelent I. kötete 2. számában.

384 Prezan tábornok argumentumait részletesen kifejti Viorica Zgutt a tábornokról írt és a vaslui-i múzeum kiadványaként megjelent monográfiájában (*Constantin Prezan – Mareșal al României*. Muzeul județean Vaslui) 96-100. old. Hivatkozásként idézi Petre Otu: *Mareșalul Constantin Prezan – Vocația dătoriei*. Editura Militară, București. 2008. 291. o.

parancsnokságát is. A román főhadiszállás azt kérte, hogy a román hadműveletek megkezdéséről tájékoztassák a bánáti francia csapatok parancsnokságait április 16-án hajnalban, és azok tegyék lehetővé a román hadak utánpótlását és ellátmányozását a Maros völgyén keresztül.³⁸⁵

Franchet d'Esperey április 11-én tényleg megfordult Bukarestben. Április 13-án, már Konstantinápolyból keltezve, ezt a táviratot küldte Paul de Lobit tábornoknak, a magyarországi francia csapatok parancsnokának: „I. – Mint ahogy 11-én Bukarestben megtudtam, a román kormány intézkedéseket tett, hogy erdélyi román csapatok azonnali támadást intézzenek Magyarország ellen a semleges zóna elfoglalására. II. – Párizstól kértem, igyekezzen leállítani e hadműveletet, önt pedig arra kérem, haladéktalanul tegyen meg minden intézkedést, hogy a francia és szerb csapatok elkerüljenek mindenfajta beavatkozást, és továbbra is védekező állásban maradjanak a jelenleg elfoglalt arcvonalon.”³⁸⁶

385 Uo.: 293. o.

386 *Francia diplomáciai iratok*. Szerk.: Ádám Magda és Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999.

281. o. Nem egyszerű követni, hogy ki, milyen szándékkal „diplomáciázik” a háttérben. Az olvasót tisztelettel arra biztatom, hogy az azonos időben a színpalak mögött Párizsban zajló huzakodásokért lapozzon bele a *Nem (csak) Erdély volt a tét* címmel megjelent könyvem 50. oldalától a 80-ig. A teljesség igénye nélkül arra azért még fontos emlékeztetnem az olvasómat, hogy a tárgykörben közkezen forgó a magyar szakirodalomban nem, vagy ritkán esik szó arról, hogy a szövetséges–román – az egyszerűség okán: haditanácskozás – nem a konferencia kényszerszüleménye. Nem halászás a zavarosban. 1918 novembere utolsó hetében a dunai és a délkeleti szövetséges hadsereg parancsnokságainak kezdeményezésére Giurgiu dunai kikötővárosban egyeztettek az új helyzetben, vagyis a német fegyverletétel és fegyverszünet aláírása után, a térség főkatonái. A román vezérkart képviselő Toma Dumitrescu ezredes a szövetséges parancsnoksághoz vezényelt összekötőtiszt egy terjedelmes tájékoztatót küldött Constantin Prezan tábornok, vezérkari főnöknek a szövetségesek műveleti terveiről és szándékairól. A tábornok 24-én este, gépkocsival indult el Iași-ból Giurgiuba. Az asztalra terített témák: 1. Oroszország rekonstrukciója és ennek függvényében Besszarábia kérdése. Románia katonai részvételét és együttműködését részletezték. A bolsevizmus elleni hadjárat bázisa lenne a tartomány. 2. Dobrudza ügye, ahol a fegyverek sutba állításakor még bolgár megszállás alatt van. 3. A monarchia románok lakta területei, ezek között nyilvánvalóan Erdély. E kérdésben a később püspökké választott Nicolae Bălan volt a „konferencia” szakértője, aki az erdélyi Kormányzótanács képviselőjében Iașiban tartózkodott, és Prezan tábornok november 23-án ismerteti vele Berthelot tábornok levelét, amelyben arról tájékoztatja, hogy a szövetségesek megállítják a román csapatok Erdélybe indulását. Ezért kíséri el Prezant a Berthelot-val készülő találkozóra. Táskájában egy Erdély ügyében készített emlékiratot vitt magával, és azt átadta Berthelot tábornoknak. Berthelot ez ügyben a nemskára összeülő párizsi konferencia illetékességét előlegezte meg. 4. A román hadsereg felszerelés és hadianyag ellátása volt

Van tehát oka a nyugtalanságnak Párizsban és Bukarestben is,³⁸⁷ s talán ebben az összefüggésben, ha nem is egyértelműen, de gyanítható értelme van a királynő teázásainak, sétáinak, találkozásainak, fél- vagy egészen hivatalos megjelenéseinek politikusok, diplomaták, művészek – de legfőképp főkatonák társaságában.

Kövessük tovább Mária román királynő párizsi programját.

az egyik sarkalatos téma. A szövetségesek 200000 harcos teljes felszerelését ígérték, amihez egy ellátó bázist Odesszában, a másikat Constantán állítanak fel. Végül: az egyezség megpecsételése két francia ezred beköltözik egy-egy zászlóaljjal Iași-ba, Ploiești-re, Bukarestbe és Galac–Brăila térségébe. Erre vonatkozóan: A.M.R. (Román Katonai Levéltár), fond 984/52 292. sz. csomó, f. 58–61. és 77. Ezek ismeretében javasolom újragondolni a fejekben már kész, a terepen április 16-án rajtoló eseménysort!

387 A *Le Temps* párizsi napilap áprilisi 13-i számának második oldalán a balkáni térség hírei között találtam meg a lap bukaresti tudósítójának *La Roumanie en peril* (Románia veszélyben) címmel egy helyszíni „hangulatjelentését”: „Az a hír, hogy a szövetségesek vállalják a román hadsereg felszerelését itt nyilvánvaló megelégedést keltett és felülírja azt a csalódást, hogy egy újabb kockázatos erőfeszítés határozatlanságba fulladna. Az anyagi támogatás még nem elég. A keleti fronton szükség van egy parancsnokra és tervre. A helyzet nem teljesen világos. Egyik pillanatról a másikra Romániát minden oldalról megtámadhatják: a magyarok, a bolsevikok, a bolgárok már így, vagy úgy egyezkednének. Bár igen jól tudjuk, hogy Románia az egyedüli gátja a bolsevizmus európai terjeszkedésének az útjában. Az ukránok és a lengyelek is ezt nagyon jól tudják. Hogy elhárítsuk ezt a veszélyt, nem kell a szövetségesek nagy erőfitogtatása és seregei. Kis létszámú, összeszokott és jól kiképzett csapatok megállíthatják a bolsevik bandákat. Ez a háború, ha lesz gyarmati háború jellegű lesz. Ami nélkülözhetetlen, hogy a katonai műveletet alaposan elő kell készíteni és módszeresen irányítani. Ezért egységesíteni kell a parancsnoklást. Van nekünk ilyen a keleti fronton? Tény, hogy most a tekintély szétforgácsolódása észlelhető. Bécsből Odesszáig jó néhány katonai misszió működik, egyiknek sincs meghatározott hatásköre. Mindenik Foch tábornagynak, a szövetséges haderő főparancsnokának jelent, tekintettel arra, hogy minden francia katonai misszió tulajdonképpen közvetlenül a párizsi hadügyminisztérium alárendeltségébe tartozik. Ez azt jelenti, hogy lehetetlen egyetlen olyan felelős ember kezébe összpontosítani a vezényletet, aki majd hatáskörénél fogva tervez és parancsol. Ez az anarchiaféle sokba kerül majd a románoknak és közvetve a szövetségeseknek. Tetten érhetjük ezt a helyzetet most Dobruzsában, ahonnan a brit csapatok kivonultak anélkül, hogy azt jelezték volna, egyik napról a másikra a román hatóság felelősségére hagyták a bolgár bandák felügyeletét, miközben a román hadsereg a Dnyeszteren és Erdélyben van elfoglalva. Ha holnap a magyarok, akiknek még mindig a kezében van Mackensen hadfelszerelése és a bolgárok a falvaikban elrejtettek fegyverekkel meglepetésszerűen Romániára törnének, csak a helyi hatóságokkal találják szemben magukat. A szövetségesek nem képesek megegyezni abban, hogy a keleti fronton begyakorolhatnák az egységes vezényletet, s hogy a szükséges hatalommal és tekintéllyel megbízott parancsnok vitathatatlanul fegyelmet teremtené? Ha ez a döntés idejében megszületik, feltételezhetően megelőzhető a fenyegető háború. Leszérlehetnénk a magyarokat és a bolgárokat mielőtt ők hadjáratba kezdenének. A koherencia hiányának a kockázata hogy a szövetség becsületén múlik, ha a nemkívánatos események 1916 óta másodszor hoznák kényszerhelyzetbe Romániát.”

Látogatás Reimsben

Április 6-án a királynő lányai társaságában, szűk kísérettel a lerombolt Reimsbe látogatott el. A *Le Petit Parisien* tudósítója (bizonyos E. de Feuquieres) *A királynő meglátogatta a reimsi székesegyházat* címmel első oldalas képes, helyszíni tudósításban számol be az eseményről. Nem remekelt.

„Nem kétséges, a királynő saját tapasztalatából tudta, mire képesek azok a hordák, amelyek feldúlták a hazáját és a mienknek egy részét. De személyesen meg kívánt győződni róla, saját szemével kívánta látni Reims mártíriumát. Láttá. És a látvány teljesen feldúlta érzékeny, jó-ságos lelkét. Minden különösebb előkészület nélkül, a 7:55-ös reggeli menetrendszerinti járaton számára fenntartott fülkében érkezett lányai, Lisabeta és Marie hercegnők társaságában, kis létszámú kísérettel.³⁸⁸ Charbonneau és de Brutnac önkormányzati asszisztenseknek, akik a városban kalauzolták a fogadás után, többször is elismételte, hogy »Ez minden képzeletet felülmúl, ilyen dolgok elképzelhetetlenek.« A székesegyház előtt hosszan időzött, könnyező szemmel, halkan, mintha csak magának mondaná, felidézte a hely múltját és dicsőségét. Lassan körbejárta a bazilikát, és hosszan időzött az élettelen és megcsonkított kápolna előtti boltív alatt. Hogy lerombolják az évszázados falakat, hatalmas ágyúikból több mint 380 lövedéket lőttek ki rá. Az egyik nem robbant fel. Ott van a nagy orgona előtt, törmelékkel körülvéve, még mindig pusztításra készen. A székesegyház nem egyszerű sebesült, hadirokkant, de a sebeket gyógyítani lehet. Az érsek vigasztaló szavai – »Asszonyom, a székesegyház győztesen került ki a csatából, és újjászületik. Örömmöm-

388 Ballif tábornok, Simky Lahovary, Victor Antonescu és Naudet ezredes, aki Noyons-ig kísérte a királynőt, de az ebédre, mint olvassuk a tudósításból, odaér Reimsbe.

re szolgál, asszonyom, Önt erről biztosítani» – után a királynő Polignac grófnő meghívásának eleget téve, ebédre volt hivatalos. Egy boltíves pincében³⁸⁹ terítették. A falakat kitűnő ízléssel díszítették fel, és az ebédet úgy költötték el, ahogyan az a bombázások idején is történt. Meglepő volt, eredeti és kedves. Reims védelméről beszélgettek. Naudet ezredes elmesélte az Alger tanya és a Pompelle erőd elleni támadás és az ellen-támadás történetét, a helytől nem nagy távolságra volt a véres színjáték. A királynő fellelkesülve úgy döntött, hogy bejárja a terepet. És a tűző napsütésben, egy órán át járta a Reims fölötti dombokon a feldúlt csata-teret, amelyen életszerűen felidézhető volt az egykori ostrom és az ott lezajlott közelharcok emléke. Négyre ért vissza a vasútállomásra porosan, fáradtan, de elégedetten, hogy a helyszínen tájékozódhatott, és láthatta az emlékezetében épen őrzött, de így, romjaiban is méltóságos reimsi székesegyházat.”

A fél 7-es esti vonattal érkeznek vissza Párizsba. A szálláson Capus ezredes és a Catargi család várta, akik „ma érkeztek Romániából”. Leveleket hoztak a királytól, Barbu Știrbeytől. „Gondjaink vannak ott. Boszszantott, hogy én itt a lehetetlent is megkísérlem, de csigalassúsággal készül el minden. Rosetti is írt.” Egy séta volt a kikapcsolódás, majd egy elegáns estély a Kalimachi családnál.

Másnap is egy reggeli autós sétával kezdődött a nap, lovak szemlélése a Bois-ban. Ebéd Boni Castellane³⁹⁰ finom ízléssel berendezett kastélyában, ahol Joffre tábornok³⁹¹ volt az „érdekes vendég”. Nagy

estély az olasz követségen. „Ezúttal kevesebbet beszélgettem politikáról, pihentem. Mulatságos társalgásom volt Sonninóval... de sok jót tettem hazám javára... A körülöttem lévő lengyelek jó viszonyban szeretnének lenni Romániával. Bátorítottam őket. [...] Henrys tábornok és Jean de Castellane³⁹² segítenek katonai ügyekben.”

A királynő április 8-án a Román Vöröskeresztet támogató Vöröskereszt Bizottság összejövetelén elnököl a Ritzben. A rendezvény szónoka, a bizottság tiszteletbeli elnöke, Paul Deschanel,³⁹³ a francia parlament hivatalban lévő elnöke. A királynő csupán pár mondatos emlékeztetőt ír a naplójába. Az eseményről tudósító hírlapból³⁹⁴ tudunk meg részleteket. Szokásos üdvözlő és köszöntő beszédek, amelyek a királynő áldozatos karitatív és ápolószervező munkáját méltatják, és azt az önzetlen segítséget, amelyet a francia nép adakozásával a sürgősségi helyzetben lévő román szenvedőknek nyújtott és nyújt továbbra is, Románia háborúba lépése óta. Ami lényeges, hogy a bizottság szervezőmunkáját a párizsi román emigráció arisztokrata hölgykoszorúja kezdte meg, és ehhez megnyerte elsősorban a művészvilág, általa pedig a politikusok támogatását. A védnök eszerint a köztársaság parlamentjének az elnöke. Deschanel nyitóbeszédének egyetlen mondatát üzenetként is értelmezhetjük: „*Nous avons*

tábornok. Részt vett a porosz-francia háborúban, Vietnamban, Tombuktuban szolgált. 1911-ben kinevezik a francia hadsereg főparancsnokának. Az első marne-i csata hőse, de a Verdun alatt elszenvedett francia vereség után felmentették főparancsnoki megbízásából.

392 Jean de Castellane (Párizs, 1868. április 24. – Párizs, 1964. szeptember 13.) felesége Fürstemberg hercegnő, született Talleyrand-Périgord. Képzése szerint francia lovassági tiszt a háború előtt parlamenti képviselő a háborúban az olasz fronton teljesít szolgálatot egy repülő, majd egy géppuskás alakulatban, a végére pedig lovassági beosztásban. 1919-ben a katonai iskola vezérkarának a tanácsosa.

393 Deschanel, Paul (Schaerbeek (Bruxelles), 1855. február 13. – Párizs, 1922. április 28.), francia politikus, államférfi. 1885-ben szerzi meg képviselői mandátumát Eure-et-Loir-ban, 1898–1902 és 1912–1920 között a francia parlament elnöke. Rövid ideig, 1920. február 18-ról 1921. szeptember 21-ig a francia (III.) köztársaság elnöke. Tisztségéről megromlott egészsége miatt lemond.

394 A *Journal des débats politique et littéraire* április 10-i száma első oldalas tudósításban számol be a rendezvényről *Au Comité d'assistance a la Croix-Rouge roumaine* címmel.

389 A család palotájának hatalmas pincéjében a Polignac pezsgőt tárolták.

390 Boniface de Castellane (Boni de Castellane), sz. Marie Ernest Paul Boniface, comte de Castellane-Novejean (Párizs 7. kerületében, 1867. február 14. – Párizs, 1932. október 20.), francia politikus és világfi. Jeles Provence-i család. A háborúban önkéntesként vesz részt, utolsó évében műkereskedő. 1918-ban vásárolja a rue de Lille-ben (7. kerülete) azt a palotát, ahol a konferencia idején Párizsban tartózkodó képviselők, politikusok, katonák mindennapos vendégek voltak.

391 Joffre, Joseph (Rivesaltes [Dél-Franciaország] 1852. január 12. – Párizs, 1931. január 3.) francia

combattu et souffert ensemble. Le devoir comme l'intérêt des Alliées est de soutenir énergiquement la Roumanie."³⁹⁵ A kulcsszó: *énergiquement*, azaz határozottan, tetterősen.

A rendezvény befejezése után a királynő társaságban ebédelt: „Take Ionescuval, az Olănescu családdal, egy író és egy fontos tábornok, Gassouin³⁹⁶ is az asztalnál ült. A tábornokkal, aki a francia szállítások vezetője. Jó beszélgetésem volt vele, megígérte a vonatomhoz csatolandó vasúti kocsikat, biztatókat mondott az oly régóta várt mozdonyokról. Száz vagont kellett kapnunk, megrakva felszereléssel és élelemmel. Felhatalmazott, hogy a híreket megtáviratozzam a királynak. Takéval nem beszélgettünk politikáról. Egészen fiatalosnak tűnik. Megkérdeztem, mikor utazik haza? Azt válaszolta, hogy nem sietős, de szándékában áll három hét múlva hazaindulni.

Közvetlenül ebéd után a lányokkal elmentünk kedves barátom, Vidor fogadására az »Intézetbe«. Sok érdekes embert hívott meg, és gyönyörű, kellemes zene volt. Ragyogó és igen jó barátom. Hosszú beszélgetésem volt a filozófus Bergsonnal és jó nevű festőkkel, írókkal, szobrászokkal. Kellemes, de igen fárasztó volt, az első jele annak, hogy kezd rajtam erőt venni a kimerültség. Igen nagy nyomás alatt élek.”

A Cercle Interallié³⁹⁷ hatalmas fogadása várta késő délután a király-

395 Együtt harcoltunk és szenvedtünk. A szövetségesek kötelessége és érdeke Romániát határozottan támogatni. (francia)

396 Gassouin, Joseph M. G. dandártábornok, a francia szállítási rendszer főnöke az első világháború idején, a háború után a Standard Oil Company francia leányvállalatának vezérigazgatója.

397 1917-ben alapították, a La Fayette amerikai önkéntes repülőraj Franciaországba érkezésekor. Az alapítók szándéka az volt, hogy egy olyan fogadóhelyet szervezzenek meg, ahol a szövetséges tisztek és az antant személyiségei a legjobb vendégfogadásra találhatnak. Ötletükhöz megnyerték államférfiak, nagykövetek és főtisztek támogatását, és így megalakulhatott a Szövetségek Közi Egyesület (l'Union Interalliée) Párizs egyik legszebb ingatlanjában, a brit követség szomszédságában a Faubourg Saint-Honoré és a Gabriel sugárút közötti telken, Henri de Rothschild készségesen a rendelkezésükre bocsátott, fél hektáros, parkkal övezett palotájában. Elnöke Foch tábornok. 1920-ban az egyesület kivásárolta az ingatlant. Ebben működik az alapítás óta a Cercle Interallié magánklub. Híres tagjai, néhányan a 3300

nőt. Fournier ellentengernagy, a klub elnöke szervezte a romániai vendég tiszteletére. Az újévben eddig a walesi herceg, Sándor királyi herceg, szerb trónörökös, és három civil intézmény volt a klub vendége. Sok szép beszéd, laza csevegés, jó zene, a királynő a „méltósággal a legjobb formáját hozta”. Utána egyórás pihenőre visszatért a lakosztályába, ahol egy kellemetlen, lehangoló levél várta az édesanyjától, Svájcból. „Eljárt fölöttem az idő, szomorú, szegény és magára maradt. Nagyon szomorú. Tartottam tőle, hogy így lesz, de több mint fél éve semmilyen kapcsolat nem volt vele. Annyira elszomorított a levél, hogy nem tudtam odafigyelni a ruhapróbákra annak ellenére, hogy a »La Maison de Bear« divatház ott sürgölődött körülöttem egy szép arany-kék ruhakölteménnyel. Csalásnak éreztem, hogy itt ragyogó ruhákat próbálgatok, miközben szegény öreg anyám szíve, egészsége és vagyona összeomlott.” Csakhogy a napnak még nem volt vége. Vacsorameghívása volt Antonescuékhoz, ahova Lord Derby is hivatalos volt. Arról kellett őt meggyőzni, hogy Sir George Barklay maradjon továbbra is brit megbízottként Bukarestben. „Kellemes, szórakoztató beszélgetőtárs, csillogtam és megnevettettem.” Tény, hogy Barklay maradt. Későn, a szálló előcsarnokában egy váratlan találkozás: a siralmas látványt nyújtó Izvolszkij nagykövet³⁹⁸ „szellemével”. „Oroszország egész tragédiája az arcára volt írva!”

közül: Alain Juppé, Jean-Charles de Castelbajac, Valéry Giscard d'Estaing, André Citroën, Nadine de Rothschild, Foch tábornok, Jules Cambon, Gaston Doumergue, Hélène Carrère d'Encausse, Prince Jean of Luxembourg, Prince of Nassau, Laurence Vincent Benet. Első elnöke François Ernest Fournier ellentengernagy (1920-ig), őt követte Foch tábornok (1928-ig). 2009-től a nemzetközi klubhálózat tagjává vált klub elnöke Denis de Kergorlay gróf.

398 Izvolszkij, Alexander Petrovics (1856–1919), orosz diplomata, Oroszország követe a pápai udvarnál, Japánban, Dániában. 1906 és 1910 között külügyminiszter, majd párizsi nagykövet 1917-ig.

A francia elnök hódolata

Végre örömhíreket is hoz reggel a posta: „Nagy öröm, Baby húgom³⁹⁹ átjön Zürichből! Nem láttuk egymást öt ével!” A szokásos, szinte mindennapi egyeztetések „az izgatott” Antonescuval. „Fontos és sürgős papírokat hozott.” Ebéd Brătianuval, majd a Sorbonne-on⁴⁰⁰ egy nagyszabású rendezvény a háborúban elesett írók emlékére. „Poincaré rendkívül kedves szavakat mondott rólam. Sajnos egy pokolian kényelmetlen széken ültem, és mert ma egész nap fájtak a lábaim és a hátam, valóságos tortúra volt az ott eltöltött két óra.”⁴⁰¹

A párizsi lapok a szokásos érdeklődéssel és kötelességgel tudósítottak az eseményről. A *Le Temps* riportját⁴⁰² találtam a legteljesebbnek, ebből szemlézek a szűkszavú naplóbejegyzés kiegészítésére.

A Sorbonne nagy aulájában ott volt Franciaország politikai, tudományos és közéletének minden számottevő notabilitása, ahogy ilyenkor általában szokás. A francia fővárosban működő külföldi képviselők is, valamint a meghívottak népes serege. Néhány ismertebb név: George Lacomte,⁴⁰³ az írószövetség elnöke, aki a megnyitó emlékbeszédet mond-

399 Beatrice of Saxe-Coburg and Gotha (Beatrice Leopoldine Victoria; 1884. április 20. – 1966. július 13.) hercegnő, Mária román királynő legkisebb húga. 1909-ben házasságot kötött Alfonso de Orleans y Borbón, Duck of Galliera (1886. november 12. – 1975. augusztus 6.), spanyol koronaherceggel. A családban Baby Bee a beceneve.

400 A Sorbonne Párizs egyik épülete a Quartier Latin negyedben. Az épület névadója a 13. századi teológus, Robert de Sorbon volt, aki megalapította a teológiának szentelt Sorbonne kollégiumot a régi párizsi egyetem idején. A Sorbonne nevet használják még az 1793 előtti párizsi egyetem megnevezésére, a 19. században itt székelő karok megnevezésére, valamint az új párizsi egyetem (1896-1971) megnevezésére is. 1970-ben a párizsi egyetemet tizenhárom részre osztották, amelyek közül több is megtartotta nevét a Sorbonne jelölést. (Wikipédia)

401 *Însemnări zilnice*, 2006: I. köt. 141. o.

402 *Le Temps* április 10-i száma 2. és 3. oldal: *La mémoire des écrivains français mort pour la patrie*.

403 Lacomte, George (Mâcon, 1867. július 9. – Párizs, 1958. augusztus 25.) francia író, drámaíró, irodalomtörténész.

ta el; Joffre tábornok, Louis Barthou, a Francia Akadémia kancellárja; Lucien Poincaré,⁴⁰⁴ a párizsi egyetem rektorhelyettese, utóbbiak ketten beszéltek is; Clemenceau miniszterelnök és hadügyminiszter képviselőjében a királynő egyik hódolója, Mordacq tábornok.⁴⁰⁵ Számunkra a központi félkörív kényelmetlen székein ülő társasága az érdekesebb, ahol Őfelsége, a királynő a díszvendég és a francia fővárosban időző külföldiek a „kíséret”. A hölgykoszorúban a francia köztársasági elnök felesége, Madame Poincaré; a képviselőház elnökének felesége, Mme Paul Deschanel; Mme le maréchal Joffre; a konferencián időző görög képviselőteljes vezetése (Venizelos, Politis), a cseheké (Kramar és Beneš); Fejszál emír; Botha tábornok, dél-afrikai miniszterelnök és sokan mások. Nekem feltűnően hiányoznak a nagy szövetségesek képviselői vagy feleségeik.

Az emlékbeszédet mondó urak közül a Francia Köztársaság 78. miniszterelnöke, az ez alkalommal a Francia Akadémia képviselőjében tisztelegő Louis Barthou⁴⁰⁶ szövegének lehetett némileg zavaró az éle. Főképp annak a résznek, amelyben összehasonlítja a francia és a „Rajnán túli”, német értelmiségiek egymástól merően különböző viszonyulását a háborúhoz. Az agresszió, az élethez való jog, az igazságosság az összevetésben kulcsszavak. Haláláig egyébként – külügyerként I. Sándor jugoszláv király kíséretében, a király ellen 1934. október 9-én elkövetett véres merényletben halt meg – ez a téma foglalkoztatta. Egy németelle-

404 Poincaré, Lucien (Bar-le-Duc, 1862. július 22. – Párizs, 1920. március 9.), francia fizikus, Raymund Poincaré francia elnök öccse.

405 Mordacq, Jean Jules Henri (Clermont-Ferrand, 1868. január 12. – 1943) francia gyalogsági tábornok, politikai író, Clemenceau közeli munkatársa, a hadügyminiszteri tárcát is vezető miniszterelnök kabinetfőnöke.

406 Barthou, Louis (Oloron-Sainte-Marie, 1862. augusztus 25. – Marseille, 1934. október 9.) történész, irodalomtörténész, francia politikus. Franciaország miniszterelnöke 1913. március 13. és december 9. között. 1918 májusától a Francia Akadémia tagja.

nes szövetség létrehozása volt az álma. A Schola Cantorum kórus nem véletlenül választott, *Nos qui sumus in hoc mundo* kezdetű dalműve volt az átmenet Poincaré francia elnök nagy ívű beszédéhez, amely nem a rendezvényhez illő hangulati bevezetővel nyit, mint az előtte fellépő illusztris szónokok, hanem a vendégek között kényelmetlenül ülő román királynőhöz forduló hódolattal:

„Asszonyom, engedje meg, hogy Franciaország nevében megköszönjem az ön szívélyes közbenjárását, amit mi mind megható ajándékként őrzünk. Felséged maga is otthonos az irodalom világában. A legjobb hivatásos írók is magukénak kívánnák azt a kedves kis könyvet, amelyet Romániában az angol Vöröskereszt javára forgalmaznak, és amely gyönyörködtető írásokat és megkapó képeket tartalmaz.⁴⁰⁷ Olvasása, látványa egyedi élmény: zöld tájba vesző vagy a hegyoldalra kapaszkodó szűk ösvények; fatörzsekre tapadó madárfészek; a lakosság önfeledt kivonulása, ahogyan harangszóval, tömegesen járul ifjú királynője hódolatára; az idő múlásától patinás ikonokat, megkopott sírköveket rejtő öreg kolostorokban tett zarándoklat; hosszú lovastúrák behavazott mezőkön; kegyeleti helyek, templomok és sírkertek; cigánytáborok füstös orcájú és villogó fogsorú lakói; az örömteli mezei munka és a román ős látványa; a szemlére kivonuló seregek tisztelgése a szélben lobogó zászló előtt; később a kolera, és szomorú barakkokban a haldokló ágyánál virrasztó fáradhatatlan szeretet; majd Európa „ölelése”, fegyverbe hívás, a fiatal harcosokat szállító, virággal elhalmozott vagonok ujjongó üdvözlése; majd – fájdalom! – az orosz kisiklás, a visszavonulás, a megszállás, az ínséges iasi-i kényszerű száműzetés, ahol Felséged a végsőkig ébren tartotta a király oldalán, a harcosok elszántságát, ápolta a sebesülteket.

Megható egy haldokló sóhaja a magasztos áldozatért: »Isten óvjon! Hogy majd egy napon valamennyi román királynője lehess!«

Igen, Felség, aki a legválságosabb időkben is hitte közös harcunk győzelmét, minden román királynője. Franciaország örül annak, hogy szövetségeseivel együtt hozzájárulhatott ehhez az igazságot és jóvátételt hozó alkotáshoz, nem feledve azt, hogy a románokat ősi hagyományok kötik hozzánk, és úgy őrzik a Dunánál a latin civilizációt, mint mi Strasbourgnál. Néhány évvel ezelőtt a franciák, akik Bukarestbe utaztak az Orient Expresszel – amely mostantól fogva baráti országokon halad át, igen kedvező útvonalon – a germán birodalom határán átlépve családi környezetbe érkeztek. A bájos román fővárosban anyanyelvük akcentusát vélik hallani az utcán, a szalonokban régi iskolatársaikkal találkozhatnak, francia nyelven írt román újságokat láthatnak az árudákban. Mi lesz holnap a közös célért vállalt annyi megpróbáltatás és vérvesztés után? Ez a kulturális, ízlésbeli és érzelmmel teli testvériség a két nép nagy kincse lesz majd a szabad, független és egyesült Romániában. Felséged fogadja kegyesen ezeket a francia írásokat, amelyek ma a mi örök szépségeinkre emlékeztetnének.”

E sorok értékelésére minden magyarázat fölösleges. A mondatok súlyát megsokszorozza a hely, az alkalom és nem utolsó sorban a jelen lévő hallgatóság összetétele. Lehet, hogy Wilson elnök arcára a lapok reggeli összefoglalóját átfutva ült ki az a „feltűnő mosoly” a királynőnél tett szokatlanul korai találkozóra készülődőben? Nincs-e vajon annak is jelentősége, hogy az újvilág „prófétája” járul a királynő színe elé a Ritzbe, s a látogatást a királynő majd családi ebédmeghíváson adja vissza?

407 A könyv egy évvel korábban angol nyelven jelent meg a Hodder & Stoughton kiadónál. Francia nyelven pedig *Mon pays* címmel a Georges Crès & Cie kiadónál, 1917-ben.

Találkozás Wilson elnökkel

A történet minden szereplőjének mozgalmas reggele lehetett. A királynő lakosztálya körül tüsténkedőknek mindenképpen. Az este későre várt Baby nem érkezett meg, vonata sokat késett, reggel futott össze útközben Marie-val, a főkomornával. Nem volt idő kellőképpen örülni egymásnak, „nekem öltöznöm kell, hogy készen legyek fél 10-kor Wilson elnök fogadására.”

Kevés olyan tanúja volt a két találkozásnak, aki kiszivárogtatta volna, mi is hangzott el ténylegesen a protokolláris társalgás során és ebéd közben. Hannah Pakula,⁴⁰⁸ a királynő kései monográfusa idézi ugyan Grayson tengernagy,⁴⁰⁹ az elnök orvosának egy mondatnyi katonás rácsodálkozását a királynő szokatlan viselkedésére, de a forrás megjelölése nélkül.⁴¹⁰ Idézi Wilsonnét is, ugyancsak hivatkozás nélkül, tehát, bár átveszem a megközelítő pontosság kedvéért, nem tekinthetem hitelesnek. Margaret MacMillan⁴¹¹ egy teljes fejezetet ír Romániáról és a román küldöttségről, külön is említi a királynő párizsi tartózkodását, de szemléltető idézeteit Hannah Pakulától veszi át. Nem is értem, mit akarnak az inkriminált mondattal sugallni.

Nem találtam sem magyar, sem román forrást, amelyet megbízhatóan használhatnék. Ennek több oka van. Anélkül, hogy mélyebbre ásnék

408 *The last romantic*, 1984: 357. o.

409 Grayson, Cary Travers (1878. október 11. – 1938. február 15.) ellentengernagy, Woodrow Wilson elnök közeli munkatársa, háziorvosa, szárnysegédje.

410 „I have never heard a lady talk about such things. I honestly did not know where to look I was so embarrassed.” Szabad fordításomban: Én még soha nem hallottam egy hölgyet ilyen dolgokról beszélni. Őszintén mondom, nem tudom hova tenni. (angol) Margaret MacMillan, Paris 1919: 143. o. Háttérolvasmányként javaslom Grayson Woodrow Wilsonról írt életrajzát: Grayson, C.T.: *Woodrow Wilson – An Intimate Memoir*. New York: Holt, Rhinehart, Winston, 1960.

411 Uo.: 142–143. o.

a témában – ez legyen a politika- vagy diplomáciatörténészek dolga –, annyit azért megemlítenék, hogy a magyarok érdektelenségből bagatellizálták, a „kisebb legendák” közé sorolták a királynő párizsi követségét,⁴¹² mert követség volt a szó legszorosabb értelmében; a román közbeszéd pedig azért ignorálta, mert Brătianu miniszterelnököt és a liberális pártot akarta minden áron beemelni a tudatba a „kikerekített” Románia országalapítójaként. A feledés jótékony homályába merült tehát a királynő párizsi ténykedése, amelyre már akkor, a konferencia közben nagyobb figyelmet kellett volna fordítanunk!

Zavart engem ez a bizonytalanság. A Grayson-idézet nyomában indultam el a Fehér Ház könyvtárába, és rátaláltam az orvos, barát és szárnysegéd *Peace Conference Diaryjére*, vagyis a konferencia idején vezetett naplójára. Ez az egyik forrásom Wilson és a királynő találkozására. Kétség nem férhet hozzá, hogy csak szemtanú jegyezhetette fel ezt a mondatot: „We were introduced to the Queen by her lady-in-waiting, after which the lady-in-waiting withdrew, and there was no one present except the Queen,

412 Valamelyest kivétel Botos László: *Utunk Trianonig* c. dolgozata, aki „észre- és komolyan veszi” a „Párizsban összegyűlt szép hölgyeket”, és közöttük Mária román királynőt. „Úgy néz ki, hogy a román Mária királynő is hozzájárult országa területének növeléséhez, mert Mabel Potter Daggett, a királynő udvarhölgye, könyvében így ír: »Egy kézcsók és az államügy folyamatban van. Eljön egy nap, amikor az ügy teljesül. A szenátor, vagy miniszterelnök, király, királyi konzul, vagy talán egy egész férfi parlament abban a hiszemben van, hogy a saját elképzelését valószínűsította meg. Ily módon, ebben a ragyogó, öntelt tudatban hagyja őket érezni, és ezért még gratulál is nekik. Neveiket beírták a kormányjelentésbe. Az ő nevét (a királynőt) a történelem fogja feljegyezni, habár Románia politikai színpadán a hölgy egyáltalán nem mutatkozott. Mégis rá kell figyelni! Néha (a kastély) szárnyából egy piros skót szoknya zizegése és egy asszony lágy nevetése visszhangzik.«” Mabel Potter Daggett: *Marie Of Roumania: The Intimate Story Of The Radiant Queen*. Published 1926 by George H. Doran company in New York. könyvének 290–291. oldaláról veszi át Botos az idézetet. A kölcsönvett idézet nyilvánvalóan nem Párizsra „mutat” és Daggett nem volt a királynő udvarhölgye, de ez lényegtelen. A két nő bensőséges barátságára utalva ajánlja a könyvet a kiadója és recenziója: „Daggett was an intimate friend of Queen Marie of Roumania. Her intimate biography on Roumania's beloved queen offers the reader a rare insight into the private world of Marie, her Court and her family. The author's memoirs also reflect on Marie's duties as a woman, wife and queen offering a vivid portrait of probably the most popular queen in the 20th century.” Nos, „a 20. század valószínűleg legnépszerűbb királynője” a konferencia ideje alatt, olvasom a könyv 264. oldalán: „played the part that stirred the world to the wonder of her genius”. Botos fordításomban: „olyan jelenség volt, aki felkavarta és varázslatos génuszával ámulatba ejtette a világot”. Véletlen, hogy Wilson elnök ugyanerre a következtetésre jut? Majd olvasni fogjuk odébb.

the President and Mrs. Wilson, and myself – írta Grayson admirális.⁴¹³ A királynő a másik forrás, akinek naplójából, illetve kései emlékiratából sejteni lehet, miről beszélgethettek. Az olvasóra bízom, hogy ezeket a sejtéseket magának megfogalmazza. Annyit talán mégis megemlítek, hogy a királynő a „skalp” miatt ragaszkodott az elnökkel való találkozáshoz, üzleti partnere Herbert Hoover⁴¹⁴ volt („az egyedüli ember, akit barátságosabbá szeretnék tenni, ha tudom”⁴¹⁵), a kelet-európai élelmezési és segélyezési program igazgatója, akivel már március 8-án találkozott, és az amerikai Vöröskereszt, amellyel 1916 ősze óta folyamatosan jó kapcsolatban van. Több hivatkozás is lesz erre a kapcsolatra.

„A feleségével érkezett és a fényképeiről ismert mosolyával.⁴¹⁶ Kellemes ember.⁴¹⁷ Sok mindenről beszélgettünk, de nem volt arra időnk, hogy valamely lényeges kérdésről alaposabban eszmét cseréljünk annak ellenére, hogy én többször visszatértem a bolsevizmus kérdésére, és elmondtam több olyan részletet, amiről nem volt tudomása. Beszéltem neki a kis országok reményeiről, és hogy ő volt az, aki az érdekeikért síkra szállt. Ő a Népszövetségről beszélt, amely többnyire a kis országok érdekeit szolgálná. Dicsértem a szép elveit és magasztos gondolatait, de figyelmeztettem, hogy a tanítványok vagy a követők kétségessé tesznek egy ideált... Közvetlen kérdésfelvető stílusommal sikerült természetessé

413 „A királynőhöz az udvarhölgye vezetett be, majd visszavonult. Senki más volt jelen csak a királynő, az elnök, Wilsonné és jómagam.” (angol) Cary T. Grayson: *Peace Conference Diary Entry*, 10 Apr. 1919.

414 Hoover, Herbert Clark (West Branch, 1874. augusztus 10. – 1964. október 20.) bányamérnök, az Amerikai Egyesült Államok 31. elnöke volt 1929 és 1933 között. Lásd még: *Nem (csak) Erdély*, 2010: 374. sz. jegyzetét a 202. oldalon.

415 *Inseamnări zilnice*, 2006: I. köt. 82. o.

416 Orvosa és egyben szármagáé, a már említett Grayson is ott volt a találkozón.

417 „Az elnök éppen olyan volt, mint a róla készült fényképeken: magas, vékony, ovális arcán szelíd mosollyal. Hibátlan megjelenése leginkább egy puritán papéhoz hasonlított.” – írta a találkozóra visszaemlékezve húsz év teltével a királynő. *Capitole târzii*, 2007: 72. o.

alakítani a találkozást, de sajnos igen rövid volt, másutt vártak rá. Egy fél óra elteltével elköszönt. Holnap együtt ebédelünk.”⁴¹⁸

Később írt *Élete történetében* az első találkozás felidézésére a naplóját hívja segítségül, és az akkor sebtében írt szöveget stilizálja, néhol megcseréli a mondatok rendjét, de a lényegén nem változtat, csak egyetlen helyen, a végén. Három, a háború pusztításaira reflektáló, moralizáló, valamint egy átvezető mondatot ír hozzá:

„Mindig volt reménye egy új és elégtételt szolgáltatató szolidaritásnak, ami kivezet a jelen zűrzavarából. De – tettem hozzá – ne legyünk könyörtelenek a legyőzöttekkel.⁴¹⁹ A gyűlölet rossz tanácsadó és sok bonyodalmat okoz! Másnap együtt ebédeltem a Wilson családdal és én érdeklődéssel folytattam a nagy ember tanulmányozását.”⁴²⁰

„A húgommal, a lányaimmal, Irene-nel és Balliffal mentem [másnap, április 11-én] az ebédre. Szűkkörű ebéd volt, Harts tábornok, egy tengernagy, aki az elnök afféle szárnysegédje, egy hölgy, aki társalkodónőnek tűnt, és a Wilson házaspár társaságában ültünk asztalhoz. Kellemes ebéd, élénk társalgás. Igen udvariasan arra ösztönöztem az öregurat, hogy beszéljen az elveiről és elméleteiről. Olyan, amilyennek leírták, lehetne prédikátor,⁴²¹ diktátor; meggyőződése, hogy kiváltsága az igehirdetés, de azt egy világfi bájával gyakorolja. Bármikor hajlandó újabb felvetésre, mert meggyőződése, hogy elkülönülő magatartása okán övé lesz az utolsó szó, »ami az e világ iránt túlzottan lelkesedők fölébe emeli«. A maga nemében szeretetre méltó, de ugyanúgy ellenér-

418 *Inseamnări zilnice*, 2006: I. köt. 143. o.

419 Kései emlékiratából megfigyelhető ennek a sejtelmes mondatnak a háttere... *Capitole târzii*, 2007: 77–78. o.

420 *Capitole târzii*, 2007: 73. o.

421 Lehetett volna, ha kora gyermekkori diszlexiája ezt a szolgálatot nem lehetetleníti el (tíz éves kora után tanult meg olvasni). Wilson apja volt az egyik alapítója az Egyesült Államok déli presbiteriánus egyházának (PCUS), miután az északi presbiteriánusok 1861-ben különváltak.

zéseket is kelt, mint mindenki, aki távolságot akar tartani és partnere fölé kíván emelkedni, és önkéntelenül arra késztet, hogy megkérdőjelezd az őszinteségét. Remélem, hogy az, bár kortársai közül sokan nem tartják őszintének. Azt is mondják, hogy a zsidók markában van, akik oldalukon a németekkel a bolsevik mozgalmat vezetik, és hogy zsarolják, mert pénzzel segítették ki egy *faute de jeunesse*⁴²² alkalmával. Tény, hogy Amerika egy jelentős része várja a bukását. Ilyen a világ. Mindezek ellenére a közös ebéd és társalgásunk is igen kellemes és lendületes volt. Ígéretet kaptam arra, hogy fogadja Brătianu, bár kétségtelenül többet érnék el nála, mint Brătianu, ha erre elég időnk lenne.”⁴²³

Eddig a napló. Késői visszaemlékezésében a királynő visszatér az ebéd utáni beszélgetés egy lényeges mozzanatára: szóváltásukra a kisebbségi kérdésben.

„Egyetlen vitám volt vele. Tüntetően ájtatos szónoklatot tartott nekem arról, hogyan kellene a kisebbségeinkkel bánnunk. Kitartóan elidőzött a témánál, példázva is, hogy az mennyire fontos. Ahogy belelovalta magát, túlzottan kioktatóvá vált, és úgy magyarázott, mintha zöldfülű volnék, aki sokat tanulhatna a tanácsaiból. Kétségkívül okulhattam volna témafelvezetéséből, de zavart, hogy túlságosan elbűvölte a saját hangja, és amikor végre levegőt vett, barátságosan megjegyeztem, hogy bizonyára az államokbeli japánok ügye kapcsán mélyült el a témában. Elmosolyodott, fölemelt szemöldökkel udvariasan kinyilatkoztatta, hogy nem tájékoztatták arról, hogy volna ilyen ügy Amerikában! Egy vállvonással ejtettem a témát.”⁴²⁴

422 ifjúkori botlás (francia)

423 *Însemnări zilnice*, 2006: I. köt. 146. o.

424 *Capitole târzii*, 2007: 74. o.

Naplóbeli fontos mondatát arról, hogy többet érne el Wilsonnál, mint Brătianu, az emlékiratban átírja: „Mielőtt elbúcsúztam, kicsikartam tőle azt az ígéretet, hogy megkeresi Brătianut, és esélyt ad neki arra, hogy kifejtse előtte a mi helyzetünket.”⁴²⁵ Csak hogy az volt az érzésem, ha több időnk lett volna, többet értem volna el az elnökkel való társalgásban, mint a miniszterelnökünk elérhetett, aki tudvalevően nem beszélt angolul. Ráadásul örömmel vitázom.”⁴²⁶

A rend kedvéért olvassuk el a Mária román királynő és Wilson amerikai elnök találkozásának igaz történetét Grayson admirális naplójából is.⁴²⁷

„Csütörtök, 1919. április 10. Ma reggel fél 10-kor az elnök, Mrs. Wilson és jómagam meglátogattuk a román királynőt a Ritz szállodabeli lakosztályában. Az Elnök kénytelen volt korai látogatást tenni, mivel igen zsúfolt volt a napi programja, amely 11-kor kezdődött a Négyek Tanácsának konferenciáján az ideiglenes Fehér Házban.

Udvarhölgye bevezetett minket a királynőhöz, majd visszavonult, és nem volt más jelen csak a királynő, az elnök, Mrs. Wilson és magam. A királynő, igazi angol nőként, a következő szavakkal köszöntötte az elnököt:

425 A Brătianu-sztori pikantériája, hogy Wilson elnök hozta szóba Brătianut az első találkozáson, megszakítva vele a királynő hosszú előadását a bolsevizmusról: „... the President skillfully changed her train of thought by saying: »May I ask you to give me a little history of your Prime Minister?«” – írja Grayson admirális. Szabad fordításomban: „... az elnök ügyesen témát váltott: Szabad megkérnem, hogy meséljen valamit a miniszterelnökökről?” A királynő mesélt, majd kérte a fogadását, mert igen sokat emelte a presztízsén otthon, ahol kitartóan áskálódik ellene az ellenzék. Az elnök azt válaszolta, hogy örömmel fogadja (*The President said he would very gladly receive him*), csak hogy a napokban teljesen be van táblázva az ideje (*but, he pointed out to her, that his slate was very much filled these days...*). Cary T. Grayson: *Peace Conference Diary Entry, 10 Apr. 1919*. Wilson elnök április 17-én fogadta Brătianut (Mr. Brătianu, of the Roumanian Delegation – vendégkönyvben) sokak között. (*The President also saw representatives of many of the minor nations and principalities. His complete list of engagements was as follows:...*) és csakugyan következik egy hosszú lista, amelyen a 9. a sorban Brătianu, Mr. L. A. Coromilas, római görög nagykövet és Dr. Alfonso Costa, korábbi portugál miniszterelnök között.

426 Uo.

427 Cary T. Grayson: *Peace Conference Diary Entry. 10 and 11 Apr. 1919*. Woodrow Wilson Presidential Library. A teljes idézett szöveget Ajtony Zsuzsa fordította.

- Köszönöm a megtiszteltetést. Örvendek, hogy felépült betegségéből.

A királynő magas, arányos testalkatú, csinos, szőke hölgy volt. Kitűnő ízléssel volt öltözve, sűrű köntös volt rajta hozzá illő papuccsal. Gyönyörű igazgyöngysort viselt, ugyanolyan fülbevalót és gyöngy gyűrűt.

- Elnök úr - folytatta a királynő -, Ön tudja, hogy nem vagyok alkotmányos királynő. Tizenhét éves koromban mentem férjhez, és Romániába vittek. Különben is, úgy kellett dolgoznom, mint egy férfinak. De megvan az az előnyöm, hogy lehetőségem van bizonyos dolgokat tenni és mondani, és Románia alkotmánya szerint ezekért nem vonhatnak felelősségre. Tudja, ez előnyt jelent számomra más királynőkkel szemben.

Mindezt többé-kevésbé humoros éllel mondta. Aztán így folytatta:

- Elmondtam ezt az olasz Orlando úrnak is, és ő úgy vélte, az, hogy nem vagyok alkotmányos királynő, nemcsak nagyon mulatságos, de ugyanúgy kényelmes dolog is.

Nagyon nyíltan beszélt, azután az Elnök felé fordulva így folytatta:

- Ön elég zűrzavaros és bonyolult helyzetben van. Úgy értem, hogy mindenki a lehetetlent akarja, és úgy tekintenek Önre, mint aki azt meg is adja nekik. Én tökéletesen együttérzek Önnel. Nemcsak azt várják el, hogy elrendezze a jóvátétel kérdéseit, területi csatolásokat, de azt is elvárják, hogy megrajzolja a határokat, ami nagyon kellemetlen és népszerűtlen feladat. Különösen érdekel az, hogy milyen elképzelései vannak a Népszövetségről, és mivel kis országból jövök, azt is szeretném tudni, milyen hatása lesz a kis országokra.

Az Elnök azt válaszolta, a javukra szolgál majd, hogy a nagy országok támogatását és együttműködését élvezik. A Királynő így válaszolt:

- Elnök úr, ön csodálatos dolgokat tesz a világ érdekében, és remélem, a világ népei ezt az Ön szándékai szerint értékelik is annak ellenére, hogy a párizsi lapok Önt hibáztatják minden késedelemért.

Aztán így folytatta:

- Habár a konferencia talán nem tartja jelen pillanatban nagy jelentőségű kérdésnek, szerintem a határok kijelölése az egyik legjelentősebb kérdés az érintett népek számára, mert tudni szeretnék, mi az övék és milyen kormányzat alá kerülnek. Nyugtalanok lesznek mindaddig, míg meg nem tudják, milyen uralom alatt és hol fognak élni. Azt hiszem, a népek tisztelettel adóznak Önnek, hiszen szinte egyetemesen elfogadott dolog, hogy akármit is dönt, azzal elégedettek lesznek, mivel feltétel nélkül bíznak Önben, hogy igazságosan és helyesen fog dönteni. Ezek a határvonalak különösen fontosak a kis országoknak.

Az Elnök megköszönte a nagylelkű szavakat, és így válaszolt:

- Csakugyan, időnként úgy érzem, abban, hogy segíték meghatározni az európai országok határait, tulajdonképpen bosszút állok azért a sok nehézségért, amelyek gyermekkori földrajztanulásomat kísérték.

Az Elnök így okosan elterelte a beszélgetést a határok témájáról, mert egyértelmű volt, hogy a királynőnek szándékában áll Románia helyzetével előhozakodni, különös tekintettel a román-bolgár határkérdésre.

A királynő újabb kísérletet tett arra, hogy visszatérjen az Elnökkel folytatott beszélgetésében a határkérdésre, ezúttal úgy, hogy a bolsevizmus és annak terjedésével hozakodott elő. Azt mondta az Elnöknek, véleménye szerint a bolsevizmust nehezen lehet majd ellenőrizni, hacsak néhány állam határát nem úgy vonják meg, hogy ezzel a népek óhaját kielégítsék. Az Elnök megkérdezte a királynőt, nem gondolja-e, hogy a bolsevizmus terjedésének egyik lényeges oka éppen a felhalmozott vagyon és a parlagon hagyott földek régi rendszere? A királynő azt válaszolta, hogy ez kétségtelenül egyike az okoknak, és ez lényeges ok, mégis a bolsevizmus a legszörnyűbb dolog, és hogy az már a törvénytelenység határait súrolja. Erre példa, mondta a királynő, hogy úgy tudja, a bolsevik tanok egyike az, hogy minden negyven év alatti nő az állam közös tulajdonába kerül, és férjével csak a hét két napján lehet együtt. A királynő további részletekbe is bocsátkozott volna a rendszer hibáinak felsorolásában, de az Elnök ügyesen témát változtatott:

– Megkérhetném, hogy meséljen nekem az önök miniszterelnökeiről?

A királynő így válaszolt:

– Örülök, hogy szóba hozta, mert arra szeretném kérni, fogadja magánkihallgatáson. Növelné romániai politikai presztízsét, ha Önnel találkozna. Jó ember, de ön fárasztónak, kelletlenek és unalmasnak fogja tartani. De nagy képességű ember. Romániában az ellenzéki párt gyakran támadja, azt állítva, hogy nem teljesíti a korábban tett ígéreteit. Mégis, amikor ezt a dolgot emlegetik, mindig azt mondom nekik, hogy Románia a lehetőségek országa, és ha ők maguk jobban tudják teljesíteni a kormányzás feladatait, mint a hivatalban lévő miniszterelnök, csak nyugodtan cseréljenek helyet.

Erre az Elnök így válaszolt:

– Nos, ha a köznapai amerikaiit idézném, azt mondhatnám: vagy megszoksz, vagy megszöksz.

A Királynő megismételte, hogy nagyon örvendene, ha fogadná a miniszterelnököt. Az Elnök azt mondta, örömmel fogadná a román miniszterelnököt, de hangsúlyozta, ezekben a napokban annyira zsúfolt a programja, hogy percnyi szabad ideje sincs. Megemlítette, hogy azért is jött ilyen korán reggel, mert nem talált erre más időpontot. Felém fordulva az Elnök ezt mondta:

– Ráadásul az orvosom is rendelkezik az időmmel.

Körülbelül húsz perc után Mrs. Wilson jelét adta annak, hogy távozna. A királynő hozzáfordult és ezt mondta:

– Nagy örömömre szolgál, és alig várom, hogy holnap együtt ebédelhessünk. Hány személyt hozhatok magammal?⁴²⁸

428 Sem a királynő, sem Grayson naplójából nem derül ki, hogy mikor, ki, kit hívott meg ebédre. Hannah Pakulának van egy története erről, sajnos hivatkozás nélkül: „Edith Wilson egy nappal a találkozó előtt, összefutott [a román királynővel] a Grand Palais-ban egy kiállításon. Bár, akárcsak a férje nem kedvelte a királynőt, Mrs. Wilsont meghatotta Mária szépsége és bája. „Mikor tudnának eljönni az elnökkel hozzám ebédre?” – kérdezte az elnök feleségétől Mária királynő. Mrs. Wilson azt válaszolta, hogy ők

Mivel korábban nem volt szó arról, hogy a királynő nem egyedül jönne, kissé zavart csend állt be, az Elnök és Mrs. Wilson összenéztek, aztán mindketten ezt mondták:

– Nos, hozzon magával bárkit, akinek a társasága kellemes Önnek.

Mire a királynő így válaszolt:

– Jó, akkor hozom magammal a két lányomat, az udvarhölgyemet és a szárnysegédemet, ha lehet, a spanyolországi rokonomat is, aki épp ma érkezett Párizsba.

Tudatában annak, hogy a beszélgetés alatt mennyire eltértek a témától, a királynő még utánaszólt az elnöknek:

– Remélem, Ön nemzetközi ügyekről fog társalogni az ebéden, és megengedi nekem, hogy én az ebéd egész időtartama alatt Romániáról beszélhessek.

Hazafelé menet megkérdeztem az Elnököt, mit gondol a királynőről. Így válaszolt:

– Sziporkázó nő. Gyorsan reagál, és ma délelőtt különösen jó formában volt.

[...]

Péntek, 1919. április 11. [...] 1 órakor a román királynő megérkezett az ebédre. Húsz percet késett. Két lánya, lánytestvére, udvarhölgye és szárnysegédje kísérté el. Az egész ebédidő alatt üzleti ügyeket akart tárgyalni, és azonnal a bolsevik témára tért rá, ami úgy tűnik, szerinte a leglényegesebb. Végig ezen a vonalon maradt, és úgy nyilatkozott, hogy a román király úgy döntött, felosztja a földjeit és nem tart nagy birtokokat.

mindig otthon ebédelnék. „Akkor odamennék én hogy együtt ebédelhessünk. – mondta Mária, Ön nem lehet annyira udvariatlan, hogy visszautasítsa az ajánlatom. Mondjuk, hogy holnap?” „Nem, holnap a férjemnek hosszú és igen fontos tanácskozása van. Mondjuk holnapután egy órakor.” „Rendben van – mondta a királynő, a két lányommal, a testvéremmel (Beatrice) és a kíséretemben lévő egy-két úrral. jövők.” Mrs. Wilson elmondása szerint a román királynő késett 35 percet és öt férfit meg öt nőt hozott magával.” *The last romantic*, 1984: 356. o. Valószínűleg – már onnan, hogy „egy nappal a találkozó előtt”, mert ez a találkozás április 5-én volt!

Úgy tűnt, ezt nem önkéntes alapon teszi, hanem szükségből. Az Elnök kellemes volt és kedélyes, de a királynő néha nagyon élesen rákérdezt, amit ő mindig diplomatikusan kikerült. Például azt kérdezte, hogy:

– Ki keltette a legnagyobb zavart a békekonferencián?

Az Elnök azt válaszolta, hogy sok zavaró körülmény merült fel, és hogy a királynő bizonyára megérti, lehetetlen olyan békét teremteni, amely mindenkinek megfelel. Minden részlegnek és minden országnak van valamilyen különleges követelése, amelyet meg is szeretne kapni, az viszont nem minden esetben egyeztethető össze az egész Európát érintő igazság elvével. A királynő erre ezt mondta:

– Csak nem gondolja, hogy a Népszövetség zokogni fog és felháborodik, mert valaki nincs megelégedve?

Az Elnök így válaszolt:

– Mindez egy olyan prédikációra emlékeztet, amelyet egy fekete prédikátortól hallottam Amerikában. Beszédéhez ezt a bibliai idézetet választotta: »Lesz ott sírás-rívás és fogak csikorgatása.«⁴²⁹ Az igehirdetés alatt többször megismételte a bibliai textust, és végül, a legfelemelőbb pillanatban, nagy nyomatékkal azt mondta: »Lesz ott sírás és fogak csikorgatása, a fogatlanok pedig majd az ínyüket rágják!«

Úgy tűnt, hogy a királynő a történetekből nem sokat ért, de ezt bizonyára megértette.

Ebédkor a királynő megismételt jónéhány olyan kérdést, amelyeket már feltett, amikor az Elnök felugrott hozzá a Ritzbe. Az Elnök nemcsak úriemberként, hanem jó diplomáciai érzékkel kezelte a királynőt.

Kiderült, hogy a királynő a monarchiák kifejezett szószólója lett. Utalt a román király nagylelkűségére, aki úgy döntött, lemond bizonyos földbirtokairól. Azután kijelentette, hogy véleménye szerint a monarchiák

kevésbé lehetnek táptalajai a bolsevizmusnak, mint a demokráciák. Bár az Elnök azt válaszolta neki, véleménye szerinte az a javaslat, hogy királyt „ültetnek” egy olyan ország élére, mely nem a szülőföldje, komoly veszélyt jelent nemcsak a király számára, hanem az országra nézve is. Később az Elnök négyszemközt ezt mondta nekem:

– Talán egy kicsit túllőttem a célon, amikor a királyok »átültetéséről« beszéltem.

Én ezt válaszoltam:

– Nem hiszem. Jól tette. Ő kezdte. És miután Ön folytatta, a királynő témát váltott.”

Eddig a naplórészlet. Az olvasóra bízom, a két tanúszöveg összevetéséből milyen következtetést fogalmaz meg magának. Én úgy ítélem meg, hogy alaposan át kell írni ezt a fejezetet (is) a történelemkönyvekben.

Alexandru Vaida-Voevod leveleiből tudjuk, hogy az amerikai elnök és Brătianu egyetlen, igen rövid találkozásánál a zsidó kisebbség romániai honosításának a kérdése volt a fő téma, másra nem maradt idő.⁴³⁰ Egyoldalú következménye a találkozásnak az volt, hogy Brătianu minden magyarázat nélkül, a küldöttség tagjainak jelenlétében, rögtönzött „kormányülésen” tollba mondta unokaöccsének és titkárának a zsidók romániai honosításáról szóló törvényerejű rendeletet, és átküldette – az őt a miniszterelnöki tisztségében helyettesítő – Pherekydének Bukarestbe azonnali közlésre! Nem tudom megítélni, csak gyanítható, mi volt az azonnali ára Brătianu sietős gesztusának, de hogy az azt követő több mint fél évben minden cselet bevetve azon ügyködött, hogy az osztrák békeszerződéshez csatolt kisebbségi egyezményből töröljék a zsidók megkülönböztetett jogállására vonatkozó két paragrafust, az nyilvánvaló. A visszavonulás árán is!

429 Máté evangéliuma 8.12; 22.13; 25.30

430 Vaida-Voevod az április 22-ére keltezett levelében említi a rendelet megjelenését. *Nem (csak) Erdély*, 2010: 159. sz. jegyzet a 80. oldalon.

A csütörtök (április 10.) reggeli történelmi találkozó után délelőtt a királynő fogadta a lengyel Potoczky grófot és a párizsi japán nagykövetet, akivel fia, Károly tervezett japáni útjáról⁴³¹ egyeztetett. „Elvileg minden rendben van, csak azt az időpontot kell még megbeszélni, amikor majd a Mikado⁴³² fogadná és azt, hogyan fog odautazni. A legegyszerűbb lenne egy személyszállító hajóval, Indiát érintve kelet felé. Ez az út eléggé bejáratott. A nagykövet megtudja majd, hogy mi lehet a legjobb utazási alkalmatosság.”⁴³³ A nap eseménye még: ebéd a Pichon házaspár meghívására a francia külügyminisztérium épületében, ami alkalom arra is, hogy a konferenciaterembe és a palota hivatali helyiségeibe is benézzen. Az ebédre Foch tábornok is hivatalos volt. „Nagyon kedveljük egymást.” Ebéd után nagy fogadás a Hôtel de Ville-ben,⁴³⁴ a polgármester tisztelgő köszöntője megjelent a másnapi párizsi lapokban. Este családi körben fogadta Anna de Noailles-t, „aki szokásos formáját hozta, lendületes és érdeklődő volt, de a bolsevikokra vonatkozóan több hibát is ejtett. Az a benyomása támad az embernek, hogy *«qu'elle tripote avec les socialistes»*, azt a látszatot keltve, hogy *«qu'elle aime le peuple»*.”⁴³⁵

431 Károly trónörökös a Zizi Lambrino úrhölgygel titokban kötött alkotmányos és családi bonyodalmakat okozó házasságából úgy akarta kigyógyítani a család és a közvetlen tanácsadók, hogy terveztek neki egy világ körüli utat. El is jutott végül Japánba.

432 A japán császár címe.

433 *Însemnări zilnice*, 2006: 143. o.

434 polgármesteri hivatal (francia)

435 Egy gyékényen árul a szocialistákkal... szereti a népet (francia)

Az utolsó napok Párizsban

A pénteki (április 11.) nap sikere még, hogy „Ma elindult az első, felszereléssel megrakott szerelvény.”⁴³⁶ A királynő és kísérete pedig még aznap este elutazott Aix-les-Bains-be.⁴³⁷ Naplójában nem utal rá, késői emlékiratából megtudjuk, hogy „Loie Fuller vett rá az utazásra, [...] hogy látogassam meg az YMCA-t,⁴³⁸ az amerikai katonák pihenőtáborát.” Ahogyan ma mondanánk, alternatív program volt. Pershing⁴³⁹ amerikai tábornok az amerikai főhadiszállásra hívta meg a királynőt, de nem sikerült a látogatást idejében megszervezni. „Egyre népszerűbb lettem az amerikaiak között, és viszonzni kívántam valamelyest azt a kitüntető figyelmet és törődést, amelyet az amerikai Vöröskereszt és a Hoover-szervezet a romániai szegények megsegítéséért tett.” A tábor lelkes ifjúsága egy alkalmi művészi produkcióval kedveskedett a felséges hölgyeknek (a királynőt elkísérte a húga és Ballif tábornok természetesen). A tiszti ebédlőben Mária a szépséges Romániáról beszélt nekik (toast, ugye?), és képeslapokat osztogatott. „Az amerikaiak imádják az előadásokat és a tájékoztatókat... Olyan nagy sikerem volt, hogy a legénység összejövetelén is meg kellett ismételnem a beszédem.” Este fél 6-kor indult a párizsi vonat. „Lyonban kicibáltak az ágyból, hogy a vonat ablakából mosolyogjak a peronon összegyűlt lelkes tömegnek, egy ápolónőnek, aki hatalmas virágcsokrot hozott és a város polgármesterének.

436 *Însemnări zilnice*, 2006: 147. o.

437 28 000 lakosú üdülő- és fürdőhely a Bourget tó (Lac du Bourget) keleti partján. Victoria angol királynő, Mária román királynő nagyanyjának kedvenc üdülőhelye. Azt tervezte 1888-ban, hogy Tresserbe dombjain valahol vásárol egy telket és oda egy üdülőt építtet. A terv nem valósult meg.

438 Young Men's Christian Association – Fiatalok Keresztény Egyesülete (angol)

439 Pershing, John (Linn Country, Missouri 1860. szeptember 13. – 1948. július 15.) amerikai tábornok, az Európában állomásozó amerikai hadtest parancsnoka (1917. május 10-én nevezte ki Wilson elnök). 1919 szeptemberében a hadtest utolsó alakulatait kivonták Európából.

Aranyszínnel szegett kis piros sapka volt a fejemen, és egy bundát vettem föl a rózsaszín hálóingemre.”

Korai esős reggelre érkeztek meg Párizsba. Virágvasárnap volt és ennek megfelelő program. A királynő gondolatban már hazafelé tartott. „Nem kaptam hírt otthonról, és időm sem maradt már hazáírni. Erőm szerint igyekeztem elvégezni itt a dolgaim. Jóra, rosszra hazautazom, kiállni a lehetetlenért is azzal a tudattal, hogy az eredménytől függetlenül törekedtem minden erőmmel, teljes szeretetemmel és szellemi képességeimmel hasznossá tenni magam.”

A hétfő és a kedd (április 14. és 15.) többnyire az utazási előkészületekkel telt el, de belefért még egy-két nagy találkozás. Clemenceau váratlan és titokzatos látogatása a Ritzben és közös ebéd Paderewszki lengyel elnökkel.

Feltűnő, hogy ez a találkozó az akkori és mai elemzők figyelmét egyaránt elkerülte, vagy nem tulajdonítottak annak különös jelentőséget. A királynő is pár mondatban jegyzi be csupán a naplójába április 14-én reggelre „a jó öreg Kessler, Arthur bácsi és Patsy” korai jelentkezése után. „Meglátogatott Clemenceau. Kellemes beszélgetésünk volt anélkül, hogy belemerültünk volna a politikai témákba. Az biztos, hogy nem kedveli Brătianut. Untatja, ez az igazság, idős ember nem akarja, hogy untassák. Igyekeztem nem untatni, de kicsikartam belőle az ígérését, hogy támogatni fog bennünket.” Késői emlékiratában a királynő nem is emlékszik erre a találkozásra. Érzékeny vagyok az időrendiségre, így hát emlékeztetnem kell olvasómat arra, hogy néhány lappal előbb, ahol az április 6. és 16. közötti bukaresti haditanácsról, kormányülésről, s egyéb előkészületekről tudósítottam, előfordult Clemenceau neve is. Ott, akkor eszembe jutott egy hivatkozás egy levelére, amelyet Franchet d'Esperey tábornoknak – és mindenkinek, akit az illet – írt, de a forrás megbízhatatlansága miatt nem emeltem át a főszövegbe. Most, itt nem tudok nem visszatérni rá, annál is inkább, mert egyik alapgondolata mindmáig

megkerülhetetlenül szilárd indoka a szövetségesek (hadrendben a történelmi Erdély határővezetében álló román seregtestekkel) április 16-i általános, átkaroló támadásának. Az idézet: „A francia miniszterelnök, George Clemenceau, hozzájárult Románia akciójához, közölve április 14-én Franchet d'Esperey-vel, a szövetségesek keleti hadseregének főparancsnokával és Paul de Lobit-val, a magyarországi és szerbiai francia csapatok parancsnokával, hogy ha a románokat a magyarok megtámadják, akkor a románoknak jogában áll ellentámadást indítani és elfoglalni azt a területet, amelynek határát a párizsi konferencia 1919. február 26-i plenáris ülésén kelt határozata rögzítette. Kéri, hogy a francia csapatok csak akkor avatkozzanak be, ha veszély fenyegetné az általuk megszállt övezet lakosságát, illetve akkor, ha a románok akciója túlméretezetté válna.”⁴⁴⁰ Bár a szöveg tele van tűzdelve vesszőkkel és pontokkal, nekem így is Merániai János esztergomi érsek híres üzenete jutott eszembe, amelyet a Gertrudis fejét követelő összeesküvőknek írt. A bölcsészek körében közismert Gálfi tanár úr az írásjelek jelentés-megkülönböztető voltát példázta vele: „A királynőt megölni nem kell félnetek jó lesz ha mindenki egyetért én nem ellenzem.”

A román politikai történetírás a magyarok támadásával indokolta az általános előnyomulást, a magyar politikai történetírás pedig elfogadta ezt a magyarázatot annak ellenére, hogy a románok által „elorzott területek és Édes Erdély” visszafoglalásáról a magyaroknak csak ábrándjai lehettek, hadseregük nem volt hozzá. Illetve az imaginárius védvonalon álló kisebb-nagyobb honvédő alakulatok – harci, pláne hadművelési je-

440 Petre Otu Prezan tábornokról írt monográfiájának 293. oldalán hivatkozik rá és forrásként a *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe*, august 1918 – iunie 1919, vol. III. 308. oldalát adja meg a jegyzetek között. A kiadvány egy több kötetes gyűjtemény, amelynek III. kötetébe az 1918 augusztusa és 1919 júniusa között keletkezett, a témához tartozó leveleket, okiratokat és egyéb dokumentumokat válogatták be. 1986-ban adta ki a Tudományos Kiadó, a szerkesztők munkáját Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat egyeztette, felügyelte.

lentőséggel kevésbé bíró – csetepatéit, csörtéit minősítette át „védelmi háborúvá”.

Az erdélyi román hadsereg főparancsnokságának a szatmárnémeti múzeum levéltárából közölt *Hadműveleti naplója* átírta az április 16. reggelén elindított és Budapest megszállásával végződő hadművelet(ek) „ismert” történetét. Magam több hadtörténeti jellegű közleményben is közolvasmányként az asztalra tettem a mozaikokból összeálló kép forrásanyagát. *Nem (csak) Erdély volt a tét* címmel, e dolgozat első köteteként megjelent könyvemben is több újabb levéltári dokumentumot közöltem, a szövetséges átkaroló hadművelet műveleti naplóját is idézve.⁴⁴¹ Lehet, hogy méhkasba nyúltam?

Tény, hogy Clemenceau lefújta a szövetségesek 10-ére tervezett általános támadását, másnap vagy 12-én (?) megkapta a román kormány április 10-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyvét, majd április 14-én délelőtt be nem tervezett látogatásra beballagott a Ritzbe a lengyelek ebédmeghívására átöltöző Mária román királynőhöz. Tény az is, hogy április 16-án megkezdődött az összehangolt hadművelet a Tiszáig, illetve a Maros torolatáig. Keletről, északkeletről a román seregtestek a frissen felállított két erdélyi hadosztállyal, délről és délkeletről a szövetségesek képében a franciák és néhány szerb alakulat. Arad–Makó térségében jött létre a találkozó, s ott összezárt a front május első napjaiban.

A Clemenceau-látogatás után, ebéd előtt a királynő és udvarhölgye elsietett a szakadó esőben Langweil mamáához, aki Párizsban jáde ékszerkereskedőjeként volt ismert, és kiválasztott néhány darabot.

A lengyel küldöttség és a franciaországi lengyel közösség a búcsúzó Mária királynő hódolatára szervezte az ebédet. A fogadó házigazda

⁴⁴¹ *Nem (csak) Erdély, 2010: 74–79. o. (törzsszöveg és jegyzetek)*

Ignacy Paderewski,⁴⁴² politikus, de inkább Európa-szerte híres zongoraművész. Az első impresszió: „A legkellemesebb ebédmeghívás, a lengyelek nagyon akarják, hogy Románia szorosan együttműködjön velük. Lelkesek voltak és félistenként ünnepeltek. Európa jóléte mintha az én szellemi képességeim függvénye lenne. [...] Annyira körülrajongtak, hogy az egy embernek egy egész életre elég! Paderewski elbűvölő, szellemes és nem tagadja a múltját. Szellemes, kellemes, elragadó volt a légkör.”⁴⁴³ Az eltelt húsz év sem változtat lényegesen az akkor naplóba írt benyomáson, a nosztalgia a régi, legfeljebb igényesebb, árnyaltabb, gondolatgazdagabb a fogalmazás. Olvassuk: „Utolsó ténykedéseim egyike Párizsban a Paderewski, abban az időben Lengyelország miniszterelnöke, által az én és lányaim tiszteletére rendezett ebéden való részvételem volt. Sok, történelmi patinájú, fontos nevű ember vette körül. Furcsa az államférfivá átalakult, politikáról és nem a művészetről csevegő nagy zenészt látnom... Elragadó, zseniális, meggyőző, szenvedélyes házigazda volt, és

⁴⁴² Paderewski, Ignacy Jan (Kurilovka, Podólia, 1860. november 18. – New York, Amerikai Egyesült Államok, 1941. június 29.) lengyel politikus, diplomata, zongoraművész, zeneszerző. Élete egy részében svájci, illetve amerikai egyesült államokbeli emigrációban élt. Az első világháború kitörésekor, 1914 júliusában a svájci Vevey-ben Henryk Sienkiewiczessel megalapította a Háború Lengyel Áldozatait Segélyező Általános Svájci Bizottságot (Szwajcarski Komitet Generalny Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce). Kévvél később a szervezet képviselőjében már az Amerikai Egyesült Államokban lobbizott a lengyel függetlenség ügyéért, s megnyerte magának Woodrow Wilson elnököt is. Együttal nagy energiával mozgósította az amerikai lengyeleket, amelynek eredményeként Józef Haller de Hallenburg tábornok vezetése alatt egy 28 ezer amerikai lengyelből álló alakulat harcolt Franciaországban. 1917-ben a Párizsban székelő Lengyel Nemzeti Bizottság (Komitet Narodowy Polski) washingtoni követe volt. 1918 decemberében, a köztársaság kikiáltása után hazatért Lengyelországba, s a bizonytalan belpolitikai helyzetben, a bal- és a jobboldal pártok egyezségének eredményeképpen 1919. január 16-án ő alakíthatott kormányt, amelynek külügyminiszteri tárcáját is vezette. Hazája részéről mások mellett ő is ellenjegyezte a versailles-i békekötést 1919. június 28-án. Az év második felére a belé vetett bizalom megrendült, a legtöbb párt – különösen a Piast Parasztpárt (Stronnictwo Ludowe „Piast”) – hevesen támadta a személyét, sőt, még merényletet is megkíséreltek ellene, így végül 1919. december 4-én lemondott. Korának legjelentősebb zongoraművésze, a műfaj Liszt Ferencet követő első világszínvonalú alakja volt, aki érzelem gazdag, virtuóz zongorajátékával, s különösen Chopin-interpretációival lebilincselte a kor zenéértő nagyközönségét. Politikai szerepvállalása miatt az 1910-es években előadó-művészi karrierje háttérbe szorult, s csak miután ideiglenesen visszavonult a politikától, 1922-től ült le ismét koncertzongorája elé.

⁴⁴³ *Źnseamnări zilnice, 2006: 151. o.*

ellentmondást nem tűrően meg akart nyerni szövetségesének. Érdekeinket azonosnak vélte, és arra kért, hassak oda, hogy Románia és Lengyelország a lehető legszorosabban működjön együtt... Az a lengyel ebéd mindenképpen ragyogó volt és nagy siker: a lelkesedés a lehető legmagasabbra hágott, nagyon sok udvarias és hízelgő szó hangzott el. A házigazdák úgy beszéltek rólam, mintha Románia királynőjének a ténykedésétől függene Európa jóléte. Nem kerteltek, szépeket mondtak, és a lengyelek nem szorultak arra, hogy hízelegjenek valakinek csak azért, hogy megnyerjék. Egészséges humorom, amely soha nem hagyott cserben, segített abban, hogy mindent a maga helyén értékeljek életem során, és a siker ne szédítsen el. Ösztönösen ráéreztem arra, hogy azoknak az időknek a velejárója volt az általános felbuzdulás. Az emberek kibillantak egyensúlyukból, új értékek után kutattak; s akinek beteljesült a szabadságvágya, szinte nem ismert lehetetlent. Elbódította őket a siker, a reménység kapuja kitárult előttük. Türelmetlenül új barátságokat, új megállapodásokat kerestek... Ígéretesnek tűnt a jövő, és ezernyi új lehetőség adódott. Ilyen volt az a szédítő és zsúfolt 1919-es év. Az én cselekvéseimről beszélek, mert csodafény ragyogta be az útjaimat, és varázslatos volt az életem. Magam is a kutatók, a felfedezők közé tartoztam, türelmetlenül alkotni, építeni akartam. Nagy-Románia volt az álmom, és türelmetlen vágyam, hogy szilárd alapokra építsem.”⁴⁴⁴

Apró vásárlásokkal telt el a másnap (április 15.) délelőtt „a mi kedvenc keleti butikunkban”. Egy kötelező búcsúlátogatás az otthon ágyban fekvő beteg Loie-nál, ahol elkerülhetetlenül ott volt Mr. Hill. „A sors

⁴⁴⁴ *Capitole tárzi*, 2007: 85–86. o. Öt év után hallgathat újra Paderewski játékában Chopint. A királynő és a király első nyugat európai útja előtt a lengyel államfő 1922. szeptemberi látogatását viszonzotta előbb, Mária királynő akkor hallgatta ismét Paderewskit: „Máriát elbűvölte a lengyelországi tartózkodása alatt bejárt vidék és az ország és fővárosa, amelyet eddig nem volt alkalma látni. Nagy öröme volt a találkozása néhány olyan ismerőseivel, barátjával, akikkel párizsi látogatása idején együtt lehetett, közöttük a kiváló hazafival és zongoraművésszel, Ignacz Paderewskivel, aki csak neki játszott Chopin varázslatos zenéjét, s amely könnyekig meghatotta.” *Gauthier, Missy* 2008: 275. o.

kegye, hogy a jó öreg Hill élete felét Japánban töltötte. Összehozott egy fontos japánnal, aki minden hajó ura, és alkalmas időben előkészítheti Károly japáni útját. Mr. Hill készségesen vállalkozott arra is, hogy elkíséri Japánba és Amerikába is, ha mi úgy akarjuk, és [...] megpróbálja megmenteni a fiamat. Minden olyan, mint egy tündérmese, csak hogy ez a valóság.”⁴⁴⁵

Szerda, április 16. „Utolsó napom Párizsban, zsúfolt, zaklatott, nyüzsgő forgatag. Pakolni kellett és mindent elrendezni... Miután megírtam a leveleim, megszámlálhatatlan embert fogadtam és ugyanannyi képeslapra autogramot adtam, elindultunk megnézni a drága Mr. Kesslerrel, Mignononnal, Lisabetával és Babyval a háborús látássérülteket gondozó francia kórházat.” Hódoló reverenciával Dr. Kessler ott helyben átnyújtott a királynőnek egy 200 000 frankot rejtő borítékot azzal a biztatással, hogy bizonyára elég lesz egy hasonló intézet elindításához. A királynő napjának a további része természetesen azzal telt el, hogy az esti indulás előtt előbb társadalmi, majd baráti kötelezettségeit is letudta. A búcsúebéden Brătianuba kellett lelket önteni, aki bejelentette, hogy lemond, ha semmit nem ér el a konferencián. „Azt mondtam neki, szedje össze magát, ne hamarkodjon el semmit, és ne tegyen semmi olyat, ami hazafiatlan. Mişura bíztam, hogy növelje benne az önbizalmat. Mişu azt mondja, hogy időnként úgy viselkedik, mint egy elkényeztetett gyermek.”⁴⁴⁶ Egy utolsó, családi kiruccanás az erdélyi katonai táborba. „Nagyon őszinte, lelkes fogadtatásban volt részem. Az egész tábor ki akart kísérni a vasútállomásra, ezért inkább én mentem ki hozzájuk. Elvonultam soraik között és sokukkal beszélgettem. Mindenki boldog volt, legtöbbjük öt éve távol van otthonától. Mutató, bizakodó tekintetű legé-

⁴⁴⁵ *Însemnări zilnice*, 2006: 152. o.

⁴⁴⁶ *Însemnări zilnice*, 2006: 154. o.

nyek és *ils avaient une si bonne tenue*.⁴⁴⁷ [...] Halaszthatatlanul indulni kellett [az állomásra].⁴⁴⁸

Akik Párizsban maradnak: „az örömlányok”

Könyvem II. fejezetének negyedik bekezdése végén Harold Nicolson amerikai szaktanácsadó egy ebédmeghívásra emlékezve fölsorol néhány – a kevésbé tájékozott magyar olvasónak idegen hangzású – nevet. Ott nem találtam helyet az asztaltársaságot jellemző hosszabb kitérőnek. Ahogy tovább haladtam az eseménytörténetben, az ott említett nevekhez *ugyanabból a körből* – és ez a lényeges – mások társultak. Talán nem fölösleges még a királynő elutaztatása előtt többet elmondani erről a körrel, amely a megtévesztésig azonos a Párizsban élő román–francia arisztokrácia családjainak csoportjával.

Az általam *önkéntesen* csoportnak nevezett társaság (mai kifejezéssel lobbicsoportnak is mondhatnánk): Bibescu, párizsian Bibesco, Cantacuzino, Brâncoveanu, Sutzo, Mavrocordat, Ştirbey – ideig-óráig a két román vajdaság fejedelmi székében ülő elődök leszármazottai, akik felmenőik, illetve jelentős vagyongáttérük jussán hercegi rangot vindikáltak maguknak.⁴⁴⁹ Azért írom, hogy önkéntesen, mert minden család külön-külön, önmagában is csoport volt, mindegyik a maga szerteágazó kapcsolataival. A csoport lelke, meghatározó egyénisége a ház asszonya, „a hercegnő”; palotabeli fogadóterme, nyáridőben a palotakertje

447 oly jó kiállításuk voltak (francia)

448 *Însemnări zilnice*, 2006: 155. o.

449 Az olvasó elnézését kérem, hogy a nevekhez tartozó adatok megfajlásáért korábbi jegyzetek visszalapozására kérem, illetve a *Nem (csak) Erdély*, 2010 könyvem jegyzeteinek böngészésére.

volt az intézménnyé nőtt összejevetelek helye (*párizsi szalonok*, ugye?). Egy időben különleges kegynek számított, később örömnék (*öröm, örömlány?*) oda (ahol „egy piros skót szoknya zizegése és egy asszony lágy nevetése visszhangzik”) meghívást kapni, bejutni, érdemes emberekkel találkozni, üzenetet kapni, üzeneteket továbbítani. Olvasóm gondolja tovább a sort.

A bevezető sorokban, az emlékeztető alkalmak egyikén Hélène Vacaresco (Elena Văcărescu), az akkor már politikai körökben is tisztelettel fogadott francia író neve villan meg. (I. Károly román király feleségének, a lírai lelkiületű Erzsébetnek bizalmas udvarhölgye, akit a szerelmi lángra gyúlt trónörökös, Ferdinánd elől, mellől menekítettek, száműztek jelentős évi járadékkal Párizsba.) Eligazításunkra arról, milyen is volt egy párizsi szalon intézménye a királynő látogatása idején, őt idézem meg tanúnak: „Rohan főhercegnő szalonja és szíve mindenki előtt nyitva állt. Kétségtelenül az ő szalonja volt Párizsban és talán egész Európában a legrangosabb, ahol a fogadás természetes egyszerűsége vélt vagy valós titkok megnyilatkozásának kivételesen bizalmas légkörét teremtette meg. A keddi esti összejeveteleken, kisebb-nagyobb hétközi fogadásokon, vasárnapi szűk körű, alkalomadtán családi ebédeken válogatott társaság, külön meghívottak találkoztak a Rohan palotában. Jelölt napja volt a költők, írók, a művészi élet »nagyjainak« találkozójának. A fontos, jeles, átutazó személyiséget személyre szóló meghívóval teadélutánra hívták meg, alkalmat adva arra, hogy szűk körben olyan közéleti emberekkel, politikusokkal, valamely jeles íróval találkozzék, aki különben nem volt a szalonrendezvények állandó vendége.⁴⁵⁰ Ezeket az egymástól olyannyira különböző csoportokat, az olykor alkalminak, rögtönzésnek tűnő tár-

450 Mária román királynőt Párizsba érkezése első hetének szombatján, kívánsága szerinti társaságban, ebéden látta vendégül Rohan nagyhercegnő.

szasági rendezvényeket olyan kiemelt gonddal szervezte, irányította mindenki számára elfogadhatóan, amit csak kimagaslóan magas műveltsége és a francia vendéglátás örökölt hagyományai birtokában tehetett meg.” Nem folytatom Héléne Vacaresco leírását. Sok-sok név következne. A háború valamelyest változtatott persze a korábbi rendtartáson. A főhercegnő, akárcsak királyi vendége, fehér köpenyt öltött erre az időre és ugyanolyan elegáns természetességgel forgolódott, segített, szervezett a palotában és a palotakertben rögtönzött sebesültellátó helyen, mint szalonja főúri társaságaiban.

A főhercegnőéhez hasonló találkozók helyszíne volt a kor egyik legjobb Chopin-előadójaként számon tartott Rachel Brâncoveanu párizsi, illetve a Genfi-tó partján lévő palotája. A konferencia idején két lánya, a kor egyik legjelesebb francia írója, a Francia Akadémia későbbi tagja, Anne de Noailles; és Catherine Héléne de Caraman-Chimay hercegnő, Párizs legszebb, rajongott asszonyának, sógornője, Greffuhle grófnő szalonja volt az irodalmi és akadémiai világ vacsorára, teára, eszmecekerére, versolvasásra csoportosuló helye. Héléne Sutzo hercegnő a Ritz szállóban bérelt lakosztálya is a hét egy meghatározott napján írók, politikusok, képzőművészek vitáitól volt hangos. Korábbi fejezetekben többször is említettem ezeket a rendezvényeket. Kiemelt helyszíne volt a művészek, akadémikusok találkozóinak a Szajna-parton (Île Saint-Louis-n) lévő Bibescu-palota. Marie Sturza és az előző szövegekben gyakran előforduló Elisa Știrbey-Marghiloman a konferencia idején már a román miniszterelnök, I. I. C. Brătianu felesége, aki a királynő elsőszülött lányának, Elisabetának párizsi nevelését, társasági bevezetését vállalta.

Végül egy név, amely hibátlanul elkalauzol ebben a nagyon szövevényes, mindenki mindenkivel rokon labirintusban: Marcel Proust, aki nem ment el Héléne Sutzo a királynő fogadására szervezett estélyére, a királynő és a Bibescu család (főképpen Martha) közötti feszült viszony okán. Antoine és Emmanuel Bibescu (Martha férjének unokatestvérei)

ifjúkori, örök barátsága vezette be ebbe a körbe, még csak alighogy ígéretes tehetség korában. Az itt csupán listázott párizsi szalonok a monumentális *À la recherche du temps perdu* (Gyergyai Albert utólérhetetlen fordításában: *Az eltűnt idő nyomában*⁴⁵¹) című, magyar nyelven három kötetbe foglalt munkájának színhelyei, alakjai a szalonokban megfordulók némelyike. Csak igen röviden: Mme Verdurin alakjában a Proust által igen kedvelt és tisztelt Rachel Brâncoveanu személyét véli felfedezni a francia irodalomtörténetben tájékozott olvasó. Guermantes hercegnő alakjában a Chimay hercegnővel rokon és a francia királyi családhoz tartozó de Guich és Gramont hercegi család tagja (a herceg a Francia Optikai Intézet elnöke, a Francia Akadémia tagja), Greffuhle grófnő személye az eligazító. Odette Swann szalonja hangulatában hű mása az ugyancsak Bibescu rokon Sutzo hercegnő szalonjának.⁴⁵² Akit a téma behatódiban érdekel, és van hozzá türelme is, olvasson bele a III. kötet (Guermantes-ék) első 60 oldalába.⁴⁵³ A regénybeli hercegnő operabeli *páholya* az a szalonok melletti intézmény, ahol a zártkörű szalon úrnője legékesebb társaságbeli kapcsolatait alkalmanként a nyilvánosság előtt is bemutatja. Proust viszont másképpen is érdekes számunkra, mint az Antoine (Anton) Bibescu román diplomatával együtt létrehozott és Párizsban bejegyzett *Comité pour défense des races opprimées de Hongrie*⁴⁵⁴ társalapítója, aki ez ügyben levelezésben állt több angol politikussal, illetve

451 Proust, Marcel: *Az eltűnt idő nyomában*. I–III. Ford.: Gyergyai Albert. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983.

452 A hercegnő, a szalon és Marcel Proust kapcsolatáról Vö.: Morand, Paul: *Le Visiteur du soir – Suivi de quarante-cinq lettres inédites de Marcel Proust*. La Palatine à Genève et Paris, 1949. 82. o. Aki el kíván mélyülni Proust és a román–francia párizsi arisztokrácia kapcsolatainak a megismerésében, annak ajánlom a következő, magyar nyelven sajnos még elérhetetlen köteteket: Proust, Marcel: *Correspondances générale, publiée par Robert Proust et Paul Brach*. I–VI. Plon, Paris, 1930–36.; Proust, Marcel: *Correspondence – Texte établi, présenté et annoté par Philip Kolb*. Plon, Paris, 1970.

453 Az 1954-es, Pierre Clarac és André Ferré szöveggondozásában, André Maurois előszavával a *Pléiade* Kiadónál megjelent francia kiadásban ez a II. kötet.

454 Magyarország elnyomott népfajainak védelmi komitéja. (francia) A társaság levélpapírról másolt neve.

közölte a vezető francia lapoknál lévő barátai segítségével a Londonba átköltözött Antoine Bibescu e témában írt leveleit. Hadd tetézzem az ostobaságot: mint ilyen, ő a nem sejtett „örömfűk” egyike lehet. Nem részletezem tovább, meghaladná e dolgozat tárgyát. Úgy hiszem, hogy a téma betájolására ennyi talán elég.⁴⁵⁵

Hát ők és társasági körük „az örömlányok”, akikre fintorogva utal a számunkra oly kínos és fájdalmas történet felületes és általam megfejtetlen indíttatású tegnapi-mai értelmezése. Bárcsak ilyen „örömlányok” igazíthatták volna javunkra az idő és az érdekek járását Párizsban akkor, amikor ott újragondolták Európát.

Au revoir, Paris!

A *Le Petit Parisien* számára Jean Vignaud, a lap munkatársa interjút készített elutazása előtt a királynővel, ami az indulás napján a lap első oldalán jelent meg a királynő portréjával illusztrálva.⁴⁵⁶ Sajtótörténeti ritkaság, hogy az interjút a lap másnapi, április 17-i számában „vezérhelyen” újraközölték – szó szerint. Beszúrom ide, mert valamelyest adatomja a királynő párizsi és londoni útját. Olvassuk az interjút:

„Románia királynője mielőtt elutazott Párizsból a reményeiről beszélt nekünk.

– Az segít bennünket, hogy mi vagyunk az utolsó végvár keleten.

Amióta megérkezett hozzánk, Mária királynő minden beszélgetésén elmondta: »Én azért jöttem, hogy emlékeztessem azokat, akik elfelejtették, hogy a civilizáció sorsa a fenyegetett, kifosztott Románia sorsán áll

⁴⁵⁵ Lásd még az itt 413. számú jegyzetben említett hivatkozást.

⁴⁵⁶ *Le Petit Parisien*, 1919. április 16.

vagy bukik, de soha nem büszkélkedett az áldozataival és vérző sebeivel, hiszen Franciaországot támogatta.« Kijelentette, hogy népszerűsítő munkára vállalkozott, és ezt egy percig sem tévesztette szem elől. Bensőséges fogadásokon, nyilvános szertartásokon, hivatalos rendezvényeken mindig talált alkalmat arra, hogy beszéljen a román nép hősiességéről és magasztalja királya csendes bátorságát. Kiált, kötetlenül vitázott, megállás nélkül. El fog utazni, de az utolsó itt töltött pillanatig az országáért dolgozik. Amikor bemutattak Őfelségének, jegyzetelt egy írásokkal és táviratokkal tele kis asztalka fölé hajolva. Méltósággal és kedvesen fogadott, s ezért mélyen hálásak maradunk olvasóink nevében.

Megkérdeztük Őfelségétől, hogy elégedett-e az útjával? A királynő egyetértően bólintott, majd megfontoltan válaszolt:

– Igen, elégedett vagyok. Hogyne lennék meghatódva a fogadtatástól, amellyel Párizsban, Franciaországba érkezésemkor részesültem? Valóban úgy éreztem itt magam, mintha otthon lennék, annyira elhalmoztak figyelmükkel a párizsiak. De ez a tiszteletteljes hódolat a román népet illeti bátorságáért és szenvedéseieért.

– Franciaország államférfijai és szellemi elitje a Sorbonne-on, az Intézetben a királynőt és a „művészt” ünnepelte?

– Soha sem fogom elfelejteni ezeket az ünnepléseket – válaszolta élénken Őfelsége, majd hozzátette – nem kimondottan érzelmi kiránduláson voltam. Párizsi és londoni tartózkodásomnak gyakorlati célja volt. Való igaz, szeretem a művészetet, és tudom, hogy az önök múzeumaiban és színházaiban lenni mennyire felemelő. De mindez később válik teljes örömmé, amikor majd Románia visszanyeri biztonságát és gazdasági pozícióit, amihez joga van.

Utolsó mondata méltóságteljes és megejtően őszinte volt. Egy nagy államférfiakra jellemző megérzéssel megáldott királynő beszélt.

– Folytatni fogom – ismételte – minden lehető megmozgatva, felhasználva minden szükséges eszközt a veszélyben lévő Románia megmenté-

sére. És hogy ezt a célt elérjem, hogy ez sikerüljön, ugyanúgy érveltem Franciaországban, Angliában és az amerikaiak előtt is: az igazsággal. Mindig így fogok tenni. A háború alatt a sok jótékonykodó hölgy, amikor arra kértek, látogassuk meg őket munkájukban, azt mondták: »Jöjjön el az én kórházamba! A legszebb!« Én az ellenkezőjét mondtam az önök orvosainak: »Az én kórházaim a legszegényesebbek, de nem tudok ennél többet tenni!« Én elmondtam, hogy Románia és a királya mit tett a szövetségért, beszéltem a bajainkról, sok ezer elesett hősről, az elvesztegetett milliárdokról. És mindenek ellenére, a román nép kész újra harcba szállni, testével gátat emelve Európa védelmére.

– Felség, kérdezem, nincs újabb vészhelyzet?

– A helyzet óráról órára fenyegetőbb – pontosított a királynő –, de ez a helyzet több hete fennáll. Ezt elmondtam azoknak az államférfiaknak, akikkel Párizsban és Londonban találkoztam. A háború minden gondja-baja újra a mi országunkat fenyegeti, de az királya példáját követve készen áll arra, hogy feláldozza magát a civilizáció ügyéért. Egymagunkban, önök nélkül semmit nem tehetünk. Önök számára a háború befejeződött. Küldjenek nekünk eszközöket, lőszert, felszerelést, mindent, amire önöknek már nincs szükségük. Adják nekünk oda azt, amire szükségünk van, kifizetjük majd, amikor a dolgaink újra rendbe jönnek. Hisz nem vagyunk-e – hála terményeinknek, kőolajunknak – Európa egyik leggazdagabb országa? Kinek van Romániához hasonló hitelképessége?

Lehetetlen visszaadni az elhangzott szavak önérzetes akcentusát, csak az igazság és a jog birtokában fogalmazhat valaki ennyire őszintén.

– És mit tett az antant?

– Ellát bennünket, az ellátórendszer egyre pontosabban fog működni, ha megkapjuk a mozdonyokat. Franciaország, Anglia, Amerika tudatában van annak, hogy mi vagyunk az egyedüli végvár keleten, segíteni fognak bennünket. Az amerikai Vöröskereszt nagylelkűen átadott fontos sebészeti anyagot, rendelkezésemre állnak a legszükségesebb eszközök.

Én egy olyan gazdaasszony vagyok, aki gondoskodik a háztartásáról. Vásároltam edényeket, fehérneműt. Amikor az otthonunk újjáépült, akkor majd meghívjuk szövetséges barátainkat. Ígéreteim is vannak.

– Nem akarna ezekről írásbeli megállapodást is?

– Számomra az ígérek érnek annyit, mint az okmányok – jelentette ki nyomatékosan Őfelsége. – Bízom azokban a kötelezettségvállalásokban, amelyeket előttem tettek. Tisztességgel kiállták a becsület próbáját. Van akár egyetlen nevére büszke ember, aki ne állná egy királynőnek, egy nőnek adott szavát?”

A *Le Petit Journal* tudósítója kint volt a vasútállomáson, rövid tájékoztatója másnap, a lap április 17-i számában *Románia királynőjének elutazása* címmel jelent meg:

„Akit gráciájáért, szépségéért és jóságáért egész Párizs a szívébe zárt, Románia királynője, mint tudjuk, a köszöntésére kijöttek meleg üdvözlétől kísérve tegnap este 7-kor elhagyta a fővárost. A királynőt, aki kislányával, Ileana hercegnővel utazik vissza Bukarestbe, az állomásra kikísérte M. Brătianu, M. Antonescu, Mme Stéfan Pichon, Foch tábornok, Clemenceau képviselője Mordacq tábornok és megszámlálhatatlanul sok személyiség. Az alkalomnak megfelelően berendezett szalonban a köszöntésére jött személyiségekkel folytatott kimerítő beszélgetés után a királynőt vonata szalonkocsijáig M. Poincaré és két lánya, Elisabeta és Marie hercegnők kísérték ki. Elisabeta Párizsban marad, Marie visszatér Angliába.”

VI. „VISSZAHOZTAM ROMÁNIÁT EURÓPA TÉRKÉPÉRE”

A visszaút folyamán, a szalonkocsi nyugalmas csendjében a királynő egy megejtő vallomásban, még az élő benyomások hatása alatt először foglalta össze útjának vélt eredményét. Nem mindenki ért majd egyet vele a saját környezetében sem. Legkevésbé a politikusok, akik már indulásának hírére is rosszállóan csóválták a fejüket. Legyen azért is Őfelségéé az első szó!

„Indulni kellett. Az állomáson nagy tülekedés, rengeteg ember, barátok, ismerősök, hódolók, hivatalos személyek, franciák, angolok, amerikaiak, oroszok, spanyolok, lengyelek, portugálok és görögök, még közönséges bakák is, valamennyien a köztársasági elnök és Foch tábornagy mellé tömörülve. Sok könnyező szem. Népszerű voltam, fölkeltem az érdeklődésük, ahogyan ők mondják: sikeres voltam. Minden osztály, minden nemzet érdeklődésének középpontjába kerültem, bizonyos esetekben a világnak szüksége van személyiségekre, megalkotják, és ezek ösztönzőivé válnak. Kiválasztattam, és ők hajlandók voltak engem felmagasztalni. Nem voltak féltékenyek, de valahogy sajnálták, hogy nem lehettem az övék, az ő országukban, ilyenformán aztán nemzetközivé váltam, és attól a pillanattól kezdve az én országom más dimenziókba került. És nem csak az én elképzelésemben. Minden furcsa és csodálatos. Az én románjaim nagyon büszkék rám. Az én »nem hivatalos« utam csakugyan nagyon sikeres volt, és nem mondhatom azt, hogy ez nem hízalgő, de gyermeki természetem van, nem vagyok kékharsnya »intellectuelle«, hogy érdemtelenül meghatódjam. Csupa ösztön vagyok, minden cselekvésem teljesen spontán, nincs időm kombinálni, mindig szemtől-szembe támadok, születési tulajdonságom, hogy gyorsan vált az

eszem, gyorselemző vagyok, azonnal megértem, miről van szó, és minden embert, akivel dolgom van, azonnal és teljes mértékben megértek. E tulajdonságaimhoz hozzáadódik minden nő természetes tetszeni vágyása és jószívúságem, ami ellenállhatatlanná tesz. Teljesen idegen tőlem a mesterkéeltség, soha nem éltem *dans le monde*, nem játszom meg magam. Minden alkalommal magam vagyok. Túlzott igények, affektálás, mellébeszélés nélkül, és ez általában mindig bejött és soha nem volt a hátrányomra. Az az igazság, hogy *inclassable*⁴⁵⁷ vagyok.

Szomorúan, fájó szívvel búcsúztam Párizstól. Kitűnően éreztem magam, s bár kimerítően fárasztó volt, amit hosszú távon nem lehet elviselni, óriási tapasztalat is. [...] Elégtétele, hogy nagy teljesítmény volt ez országom⁴⁵⁸ érdekében.”⁴⁵⁹

A vonaton

Hosszú, pihentető éjszaka után nagycsütörtökön (április 17.) futott be a királyi vonat Milánóba. Át kellett állítani ébredéskor az órákat a közép-európai időre, délben délután 1 óra volt már. Román hölgykoszorú fogdta a királynőt, közöttük Őfelsége csodálója, a fájdalmasan unalmas Zopola grófnő, aki egy olasz konzult is előkerített, hogy megmutassa a várost. A csodálatosan szép időjárás valahogy ellensúlyozni tudta a hölgyek vég nélküli csacsogását és a konzul „kellemetlen akcentussal beszélt franciáját”. Ráadásul a királynőnek el kellett viselnie a grófnőt Bresciáig. „Kibírtam az egyórányi üres szöveget értelmesen figyelve, majd vissza-

457 besorolhatatlan (francia)

458 Az eredeti, angol nyelvű szövegben román nyelven így: *Tara Mea*.

459 *Însemnări zilnice*, 2006: 155–156. o.

térhettem a könyveimhez, a naplómhoz, és élvezhettem az utazás és az elfutó táj nyugalját.”

„Éjszaka 3 órakor erős zötykölődésre ébredtem, egy nehéz váza az éjjeliszekrényemről ráömlött az ágyamra és teljesen eláztatott. Összevissza borult minden, de nem volt nagy rongálás.”⁴⁶⁰ A királyi vonat nekiszaladt néhány, nyílt vágányon felejtett vasúti kocsinak. Ez volt az első jele annak, hogy az olasz földet elhagyva nem lesz sétatutazás a hátra lévő több száz kilométer Bukarestig. A katonák nem vállalják a vonat kíséretének a felelősségét, ezért a királynőnek le kell majd szállnia a királyi vonatról Belgrádban, és onnan a határig a Dunán, hajóval folytatja. Addig azonban rettenetesen lassan, az állomásokon ide-oda tolatva folytathatja az utat. Olvasott, írt, valamint két érdekes útitársával beszélgetett. Az egyik, Henri Lorrani, aki önként vállalta a kíséretet leginkább azért, mert érdekeltégei voltak Romániában, és „segíteni” akart. Ő viszi majd Párizsba a királynő vonaton írt leveleit. A másik Murgoci professzor, aki hosszú távollét után tér haza külföldi küldetéséből. Találkoztunk vele Párizsban és Londonban is az előző fejezetekben. Egynapi késésben vannak, és az út végig bizonytalan, talán még veszélyes is lehet szerb földön. Szombaton végül eljutottak Semlinig,⁴⁶¹ ahol délután 2-kor átszálltak egy dunai hajóra. „A szerb trónörökös és Trowbridge⁴⁶² tengernagy várt és fogadott. Kellemes beszélgetésem volt Sándorral, elmondtam neki, hogy remélem, a bánáti határvitánk nem befolyásolja majd jószomszédi viszonyunkat.”⁴⁶³

460 *Însemnări zilnice*, 2006: 158. o.

461 Zimony (szerbül Zemun, németül Semlin) Belgrádkhoz tartozó városrész és közigazgatási egység elnevezése Szerbiában. Belgrád központjától 5 km-re, északnyugatra a Duna jobb partján fekszik, közigazgatásilag a főváros része.

462 Troubridge, Sir Ernest Charles Thomas (1862–1926) brit tengerésztiszt, Törökország háborúba lépésének egyik kezdeményezője.

463 *Însemnări zilnice*, 2006: 158. o.

A hajó Vârciorovánál⁴⁶⁴ ér a célkikötőbe másnap, vasárnap (április 19-én).

„Ragaszkodtak ahhoz, hogy vízi úton folytassam, mert aggódtak a vasút menti területen garázdálkodó magyar bolsevikok támadásai miatt. Biztos vagyok benne, hogy fölösleges elővigyázatosság, de kénytelen voltam alkalmazkodni. A mi húsvétunk éjszakája. Tavaly ilyenkor legyőzött királynő voltam, aki a húsvéti ünnepet katonái és az Onești-nél⁴⁶⁵ elesett hősök sírkertje szomszédságában töltötte. Ebben az évben nincs húsvét éjszakám, de az országom szabad és Nagy-Románia már nemcsak szóbeszéd, hanem valóság!”⁴⁶⁶

A vonat sértetlenül és a megbeszélte időben az orsovai vasútállomáson várta felséges utasát. A király egy új szerelvényt is küldött Orsovára, de mivel mindenképpen későn érkezett volna Bukarestbe, a királynő a „párizsi” vonatot választotta, hogy rakományával együtt érkezzen. Futó és lényegtelen epizód a pompás Turnu-Severin-i fogadás.

Mária román királynő négynapos utazás után, április 21-én érkezett meg Bukarestbe. „Végre megérkeztünk. Szép tavaszi nap, minden zöldell, virágoznak az orgonafák. Barbu [Știrbey] és a lányai már Ciocănești-nél felszálltak, meg kellett állnunk Buftében, mert csak délelőtt 10-re várak a bukaresti főpályaudvaron [Gara de Nord, Északi-pályaudvar].”⁴⁶⁷

464 Település a Turnu Severin-i vízerőmű (Mehedinț megye, Románia) zsilipje alatt, a Duna bal partján. Határában van az azonos nevű, 305 hektáros természeti rezervátum.

465 Város a Târlă-medencében (Bákó megye, Moldva, Románia)

466 *Însemnări zilnice*, 2006: 159. o.

467 *Însemnări zilnice*, 2006: 160. o.

Sajtótájékoztató

Húsvét hétfőjén és másnap véget nem érő családi beszámoló, kipakolás, amit csak a szokásos délutáni teát követő kiatózás szakított meg. Az utána következő napokon a kötelező kihallgatások. Iorga tanár úr elsőként, majd Saint-Aulaire és Berthelot tábornok. A téma természetesen Párizs és London. Prezan tábornok, Duca miniszter úr, Green amerikai százados (az amerikaiak 50 000 dollárt adományoznak havonta a gyerekek élelmezésére), Costa-Foru,⁴⁶⁸ a Román Újságíró Egyesület elnöke, „aki közbenjárásomat kéri a királynál” néhány újságíró és elítélt szocialisták dolgában, másnap Greenly és angol tiszték. Mindenki, aki él és mozog.

Szombaton (április 26-án)⁴⁶⁹ este 6-tól sajtótájékoztató a palotában.

„Újdonság volt és szokatlan,⁴⁷⁰ de rendkívül megtisztelőnek tartották valamennyien. Részleteztem az utazásom, az utazás indítékait és amit reményeim szerint elértem, az eredményeit. Elmondtam azt, hogy mely nemzetek képviselőivel találkoztam, és hogy mit várunk tőlük, tudatosan kerülve a kritikai megjegyzéseket és a belpolitikai összefüggéseket. Remélem, hogy egyáltalán nem voltam indiszkrét. Beszéltem a nők problémáiról, nemzeti ideáljainkról, a határokról és a szomszédjainkról, iparról, kereskedelemről és kőolajról; a zsidókérdésről, párizsi fogadtatásom-

468 Costa-Foru, Constantin Gheorghe (Bukarest, 1856. október 26. – 1935. augusztus 15.) román újságíró, jogász és emberjogi aktivista. Heidelbergben, Párizsban és Drezdában tanult. A romániai ásvány- és olajkutatás egyik úttörője, a román széntársaság (Romanian Coal Company) alapítója 1903-ban. Apja, Gheorghe Costafu, jeles politikus, a Bukaresti Egyetem első rektora. A család makedo-román eredetű, 1740 táján költözött át a Tesszáliai Larisszából Bukarestbe. Apáról és fiáról utcát neveztek el Bukarestben. Emlékezetem szerint Marosvásárhelyen is az ún. Oncsa-negyedben.

469 Az udvari postamester úgy tudja, hogy egy nappal később, április 27-én este 6-kor volt a sajtótájékoztató. Buhman, Eugeniu Arthur: *Patru decenii în serviciul casei regale a României. Memorii 1898–1940*. Sigma, 2006. 220. o.

470 „Őfelsége, a királynő párizsi és londoni útjáról visszatérve személyesen kívánta tájékoztatni népét arról, hogy miképp teljesítette magas hazafias küldetését.” – jegyzi fel Vasile Bianu a „szokatlan” eseményt. Vasile Bianu: *Însemnări din Războiul României Mari*. Cluj, 1926. II. kötet, 247. o.

ról és a megtiszteltetésről, amit a személyem iránti kiemelt figyelemmel az országom kapott, és arról, hogy utam országom szeretetéből fakadó, egyedüli célja nemzeti törekvéseink fenntartása és érvényesítése volt. Elmeséltem azt is, miképpen mondtam el az idegenségben, hogy Románia több mint barátjuk, kelet civilizációs központja és rendtartója, és később, alkalmas támogatással, hogy kilábaljon mély válságából, a gazdagodás forrása lehet mások és saját maga számára is. [...] Ők a cenzúrára panaszkodtak és nagyon kíváncsiak voltak arra, hogy mit mondtam én a szerb koronahercegnek. Tudatosan figyeltem arra, hogy elkerüljem a csapdát és egyetlen szóval sem bíráltam a mi politikusainkat.⁴⁷¹ Meg sem említettem a nevük.⁴⁷²

A sajtó folyamatosan és kitartóan követte – rendszerint a francia, illetve az angol lapokban megjelent tudósításokra utalva – a királynő külföldi útjának majd minden mozzanatát. Iorga tanár úr március 6-án már elsőoldalas eszmefuttatásában írja, hogy „a román célok több mint a nemzet természetes határainak a követelése. [...] De ha ez így van, akkor ki képviselhette volna méltóbban ezt a népet, mint az a nő, akinek tántoríthatatlan hite és kétségbevonhatatlan büszkesége, amelyek folyamatosan erősítették Románia harci erejét, és aki hivatása tudatában olyan lenyűgöző kegyel dacolt az ellenség diadalával? Ki más lett volna arra hivatott, hogy felismerje a látszólag közömbös Románia álcája mögött Románia valós harci képességeit, mint Mária királynő? Ez az értelme nyugati látogatásának, köszönet érte.”⁴⁷³

471 Nyilvánvalóan a Take Ionescu és Brătianu közötti nézetkülönbségről, illetve az ezzel kapcsolatos értelmetlen vitára utal ebben a mondatban a királynő, amit *Nem (csak) Erdély volt a tét* c. könyvében igen részletesen ismertetek.

472 *Însemnări zilnice*, 2006: 164. o.

473 Nicolae Iorga: *Călătoria reginei* című, első oldalas írása a *Nemul Românesc*, 1919. március 6-i számában.

Még egy részlet Sextil Pușcariu, a III. fejezetben már beépített emlékirat-töredékéből a királynő utazásának korai méltatásáról: „A jövő hét talán döntő jelentőségű lesz a román ügy számára Párizsban. Mária királynőnek szerencsés elhatározása volt párizsi és londoni utazása. Neki kell majd nagyjából megköszönnünk ügyünk sikerre vitelét.”⁴⁷⁴

A *Viitorul* című, Bukarestben megjelenő kormányközeli lap vezércikkében⁴⁷⁵ arról tájékoztatja olvasóit, hogy „e nép hősiessége, áldozatai és hite nem találhatott avatottabb képviselőt Franciaországban és Angliában Nagy-Románia királynőjénél.” Edward D. Madge, aki angol adományokkal érkezik Bukarestbe, az *Adevărul* riporterének kérdéseire válaszolva azt mondja, hogy „az Önök királynőjének megkülönböztetett helye van a britek szívében, és nem csupán saját országának tesz találkozásaival szívességet, hanem az európai béke és stabilitás legmagasabb érdekeiért is dolgozik.”⁴⁷⁶

Hazatérése után egy hónappal még mindig témája volt Iorga lapjának a *Neamul Românesc*-nek az utazás értelmezése. Az írással is kacérkodó Murgoci professzor folytatásokban visszatért a „legfontosabb tudnivalókra” *Regina în străinătate* (A királynő idegenben) címmel közölt beszélgetésben.

474 Pușcariu, Sextil: *Memorii*. Editura Minerva, București. 1978. 358. old. Pușcariu 1919. március 16-án jegyzi fel naplójába a királynő utazását. Az eredeti szöveg: „Săptămâna care vine pare a fi decisivă pentru chestiunea românească. A fost un gând fericit al Mariei de a fi plecat la Paris și Londra. Ei vom avea să-i mulțumim în mare parte pentru izbânda cauzei noastre.”

475 *Viitorul*, 1919. március 3/16.

476 *Adevărul*, 1919. március 18-31. Hasonló beszélgetést közöl (átvesz) az *Universul* 1919. március 19/április 1-jei számában.

Az érem több oldala

A lelkesedés persze nem volt általános. Leginkább politikai megfontolásokból, de lehet, hogy frusztrációk miatt. Egy lényeges dolgot megjegyeztem magamnak Constantin Argetoianu sok kötetes emlékiratát olvasva a *Háború Erdélyért (1916–1917)* munkacímmel készülő monográfiám dokumentálása közben: ha a nemzeti cél azonos, a jellemzően két táborra osztódó román politikai társadalom bármennyire megosztott és vitára kész saját térfelén, arcvonalban egységes. Nem változott ez a sajátosság a mai napig, legfeljebb árnyaltabb, s ezért nehezen értelmezhető külső szemlélő számára.

Mrs. Waterman, az angol *Times* bukaresti tudósítója négy órán át gyötörte az ellenzék vezérét április 30-án a kérdéseivel. „Teljesen kiismerhetetlennek vél bennünket. Az írta a lapjának, hogy nem azért küld kevés anyagot, mert nem dolgozik, hanem mert többszörösen ellenőriznie kell forrásait. Nem érti például azt, hogy ha mindenki kivétel nélkül utálja a kormányt, akkor az hogyan marad mégis hivatalban? Az nem szervez választásokat, mert kétségtelenül belebukna. Tudja, hogy a király nyilatkozata pontatlan, mégis el kellett küldenie az interjút. *Önöknél a királynő kormányoz*, értem a sikerét. Szebb, mint valaha, korábbi portréi nem annyira kifejezőek, mint a mostaniak. A politikai bizonytalanságnak az a magyarázata, hogy Angliát készületlenül érte a háború befejezése és semmit nem akar tenni az eredmények tartós biztosítására” – írta be naplójába Marghiloman. Az általam kulcsfontosságúnak vélt mondatot kiemeltem a szövegben. Ezek szerint nem vagyok egyedül, az események zajos forgatagában a helyszínen tájékozódó kollegina is erre a következtetésre jutott: „*Önöknél a királynő kormányoz!*”⁴⁷⁷

477 A román konzervatív párt Marghiloman szárnyából induló és a néppártiságig eljutó, nagy ívű politikai

A konzervatív oldalról mértéktartóan, méltósággal bírál a királynő határozata után Alexandru Marghiloman, s ez a bírálóat fejcsóválás inkább, nem pártfrakciója véleménye is egyben. „Elisabeta hercegnő Párizsban maradt Elisa Brătianunál. Íme, egy nagyon hosszú vendégeskedés egy olyan miniszter feleségénél, akiről itthon általánosan elmarasztaló a vélemény. Túlzott az elkötelezettsége egy párt mellett, mindenkinek ez a véleménye.”⁴⁷⁸

Marghiloman érdekes dolgokat „hall” a sajtótájékoztatóról két munkatársától, Feldtől és Kiriacescutól: „A királynő meghívta a sajtót Cotrocenibe. Kb. ötven személyt. Costaforu⁴⁷⁹ volt a kapcsolatember. A meghívó nem volt valami elegáns, a sajtóiroda egy levele, amit a rendőrség kézbesített. A királynő francia nyelven ismertette külföldi küldetését. Ismételten hangsúlyozta missziója *politikai* [kiemelés az eredeti szövegben] jellegét. Érdekes dolgok hangzottak el: »Indulásom előtt azt mondtam a királynak, hogy teljesíthessem a küldetésem, teljes mértékű bizalmadat kérem, amire a király azt felelte: te tudod, hogy határtalanul megbízom benned!« Hogy a király szerepét jobban kihangsúlyozza, azzal fejezte be, hogy: »A király is beszélni kívánt itt, de nem akart toladó lenni. Sok esetben Őfelsége arra kényszerül, hogy általam üzenjen«. Két ful-

pályát megjárt Argetoianu az 1916-os mozgósítás kihirdetésének a kirobbanó eufóriájára, ugyancsak a következtetésre jut: „Tomboló lelkesedés és önfeláldozás Negyed óra teltével hangos éljenzés hullámként át a tömegben, a király és a királynő hajtatott át a kocsiján, nyitott gépkocsiban. Először volt alkalmam Romániában ilyen kirobbanó szeretet és ragaszkodás megnyilvánulását a dinasztia iránt. A királyné sugárzott, *c’était Sa guerre*. Valóban ő „győzte meg” Ferdinándot, nélküle továbbra is semlegességben marad az ország, vagy ki tudja, hogy mi történt volna. A háború az ő játszma volt és büszke is lehet rá, ott lesz majd ez a történet az ország történetének dicső lapjai között. Tántoríthatatlanul követte céljait, és bármennyire róják föl neki angliai kapcsolatait, Berlin iránti ellenszenvét, vagy Barbu Știrbey befolyását, tény, hogy az eredmény meghatározó hányada ennek a kivételes tehetségű, nemes asszonynak más esetben is kipróbált, ragyogó intelligenciája és éleslátásának a következménye.” Argetoianu korábban idézett emlékirata, 12. o.

478 *Note politice*, 1927: 298. o. A megjegyzésnek szubjektív töltete is lehet, Elisa Marghiloman elhódított felesége.

479 Magyaráznom kellene a név írásmódját: apa és fia más-más formában írta a nevét.

lánkot is küldött felém. A lehetséges kormányfők nevei között Brătianut, Take Ionescut és Averescut említette, majd a cenzúrával kapcsolatban nem felejtett el utalni »Marghiloman iași-i cenzúrájára«. Nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, ha bírálhatja azt, akit nem is olyan régen még »az egyetlen barátunknak« nevezett. Tájékoztatót arról is, hogy találkozott a szerb királyi herceggel is. Biztos francia forrásból tudom, hogy meghívta Bukarestbe, és hogy a herceg elfogadta a meghívást.⁴⁸⁰

A sajtótájékoztató utáni másnapon a király elküldi Dissescu⁴⁸¹ miniszter feleségét Marghilomanhoz egy jószolgálati megbízással. Ezen a beszélgetésen a királynő utazása is szóba kerül: „Politikai baklövés. Brătianuék alattomos cselvetése, hogy megoszthassák a koronával a bukás felelősségét, ha diplomáciájuk bedőlne” – válaszolja Marghiloman.⁴⁸²

Iorga tanár úr mesterien egyensúlyoz, úgy véli, igaz ugyan, hogy a konferencián „egyedül Brătianu volt a román delegációban aktív, és amit tett, azt okosan tette, de a legeredményesebb szolgálatot nemzetének a királynő tette azáltal, hogy meghódította Párizst.”⁴⁸³ Nagyon sok politikus gondolta ezt így akkor. Később, amikor már az is szóba került, hogy talán többet is elérhetett volna Románia a konferencián, akkor megjelentek az első kétségek, majd bírálatok is. I. G. Duca a miniszterelnök köréhez tartozó liberális politikus, később annak utóda a párt és rövid ideig a kormány élén is, belülről támad: „Két főleges hibát követett el [mármint Brătianu] annak idején: nem rendezte kapcsolatait Take Ionescuval, és hozzájárult Mária királynő párizsi és londoni követjárásához. A királynő folyamato-

480 *Note politice*, 1927: 302–303 o.

481 Dissescu, Constantin G. (Slatina, 1854. augusztus 8. – Bukarest, 1932. augusztus 10.), román politikus, miniszter, a Bukaresti Egyetemen az államigazgatási- és alkotmányjog tanára. Nagy-Románia 1923-as királyi alkotmányának egyik alkotója.

482 *Note politice*, 1927: 305. o.

483 Nicolae Iorga: *Memorii*. II. köt. 187. o.

san felajánlotta neki segítségül családi kapcsolatait, Brătianunak az a szerencsétlen ötlete támadt, hogy éppen a konferencia idején fogadja el a felajánlást... Így aztán a királynő annak ellenére, hogy Párizs lelkesen ünnepelte és egy ideig úgy is értelmezhetette, hogy a francia főváros bálványa lehetett, nem lehetett Románia ügyének hasznára. Mások egész egyszerűen sajnálták, hogy ezt a gyönyörű királynőt a kijáró hálátlan szerepében láthatták. Amikor annyi trón bedőlt, néhány meg véstesen ingadozott, ez a produkció nem volt arra alkalmas, hogy a monarchia eszményét támogassa, és arra sem, hogy a tekintélyét gyarapítsa.”⁴⁸⁴ Duca „mentségére” legyen, hogy „visszaemlékezéseiben” írta le ezeket a gondolatokat; nem azon melegében, hanem később és politikai megfontolásból.

Gheorghe Brăiescu őrnagy március 27-én a *Neamul Românesc* második oldalán csodálattal kiáltja a világba, hogy „a mi jó királynőnk, ez a hős, határozott és jó asszony elment kenyeret és ruhát kérni a nélkülözők, kicsinyek és elesettek számára. Azt javasolja, hogy visszatérésének napja a szabad fővárosba legyen a mi hálaadó ünnepünk!”⁴⁸⁵ A többség egyáltalán nem tartotta megalázónak a királynő „segélykiáltását”, ha szabad ezt így leírni. A többség úgy gondolta, kijárt a kifosztott országnak a támogatás, mint ahogyan ezt a királynő találkozásai alkalmával minden kertelés nélkül meg is mondta. Mi több, azt is kilátásba helyezte, lapozzunk vissza néhány oldalt, hogy a talpra álló Románia alkalmas időben elszámol ezzel a támogatással. Aki ott volt Párizsban az események forgatagában, büszke volt királynője diadalára. Vaida-Voevod volt az egyik, bár soha nem kapott meghívót a rendezvényekre. Az ugyancsak erdélyi Vasile Bianu is alázatosan ünnepelt: „Mária királynő, igazunk és jogaink védelmezője a távoli nyugaton, győzedelmesen érkezett vissza

484 Duca, I. G.: *Amintiri politice*, II. köt. Ion Dumitri-Verlag, München, 1982. 183–185. o.

485 *Neamul Românesc*, 1919. március 27.

Bukarestbe. Nagy tömeg ment ki a fogadására és szavakban alig megfogalmazható lelkesedéssel üdvözölte” – írta naplójába.⁴⁸⁶

Tény, hogy a sajtó, mint jeleztem, sokáig fenntartotta ezt a hangulatot. A már említett Murgoci professzor – aki már Londonban volt a királynő odaérkezésekor, tehát élőben követhette az eseményeket – írásaiban többször is említi, hogy „igen fontosnak” tartja királynője követségét, mert a brit fővárosban azt sem tudták, melyik égtájon keressék Romániát.⁴⁸⁷ Az *Adevărul* című lap szerkesztője és a királynő sajtótájékoztatóján részt vevő újságírók szóvivője, Constantin Gheorghe Costa-Foru megköszönte a királynőnek, hogy „minden igyekezetét és elszántságát az ország szolgálatába állította ott, ahol most a döntő csatát vívják, kivédve diplomáciánk gyöngye felkészültségét.”⁴⁸⁸ Az ugyanaznap megjelenő *Universul* a királynő tájékoztatójából egy igen sokatmondó részletet emel ki két nap egymás után: „Találkoztam, uraim, ahol jártam, minden jeles emberrel. Ki nem hagytam volna a Clemenceau úrral való találkozásom, akit egyébként a legnehezebb volt meggyőzőm. [...] Megharcoltam Romániáért magyarázva, érvelve, igazságot követelve, felemlítve népünk áldozatvállalását, a magam meg a király határozott magatartását, aki kardot rántott sajátjai ellenében...”⁴⁸⁹

Nehéz megítélni, hogy a királynő követjárása valójában mennyit nyomott a latban, a maga idejében és később, amikor Románia dolgai teríték-

486 Vasile Bianu: Uo. 241. o.

487 *Neamul Românesc*, 1919. május 4.

488 *Adevărul*, 1919. május 1.

489 *Universul*, 1919. május 1-jei és május 2-i száma.

re kerültek a konferencián, de nem is a kései – akármikori – tudósító dolga okosnak lenni ebben a kérdésben. Több, a szövegeimben megidézett tanú is állítja viszont, hogy üstökösszerű színrelépése sokáig maradandó élménye maradt annak, aki egy pillanatra odafigyelt. Az is tény, hogy 1919 tavaszán egyértelműen az ő személyével azonosították Romániát Párizsban és Londonban. Idéztem már valahol Mabel Potter Daggett, a királynőről legkorábban (már 1926-ban) megjelent monográfia szerzőjének egy mondatát angolul. Kérem olvasómat, ne vegye rossz néven, hogy ráduplezok botor fordításomban: „olyan jelenség volt, aki felkavarta és varázslatos génuszával ámulatba ejtette a világot”. Saint-Aulaire márki, aki gyakori vendég volt az udvarban, talán titkos tanácsos is, merengve teszi fel a kérdést 1953-ban megjelent vallomásaiban: „Ki tudja, hogy titokzatos királyi befolyása nem hatott-e valamiféle módon mégis [...] Románia nemzeti vágyainak megvalósulására?”⁴⁹⁰

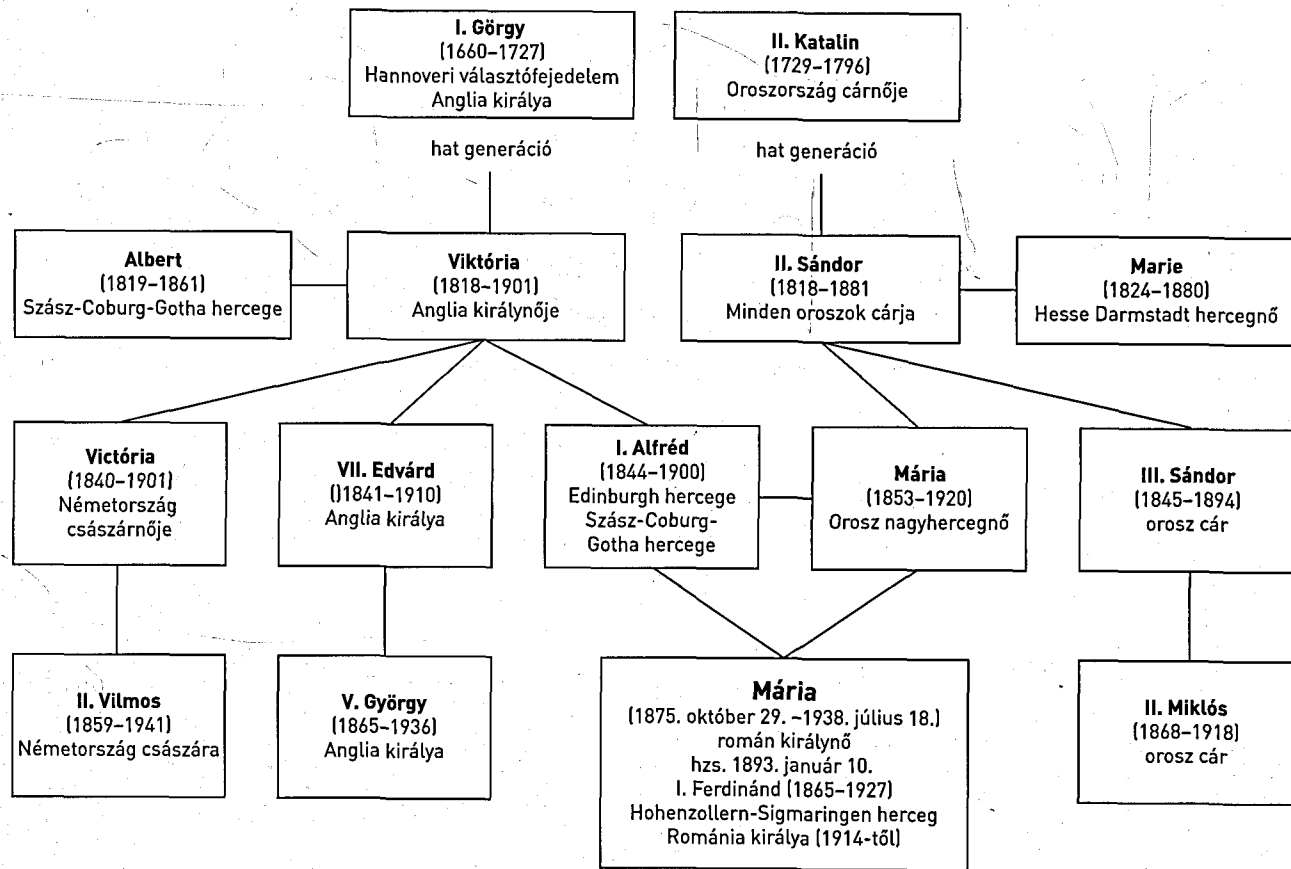
Henri Lavedan, a *L'Illustration* szerkesztője, a királynő elutazása után ugyancsak azt feszegeti, kinek az érdekében, miért, mi célból van jelen a királynő ott minden hivatalos vagy nem hivatalos rendezvényen? A válasza: „Bizonyára egy picit miértünk is, de egész bizonyosan országa érdekében, a szenvedő, szétzilált Románia érdekében, amelyet nekünk az ő személye testesít meg, amely általa kap élő értelmet, és amely őt Franciaországba küldte »a franciákhoz«, hogy boldogtalan népe oly fájdalmas, és áldozataiért egyértelműen jogos kérései megérdemelt támogatásra találjanak. Íme, a sok fogadás annyi bátorsággal elfogadott és vállalt, megindító értelmezése... A királynő azért beszél, hogy mi szólhassunk érte. Azért figyel, hogy figyelmeztethessen. A végsőkéig kiáll népe mellett, amelynek a képviselőt a francia társadalom előtt vállalta, s amelynek a nevében üdvözli hallgatóságát. Bízunk benne, hogy sike-

490 Saint-Aulaire, 1953: 249–250. o.

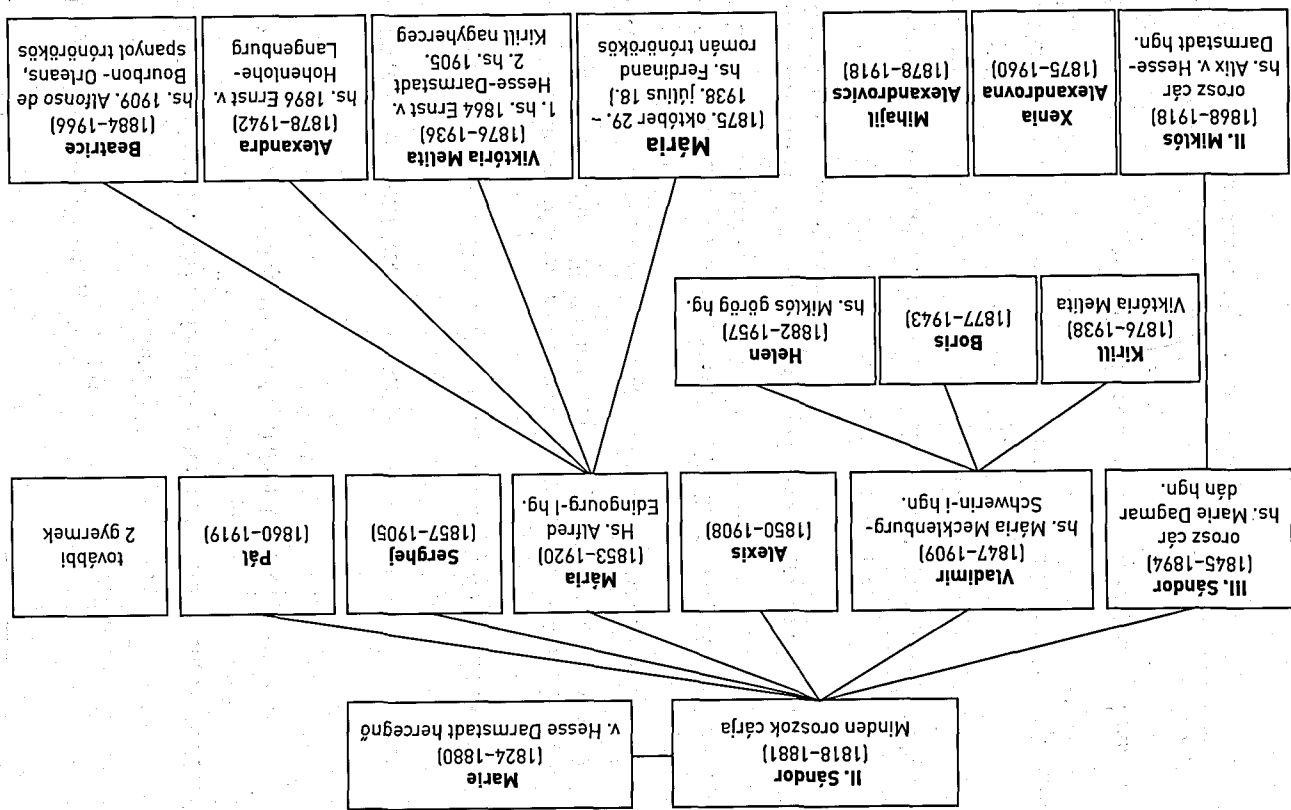
rül neki legyőzni minden akadályt, amely szent küldetése elé gördül! Franciaország és Párizs kötelessége megőrzi majd ennek a diadalmas, de oly rövid látogatásnak varázslatos és megható emlékezetét, amelynek az üzenete csak az idő múlásával válik igazán értékelhetővé.”⁴⁹¹

⁴⁹¹ *L'Illustration*, 1919. április 19.

Mária német-angol és orosz családi gyökerei

Mária román királynő orosz családjá

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári dokumentumok

A. M. R. (Román Katonai Levéltár), fond 984

Arh. M. A. E. (Külügyminisztérium Levéltára), fond 71, Conf. Păcii, 1919, 222. csomó

ABNR. (A Román Nemzeti Könyvtár Levéltára) Saint Georges, P. LX,

Emlékiratok, visszaemlékezések

Albertini, Luigi: *Epistolario, 1911–1926 – A cura di Ottavio Barié*. A. Mondadori, Milano, 1968.

Argetoianu, Constantin: *Memorii pentru cei de mâine – Amintiridin vremea celor de ieri*. Vol. I-V. Editura Machiavelli, București, 2008.

Bandholtz, Harry Hill: *An Undiplomatic Diary*. Szerk.: Andrew L. Simon. Simon Publications, Bethesda, 2000.

Blondel, Yvonne: *Jurnal de război 1916–1917 – Frontul de sud al României*. Institutul Cultural Român, București, 2005.

Buhman, Eugeniu Arthur: *Patru decenii în serviciul casei regale a României – Memorii 1898–1940*. Sigma, București, 2006.

Clemanceau, George: *Grandeurs et misere d'une victoire*. Plon, Paris, 1930.

Czernin, Ottokar: *Im Welkege. 1919*. Velekt bei Ullstein & Co, Berlin und Wien, 1919.

Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Szerk.: Ádám Magdolna – Ormos Mária. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999.

Grayson, Cary T.: *Peace Conference Diary Entry, 10 and 11 apr. 1919*. Woodrow Wilson Presidential Library.

House, Edward Mandell – Seymour, Charles: *Ce qui se passa réellement à Paris en 1918–1919*. Payot, Paris, 1923.

Iorga, Nicolae: *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917 – martie 1920). Războiul național. Luopta pentru o nouă viață politică*. București, é. n. I. köt.

Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*. Gondolat, Bp., 1965.

Mărdărescu, G. D.: *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei*. Editura Militară, București, 2009. (facsimile)

Marghiloman, Alexandru: *Note politice, 1897–1924*. Vol. I-IV. Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, București, 1927.

Maria, regina României: *Povestea vieții mele*. Vol. I-III. RAO International Publishing Company, București, 2009.

Maria, regina României: *Însemnări zilnice (ianuarie 1918 – decembrie 1919)* Vol. I-IX. Editura Historia, București, 2006.

Maria, regina României: *Capitole târzii din viața mea – Memorii redescoperite*. Szerk.: Mandache, Diana. Editura Allfa, București, 2007.

Marie, Queen of Roumania: *My Country*. Hodder and Stoughton, London, 1916.

Marie, Queen of Rumania: *My Experiences in the War Hospitals of Rumania – The Horrors of the Little Balkan Kingdom*. In: *True Stories of the Great War*. Szerk.: Miller, Francis Trevelyan. New York, 1917.

Mărzescu, Gheorghe Gh.: *Fapte și impresii zilnice (1917–1918)*. Cartea veche, București, 2004.

Mordacq, général J. J. H.: *Le ministère Clemenceau – Journal d'un témoin*. Plon, Paris, 1931.

Netzhhammer, Raymund: *Episcop în România – într-o epocă s confloictelor naționale și religioase*. Vol. I-II. Editura Academiei Române, București, 2005.

Nicolson, Harold: *Peacemaking 1919 – Being reminiscences of the Paris Peace Conference*. Simon Publications, Bethesda, 2001.

Noilles, Comtesse de: *La livre de ma vie*. Hachette, Paris, 1932.

Puşcariu, Sextil: *Memorii*. Editura Minerva, București, 1978.

Saint-Aulaire, Comte de: *Confessions d'un vieux diplomate*. Flammarion, Paris, 1953. Ileana Sturdza fordításában román nyelven: Saint-Aulaire, Conte de: *Confesiunile unui bătrân diplomat*. Humanitas, București, 2003.

Topârceanu, George: *Evocări de război*. Editura Scripta, București, 2006.

Szaktanulmányok, dolgozatok

Another Welcome Visitor. The Graphic, 15 March 1919.

- Clarke, Elizabeth Dodge Huntington: *Queen Marie of Roumania*. (Chapter XIII.) In: *The Joy of Service Memoirs of Elizabeth Dodge Huntington Clark*. National Board YWCA, New York, 1979.
- Diesbach, Ghislain de: *Prințesa Bibescu 1886–1973. Ultima orhidee*. I-II. Editura Vivaldi, București, 2003.
- Ellis, William T.: *Rumania's Soldier Queen*. The Century Magazine 1918.
- Gauthier, Guy: *Missy – Regina României*. Editura Humanitas, București, 2008.
- Otu, Petre: *Mareșalul Constantin Prezan – Vocația datoriei*. Editura Militară, București, 2008.
- Otu, Petre: *Mareșalul Alexandru Averescu*. Editura Militară, București, 2005
- Pakula, Hannah: *The last romantic – A biography of Queen Marie of Roumania*. Simon & Schuster, New York, 1984.
- Petrescu, Nicolae: *Regina Maria și vânătorii de munte în războiul întregirii neamului*. Oscar Print, București, 2008.
- A Queen in a Crisis*. "It is no Sinecure to be the Queen of a Country" By Marie, Queen of Rumania. The Ladies' Home Journal, December 1918.
- Queen Marie of Roumania* – Munsey's Magazine, Vol. LXVII. Num. 2. July 1919.
- Stan, Constantin I.: *Regele Ferdinand I. – „Intregitorul” (1914–1927)* Paideia, București, 2003.
- Stan, Constantin I.: *Generalul Henri M. Berthelot și românii*. Paideia, București, 2008.
- Temperley, H. W. V.: *A History of the Peace Conference of Paris*. London, 1920–1924.
- The brave effort of the Roumanian royal family amid the welter of Eastern Europe*. The Sphere, 9 March 1918.

Ajánlott olvasmányok

- Arday Lajos: *Térkép, csata után – Magyarország a brit külpolitikában (1918–1919)* General Press, Bp., 2009.
- Boia, Lucian: *România țară de frontieră a Europei*. Humanitas, București, 2007.
- Boia, Lucian: *„Germanofili” – Ellita intelectuală românească în anii primului război mondial*. Humanitas, București, 2009.
- Cartledge, Bryan: *Trianon egy angol szemével*. Officina, Bp., 2009.

Dobrinescu, V. F.: *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)*. Institutul European, Iași, 1993.

Kosza István: *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról*. Tipograph Kft, Csíkszereda, 2010. illetve: Kárpátia Stúdió, Bp., 2010.

Lipcsei Ildikó: *103 nap. Budapest román megszállása*. Magyarok Világszövetsége, Bp., 2009.

MacMillan, Margaret: *Paris 1919 – Six Months That Changed the World*. Random House, New York, 2003.

Maior, Liviu: *Alexandru Vaida-Voevod. Putere și defăimare*. (Sudii) Editura RAO, 2010.

Moghior, Neculai: *Ferdinand I văzut de contemporanii săi*. Editura Militară, București, 2006.

Painlevé, Paul: *Comment j'ai nommé Foch et Pétain*. Librairie Félix Alcan, Paris, 1923.

Preda, Dumitru: *România și antanta – Avatarurile unei mici puteri război de coaliție 1916–1917*. Institutul European, Iași, 1998.

Romașcanu, Mihail Gr.: *Tezaurul român de la Moscova*. Editura Saeculum, București, 2000. (facsimile)

Salcă, Horia: *Activitatea Comitetului Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina din Paris pentru unitate națională*. In: 1 decembrie 1918. Studii și evocEditura Transilvania Express, Brașov, 1998. 130–159. o.

Sharp, Alan: *The Versailles Settlement – Peacemaking After the First World War, 1919–1923*. Macmillan, New York, 2008.

Spector, Sherman David: *România la Conferința de pace de la Paris*. Institutul European, Iași, 1995.

Sajtó

Francia lapok: *Le Matin, Le Figaro, Le Temps, Le Petit Journal, Le Petit Parisien, l'Illustration*

Angol lapok: *The Times, Daily News, Time Magazine, The Graphic*

Romániai lapok: *Adevărul, Viitorul, Universul, Neamul Românesc*

NÉVMUTATÓ

- Aga Khan, III. 151
 Anderson, Henry W. 46, 109, 115, 116, 118, 128, 132
 Anselme, Philippe d' 43–45, 175
 Antonescu, Victor 27, 32, 51, 86, 90, 97, 98, 101, 106, 120, 123, 124, 129, 130, 162, 165, 172, 181, 185, 186
 Argetoianu, Constantin 51, 115, 116, 226, 227
 Arion, Virgil 107
 Asquith, Elizabeth 74
 Astor, Waldorf 137, 141, 147, 150, 153, 156
 Averescu, Alexandru 67, 104, 106, 109, 110, 112, 114–116, 228
 Baden-Powell, Robert 148
 Balfour, Arthur James 130, 131, 138, 165
 Ballard, Colin Robert 44, 82, 116, 139
 Ballif, Ernest 81, 87, 88, 95, 97, 108, 115, 124, 129, 131, 142, 181, 193, 203
 Barclay, Sir George 44, 48, 52, 68, 69, 81, 104
 Baring, John 150
 Barthou, Louis 187
 Baynes, dr. 46, 63, 77, 83
 Beatty, David Richard 147
 Beldiman, Alexandru V. 107
 Beneš, Edvard 75, 80, 187
 Berthelot, Henri Mathias 35, 38, 43, 45, 47, 55, 57, 67, 69, 77, 80, 98, 108, 116–119, 176–180, 223
 Bibescu, Anton 74, 210, 214
 Bibescu, Martha 159, 160, 212, 213
 Bonnat, Léon 126
 Boyle, Joe 34, 41, 64, 69, 70, 78, 124, 137, 139, 145, 146, 168
 Brătianu, Ion
 Briand, Aristide 121, 125
 Burián István 48
 Cadman, Sir John 168
 Cămărășescu, Jean 52
 Cantacuzino, (Didina) Alexandrina 107, 210
 Cantacuzino, Mihail G. 76, 123, 210
 Carp, Petre 107, 111
 Carson, Edward Henry 148
 Castellane, Boniface de 183
 Castellane, Jean de 164, 183
 Cecil, Robert 131
 Chamberlain, Sir Joseph Austen 148
 Charteris, Hugo Richard 151
 Chassaigne-Goyon, Paul 90
 Churchill, Sir Winston 15, 137, 143, 145, 147, 150
 Clemenceau, Georges Benjamin 27, 28, 33, 55, 57, 75, 81, 98, 99–102, 119, 120, 132, 162, 167, 176, 178, 187, 204–206, 217, 230
 Coandă, Constantin 45, 69, 90
 Cocteau, Jean Maurice 74
 Colette, Sidonie-Gabrielle 84, 87, 89
 Constantinescu, (Alecco) Alexandru 44, 123
 Constantinescu, George 146
 Costa-Foru, Constantin 223, 230
 Crowe, Sir Eyre Alexander 169
 Curzon, George Nathaniel 150
 Cust, Sir Charles 135, 155
 Czernin, Ottokar 23, 30–32, 48, 110–112, 174
 Daggett, Mabel Potter 28, 191, 231
 Delavrancea, Barbu Ștefănescu 114, 115
 Derby, Earl of 121, 131, 168, 185

Deschanel, Paul 183, 184
 Dissescu, Constantin G. 228
 Duca, Ion 18, 68, 80, 123, 223, 228, 229
 Duguy, Gilles 34

Eminescu, Mihai 13–15, 20, 22, 28

Falkenhayn, Erich von 25
 Fasciotti 37, 43, 48, 52
 Flers, Robert de 66, 67, 90, 176
 Flondor, Iancu 41
 Foch, Ferdinand 33, 34, 63, 120, 121, 126, 163–166, 180, 185, 202, 217, 219
 Fuller, Loie 128, 129, 133, 145, 169–172, 203, 209

Gassouin, Joseph M. G. 184
 Găvănescu, Constantin 45
 Glasgow, Arthur Graham 46
 Goga, Octavian 80, 90, 95
 Grădișteanu, Ionaș 32, 77
 Grayson, Cary Travers 190–192, 195, 199
 Greenly, Walter Holworth 44, 68, 69, 139, 173, 223
 Griffith, John Evans 45, 64, 82
 Grigorescu, Eremia Teofil 109

Halippa, Pantelimon 42, 69
 Hamilton-Gordon, Ishabel Maria 163
 Henrys, Paul Prosper 59, 61, 77, 165, 172, 183
 Hill, Samuel 171, 209
 Hoover, Herbert 41, 83, 124, 192
 House, Edward Mandell 125

Ionescu, Take 74, 80, 115, 123, 131, 184, 224, 228
 Iorga, Nicolae 34, 46, 69, 115, 223–225, 228
 Izvolszkij, Alexander Petrovics 186

Joffre, Joseph 183, 187

Keppel, Sir Colin Richard 137
 Koverchon, dr. 91

Lacomte, George 187
 Lahovary, Simky 95, 101, 117, 131, 142, 143, 158, 181
 Law, Andrew Bonar 150, 151
 Lloyd George, David 28, 131, 143, 147, 148, 150, 162, 167, 175
 Locker-Lampson, Godfrey 147–149
 Lupu Costachi, N. 53, 107, 111

Mackensen, August von 25, 38, 111, 163, 180
 Mangin, Charles 175–177
 Maniu, Iuliu 19, 29, 30, 66
 Marghiloman, Alexandru 35, 37–40, 48, 79, 154–156, 176, 177, 212, 226–228
 Marie Pavlovna 43, 77
 Mărzescu, Gheorghe 46, 65, 123, 149
 Masaryk, Tomáš Garrigue 80
 Medge, dr. 99
 Milner, Alfred 150
 Mișu, Nicolae 27, 74, 80, 100, 121, 124, 143, 155, 160, 162, 165, 168, 209
 Mordacq, Jean Jules 120, 187, 217
 Moruzi, Maria 24
 Murgoci, Gheorghe Munteanu 69, 132, 148, 221, 225, 230

Nenițescu, Dumitru 107
 Netzhammer, Raymund 37, 38
 Nicolson, Sir Harold George 72–75, 210
 Noailles, Anna-Élisabeth de 99, 122, 141, 202, 212

Paderewski, Ignacy Jan 207, 208
 Pakula, Hannah 190, 191, 199
 Paléologue, Maurice-Georges 122
 Pašić, Nicola 74, 79
 Pathé 45, 78
 Pershing, John 203

Pétin, Victor 91, 165, 167
 Petricari, Davila Elena 115
 Pherekyde, Mihai 143, 178, 202
 Pichon, Stéphen 32, 48, 127, 202, 217
 Poincaré, Lucien 127, 167, 186, 188, 217
 Poklevszki-Koziell, Stanislas 52–55
 Popp, Gheorghe (Ghiță) 29
 Prezan, Constantin 38, 39, 66, 112, 118,
 175, 177–180, 223
 Procopiu, Irene 95
 Proust, Marcel 67, 74, 84, 213, 214
 Pușcariu, Sextil 133, 225

Raindre, Pierre 119
 Rosetti, Radu 35, 43, 68, 182
 Rudeanu 90

Saint-Aulaire, Charles de 33, 36, 39, 42,
 45, 48, 49, 51, 55, 69, 80, 94, 122, 158,
 176, 223, 231
 Scserbacsev, Dmitri Grigorjevics 38, 47
 Seymour, Charles 72, 75, 125
 Sims, William Sowden 141, 147
 Smith, Allen 143
 Smith, Samuel 142
 Spiru, Maria 67
 Stere, Constantin 107
 Știrbey, Barbu Alexandru 20, 44–46, 67,
 71, 80, 81, 83, 100, 103, 122, 147, 149,
 159, 163, 182, 222, 227
 Sutherland, D. M. 156

Thomas, Albert 121
 Trockij, Lev Davidovics 102, 175
 Troubridge, Sir Ernest 221
 Trumbić, Ante 73, 74, 79

Văcărescu, Elena 75, 211, 212
 Vaida-Voevod, Alexandru 17–19, 29, 30,
 95, 125, 169, 201, 229
 Văitoianu, Artur 65, 177, 179
 Venizelos, Eleftherios 125, 187

Vesnić, Milenko Radomar 73
 Vicol, N. Nicolae 68
 Vignaud, Jean 91, 214
 Vopicka, Charles J. 48, 63, 82, 83

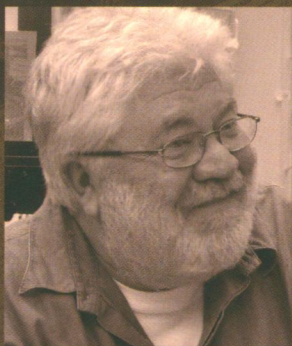
Washburn, Stanley 68, 164
 Wilson, Thomas Woodrow 27, 28, 37, 38,
 51, 63, 72–74, 96, 98, 124, 125, 147, 154,
 164, 168, 189–199, 203, 207

X 273958

MÁRIA ROMÁN KIRÁLYNŐ PÁRIZSI KÖVETSÉGE

Ma nem egyszerű – vagy még inkább: nehéz – megítélni Mária román királynő 1919. március–áprilisi párizsi és londoni útjának diplomáciai és politikai összefüggéseit. Magánúton járt, tehát cselekvően nem befolyásolhatta a békecsinálók döntéseit. Bízott viszont abban, hogy párizsi jelenléte – a konferenciának abban a szakaszában, amikor még „forró volt a levegő” – befolyásolta az odafigyelés, a vitavezetés módját és országa általános megítélését. Ha nem is billent Románia oldalára a mérleg a képviselő által fontosnak vélt kérdésekben (leginkább a Bánát dolgában), nem másíthatta meg a megmásíthatatlant. A visszaemlékezések tanúsága szerint azonban egyértelmű, hogy másként tekintettek Romániára a Szajna partján a királynő ottléte után, elérte azt, hogy – szavait idézve – „Románia fölkerült Európa térképére”. Azóta is ott van, úgy, ahogy Párizsban megszerkesztették! Feltűnő a kutatónak az, hogy milyen konok igyekezettel buzgókodtak korábban (a „hivatalos” történetírás cinkosságával azóta is) mindenkor politikai körökben bagatellizálni a királynő követjárását. Azt mondanám, hogy a kutató szerencséjére, s talán az érdeklődő olvasó örömeire is. A kutató szerencséjére azért, mert ismét egy olyan történet nyomába eredt, amelynek archivált vagy tudatosan a polc mögé ejtett-rejtett forrásai, kisebb-jelentősebb tanúinak vallomásai részben árnyalják, néhol pedig teljesen átírják az eddig ismert történetét annak a térségnek, amelyet mi most, ismét ábrándosan, Kárpát-medencé(nk)nek szeretünk mondani. Az érdeklődő olvasó örömeire is, hiszen a könyv megkísérli a *Nem (csak) Erdély volt a tét* címmel tavaly megjelent kötetem sejtelmeit Mária román királynő párizsi követségének tanulságaival megfejtetni, kifejtetni.

KOSZTA ISTVÁN – KÖZÍRÓ, HADTÖRTÉNÉSZ

Gyulafehérváron született 1945-ben. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem bölcsészkarán magyar nyelv és irodalomból diplomázik 1968-ban. Hírlapíróként dolgozik, 1985-ben előbb közlési tilalom alatt áll, majd eltávolítják a szerkesztőségéből. Németországba telepedik át, vasmunkásként, később egy pékségben dolgozik, közben közgazdaságtant és társasági jogot hallgat Stuttgartban és Nyugat-Berlinben. 1994-ben telepedik vissza Erdélybe. Folyóíratot, hetilapot és gazdasági lapot alapít és ír, idegenforgalmi, egyesületi jogi, helytörténeti tárgyú könyveket publikál. 1999 óta hadtörténettel foglalkozik, 2008-ban jelenik meg nagymonográfiája *Huszártörténet* címmel.

NAGY Dokumentum
MAGYARORSZÁG

9 789638 929136

2500 Ft
40 RON